

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС

ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ДАВЛАТ ТИББИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАЙИТОВА ШАХНОЗА ДАНИЯРОВНА

ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ МОБИЛ

ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ФАОЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ

САМАРҚАНД

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС

ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ДАВЛАТ ТИББИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАЙИТОВА ШАХНОЗА ДАНИЯРОВНА

ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ МОБИЛ

ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ФАОЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ

САМАРҚАНД

Хайитова Ш.Д. //Талабалар мустақил таълимини мобил технологиялар асосида фаоллаштириш методикаси // – Т.: СамДТУ, 2023. – 137 б. – ISBN 978-5-91450-187-4.

Ушбу монографияда бугунги кунда таълим талабаларнинг мустақил иши компотенталарини ривожлантиришда замонавий дидактик воситалардан фойдаланиш, касбий йўналтирилган таълим мазмунини такомиллаштириш, мультимедиа, ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш, талабаларнинг креатив қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг мустақил ишини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш, мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари, мустақил таълимни фаоллаштириш усуллари, технологиялари ва методларини танлаш, синаш ҳамда улардан фойдаланиш модели, интернет ресурсларидан фойдаланиш орқали талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш, мобил технологиялар ёрдамида мустақил таълимни ташкил этиш методикасини такомиллаштириш йўллари баён этилган.

Такризчилар:

Д.А.Мустафоева – “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети доценти

Л.Т. Розикова – Самарқанд давлат тиббиёт университети, ф.ф.н., доцент

Масъул муҳаррир:

(PhD) доцент О.Х.Қосимова

КИРИШ

Жаҳоннинг бир қатор етакчи олий таълим муассасаларида ўқитишнинг масофавий шаклидан фойдаланиш ва мустақил таълим имкониятларидан кенг фойдаланиб ўқитиш, интерактив дастурий воситалар, визуал моделлар, мультимедиали электрон таълим ресурслар яратиш, талабаларнинг касбий компетентлигини шакллантиришда мобил технологиялардан фойдаланишга асосий эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ф.А.Дистервег талабаларнинг ақлий кучларини ривожлантириш ғоясини кўриб чиқиб, шуни таъкидлаган: “...ривожланиш ва таълим ҳеч бир инсонга берилиши ва етказилиши мумкин эмас. Ҳар ким бунга шахсий фаолияти билан эришиши керак. Инсоннинг ўзи мустақил йўл билан эгалламагани - уни ҳисобланмайди” деб фикр билдирган. Ўқитишнинг мустақил таълим шакли эса маълум фан (курс)нинг асосий хусусиятлари, шу билан бирга, талабанинг билимларни ўзлаштириш даражалари ҳамда қобилиятларини ҳисобга олиб назарий ҳамда методологик асосларини янада такомиллаштириш учун хизмат қилади.

Ривожланган хориж давлатлар таълим тизимида илмий изланишлар, тадқиқот вазифалари ва йўналишларини танлашда янгича ёндашувлар, умумкасбий билимларни шакллантириш, уларни лойиҳалаш, ташкилий ҳамда функционал тарзда ўқитиш Концепциясида (Design Based Learning Conception) талабалар мустақил таълимининг ўрни ҳамда талабаларнинг мустақил равишда таълим олишини янада фаоллаштириш асосида рақобатбардошлилик ва интегративлик сингари асосий касбий сифатларнинг назарий-амалий жиҳатларини янада ривожлантириш имкониятлари мавжуд. Шу нуқтаи назардан талабаларнинг ўзини-ўзи мустақил тарбиялаш, ўзини-ўзи ўзгартириш имконини берадиган дидактик шароитлар яратиш учун олий таълим ўқитувчиларининг изланишларини тақозо этади.

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлашнинг сифат кўрсаткичларини ошириш, халқаро таълим стандартлари асосида олий малакали мутахассислар тайёрлаш, ўқув жараёнига халқаро стандартларига асосланган илғор педагогик технологияларни жориш этиш борасида олиб борилаётган кенг

ислохатлар натижасида олий таълим муассасаларида ўқитиш сифат-самарадорлиги ортиб, доимий профессионал ўсиши учун тайёр бўлган профессионал кадрларни тайёрлаш долзарбдир. Ўқув жараёнини бундай ташкил этишда, ўқитувчига талабаларнинг мустақил, фаол билиш фаолиятини ташкил қилиш учун ваколатли маслаҳатчи, менежер роли юклатилади. Бир қанча олий таълим муассасалари талабаларининг назарий ҳамда амалий билимларни мустақил таълим кўринишида ўзлаштиришлари учун улкан имкониятлар бордир.

Ўқув жараёнида мустақил таълим талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш борасидаги муаммоларни ҳал этиш доимий долзарб бўлган масала ҳисобланади. Шу боис, янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида” ги Қонунда мустақил фикрлайдиган, юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш тизими акс эттирилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармонида асосан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепция” сида “... мустақил таълим соатлари улушини ошириш, талабаларда мустақил таълим олиш, танқидий ва ижодий фикрлаш, тизимли таҳлил қилиш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш, ўқув жараёнида компетенцияларни кучайтиришга қаратилган методика ва технологияларни жорий этиш, ўқув жараёнини амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтириш, бу борада ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материалларни кенг жорий этиш”¹ каби вазифалар белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари

¹ ¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. ҚХММБ: 06/19/5847/3887-сон 09.10.2019 й. <https://lex.uz/docs/4545884>

тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикасини Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги №824 сонли қарори “Олий таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ тизимни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” №824-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги “Ахборот технологиялари коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5349-сонли Фармони ҳамда бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда муайян даражада хизмат қилади.

I. БОБ. ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ФАОЛЛАШТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МУАММОСИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1 Талабаларнинг мустақил таълим олишини ташкил этишнинг зарурати

Талабалар мустақил таълими ва мустақил фаолиятининг аҳамияти ҳақида гапирганда педагогика фанининг классиклари ҳам, замондошларимиз ҳам бир хил хулосалар чиқарадилар, яъни: ҳеч қандай ташқи таъсир, кўрсатма, буйруқ, эътиқод ёки жазолар мустақил фаолият билан алмаштирилмайди ёки таққосланмайди.

Талабалар мустақил таълими фаолияти ҳамда мустақил равишда таълимни эгаллаш муаммоси ҳар доим педагогика изими фанларининг долзарб муаммолари қаторидадир.

Олий таълим муассаси талабаларининг ундувидуал, мустақил равишда таълим олиши, бу жараёни янада фаоллаштириш, умумкасбий ва ихтисослик фанлар тизимини ўрганишда талабаларнинг мутахасислик фаолиятига тегишли илмий-методик манбаларни ўрганиш ҳамда уларни қиёсий таҳлил қилиш, асосий категорияларининг мазмуни, моҳиятини очиб беради.

Педагогика фанининг асосчиларидан бири бўлган, буюк чех олими Я.А.Коменский инсон билимларининг чексиз имкониятларига эга эканлигига ишонган. Ҳ дунёда инсон била олмайдиган ҳеч нарса йўқ деб ҳисобларди ва буни у (инсон) ўзи, ташқи ёрдамсиз ҳал қила олади деб ўйлаган. Бунга мисол тариқасида унинг “Буюк дидактика” асаридаги қуйидаги сатрларни келтиришимиз мумкин: “...аутодидактларнинг мисоллари табиатга эргашиш, инсон ҳамма нарсани идрок эта олишини яққол кўрсатади” [54, 60-бет].

Я.А.Коменский инсон табиатан ҳаётни, ҳаракат ва фаолиятни севади ва фақат ақлли раҳбарликка муҳтож деб ҳисобларди. Ташқи мотивлар умуман

керак эмас, чунки ҳар ким уларни ўз ичида олиб юради; фақат одамни тартибсиз инстинктлар уни тўғридан ташқарига олиб чиқмаслиги учун йўналтириш керак деб ҳисоблайди.

Шуниси муҳимки, барча машғулотлар ихтиёрийдир. Бу қуйидаги ҳолатларда амалга оширилади:

- инсон янги бир нарсани мустақил ўрганиш учун ўзида доимо куч топа олиш керак;
- ҳар қандай янги билимларни ўрганишдан ҳурсанд бўлиши керак;
- талаба ҳамма нарсага ўз кучи, ҳаракатлари ва тажрибаларидан фойдаланиш орқали етарлича билимга эга бўла олса ўзидан ҳар томонлама қониқиш хис қилади.

Я.А.Коменский таълим барча учун бир хил бўлиши керак, деб ҳисоблаган, аммо, бунда талабаларнинг индивидуал ёндашуви муҳимдир. Бунда асосий воситаларидан бири талабанинг китоб билан мустақил ишлаши ҳисобланади. Я.А.Коменский буни аудитория дарсларини ўртача қобилиятли ва юқори қобилиятли талабалар билан солиштириб эгалланмаслиги билан изоҳлайди, улар ўқув дастуридан четга чиқмаган ҳолда мустақил равишда қўшимча адабиётларни ўрганиш ва бошқа талабалар билан тажриба алмашиш учун рағбатлантирилади. Билими пастроқ талаба билимлироқ талабаларга ўхшашга ҳаракат қилишади, чунки ҳеч ким охиргилар орасида бўлишни истамайди. Шунингдек, “Ривожланиш ва таълим шахсга берилмайди ёки етказилмайди, балки ҳар бир киши бунга ўз фаолияти, ўз кучи, ўз касби билан эришиши керак” деб ҳисоблайди [54].

Рус педагогикасининг асосчиси К.Д.Ушинский “Талабанинг мустақиллиги ҳар қандай самарали таълим беришнинг ягона мустаҳкам пойдеворидир” [99, 144-бет] деб ҳисоблаган. Шунга ўхшаш фикрларни бошқа таниқли рус олимларининг асарларида ҳам учратамиз. Бу ерда педагогика классикларининг ушбу мавзу бўйича баъзи маълумотлари мавжуд.

Рус ўқитувчиси ва психологи П. Ф. Каптерев таълимнинг ривожланиш тарафдори бўлиб, таълим самарадорлигини ошириш бу талаба шахсининг ўзини-ўзи ривожлантиришидир, деб ҳисоблади. Шунга асосланиб, у таълим мазмунини, ўқув фаолиятини фаоллаштиришга олиб келадиган таълим методларини белгилаб берди [50, 352-бет].

Педагогик ва психологик хориж олимлар П.П.Блонский [25], Л.С.Выгодский [33], Д.Дьюи [41], В.А.Карсонов [51] ва бошқаларнинг ишларида талабаларнинг таълим ва тарбиясида мустақил таълимнинг ўрни ҳақида маълумотлар кўплаб келтирилган.

Бу ишларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, мустақил таълимни бажаришда уч гуруҳ методлардан фойдаланилади:

- мотивацион;
- ўқитиш;
- рағбатлантириш.

Биринчи гуруҳга қуйидагилар киради: ўқув машғулотилари мақсадларини белгилаш, ўқув фаолияти ва касб натижаларининг амалий аҳамиятини кўрсатиш.

Иккинчи гуруҳга эслатма, таянч иборалар, етакчи саволларни белгилаш.

Үчинчи гуруҳга ишонтириш, тасдиқлаш ва рағбатлантириш киради.

Үч гуруҳ методлардан аудиторияда назарий ва амалий машғулотларда фойдаланиш талабалар билан ўқитувчи ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш, аудиторияда эмоционал кўтаринкилик уйғотувчи шарт-шароитлар яратиш, иродани тарбиялаш, онгли интизомни мустаҳкамлаш имконини беради. Бу методларнинг моҳирона уйғунлиги юқори сифатли таълимни таъминлайди ҳамда соғлом психологик иқлимни яратади. Ўқитувчи томонидан берилган топшириқ устида ишлаш талабаларнинг ўқув фаолиятидаги муваффақиятини белгилайди.

Шундай қилиб, машғулотларда мустақил таълимнинг икки тури мавжуд. Биринчиси талабанинг ҳозирги ривожланиш даражасини аниқлаш бўлиб, асосан назорат ва ўқув вазифаларини бажаришга қаратилган ишлар киради.

Иккинчиси талабаларнинг зудлик билан ривожланиш зонасини кенгайтиришга қаратилган мустақил таълимни ўз ичига олади. Шу каби мустақил таълим қуйидаги ривожлантириш, ўқитиш ва тарбиялаш вазифаларни бажаради.

Мустақил таълимнинг мазмунини тўлиқ тушуниб етишда бундай ёндашуш, уларнинг функционал мақсадига қараб, талабаларни ақлий фикрлаб режалаштириш, таълим ва тарбиялашнинг асосий воситаси сифатида аудиториядан ташқарида мазмунли фойдаланиш имконини беради.

Республикамизнинг етакчи педагог олимларидан Р.Х.Джураев [39], Н.А.Муслимов [69], Ҳ.Н.Нишоналиев [74], Н.Сайидахмедов [89], А.Р.Ходжабоев [114], Қ.П.Хусанбоева [120], ва бошқалар ўз илмий тадқиқот ишларида талабалар мустақил таълимнинг ташкилий-методик асослари ҳақида ўз фикрларини баён этганлар.

Ўқув жараёнида ва таълим тизимида мустақил таълимни ташкил этиш муаммоларини Н.А.Муслимов [70], С.Матчанов [65], З.Нишона [75], А.Р.Ходжабоев [114], Р.К.Чориев [121] Т.Ниязметова [76], Ж.Толипова [96], Ў.Қ.Толипов [95], Б.М.Турдибаева [97], Н.Халилов [111], Ш.Шарипов [123], Ш.Юнусова ва бошқалар ўз илмий тадқиқот ишларида таҳлил қилганлар.

Республикамизда касб таълими соҳасида етакчи профессор Н.А.Муслимовнинг фикрича “Мустақил таълим – билимларни ўзлаштириш, тасаввурларини ривожлантириш тушунчалари, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш бўйича ўқув жараёнининг субъектив мақсадга мувофиқ, мунтазам, мустақил ҳамда автоном фаолиятни ташкил этиш демакдир” [70].

Худди шунингдек профессорлар Р.Х.Джураев ва С.Т. Турғуновларнинг қайд этишича мустақил таълим – бу таълим олувчининг ўзи танлаган техник воситалар ва ўқув адабиётлар ёрдамида аждодлар тажрибаси, фан-техниканинг илғор ютуқларини таҳлил қилиш ва ўрганишга йўналтирилган шахсий ҳаракатлар жараёнидир. Бунда инсоннинг ички дунёси, ҳис-туйғулари, мустақил фикрлаш қобилияти асосий рол ўйнайди [39].

В.И.Загвязинский талабаларнинг аудиториядан ташқарида ва таълим муассасидан ташқари мустақил таълимини аниқлайди. Дастлаб талабаларнинг мустақил таълими куйидаги кўринишларда бўлган. Уларга маъруза эшитиш ва ёзиб олиш, семинарда чиқишларни танқидий ва таҳлилий баҳолаш, нутқини ижодий ўстириш, тест синовлари ва имтиҳонларга самарали тайёргарлик кўриш каби кўникмаларни шакллантириш киради [42, 155-бет].

В.И.Загвязинский аудиториядан ташқарида бажариладиган мустақил таълим турларига куйидагиларни киритади:

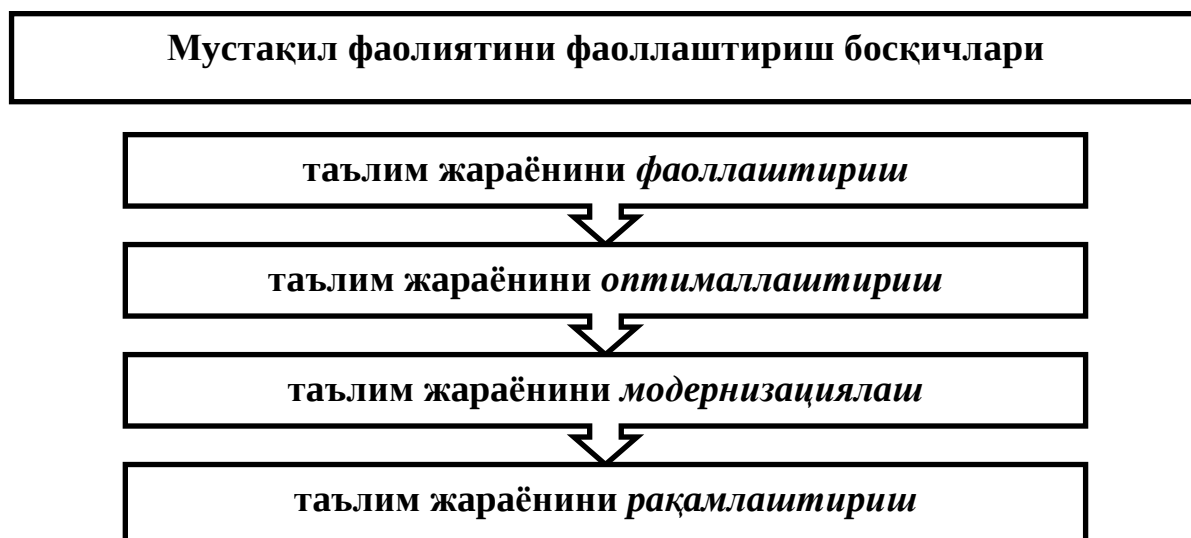
- ёзма иш;
- тегишли адабиётларни бирламчи таҳлил қилиш;
- маъруза матни учун янги материалларни тайёрлаш ва рўйхатдан ўтказиш;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар учун материални йиғиб бориш;
- рефератларни бажариш;
- турли тадқиқотларда иштирок этиш [42, 156-бет].

Бу тушунчаларнинг асосий қоидаларини ва уларни талабаларнинг мустақил фаолияти ва мустақил таълими назариясини ишлаб чиқишга тадбиқ этишни кўриб чиқамиз.

Таълим жараёнини фаоллаштириш учун бугунги кунда анъанавий ўқитиш усулларида, ноанъанавий ўқитиш усуллари яъни дарс жараёнида янги педагогик ва инновацион технологиялардан фаол фойдаланиш, ўқитишнинг янги усуллари жорий қилинмоқда.

Ҳозирги вақтда республикамизда олий таълим тизимини ривожланишининг ҳар бир босқичида мустақил таълимдан фойдаланиш назарияси ва амалиётини фаоллаштириш олий таълим муассасаларининг (ОТМ) ўқув ишларини такомиллаштириш аспектида амалга оширилмоқда. Бу ходисани назарий тушуниш таълим жараёнини такомиллаштириш назарияларини ишлаб чиқиш билан мос равишда юз берди. Тадқиқотимизда ўқув фаолиятини такомиллаштириш, шу жумладан, талабаларнинг мустақил

фаолиятини ривожлантириш билан боғлиқ назарий тушунчаларни ишлаб чиқишда бир қанча босқичларни белгилаб олдик (1.1-расм).

1.1-расм. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш босқичлари

Ўқитишни фаоллаштириш муаммолари XX асрнинг 60-80-йилларида педагогик адабиётларда кенг муҳокама қилинди. Рус адабиётида ўқитишни фаоллаштириш масалалари у ёки бу даражада кўриб чиқилган асарлар кўп. Муаммонинг психологик жиҳатлари Л. С. Выгодский [33], Л. В. Занков [44], В.А.Крутецкий [58], Н.А.Менчинская [67] ва бошқаларнинг ишларида ёритилган.

Ўқитишни фаоллаштиришнинг педагогик муаммоларига А.Г.Волостникова [34], П.И.Пидкасистый [81], М.Н.Скаткин [90], И.В.Харламов [112], Т.И.Шамова [121], В.Ф.Шморгунов [128], Г.И.Шукина [126] ва бошқаларнинг ишлари бағишланган.

Т.П.Шамова таъкидлаганидек, талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштириш масалаларини амалга ошириш, олий таълим битирувчиларини тайёрлаш сифатини янада ошириш, илмий-техник ва ижтимоий тараққиётни жадаллаштиришнинг замонавий шароитларида фаол ҳаётий ўрнини шакллантириш билан боғлиқ. Бу эса ўз навбатида ўқитишнинг

мазмуни, шакл ва методларига янгича ёндашувларни излашни талаб қилади [121, 3-бет].

Фаол ўқитиш назарияси ва амалиётини ривожлантиришда ўқитиш усуллари янада такомиллаштириш билан боғлиқ тадқиқотлар катта рол ўйнади (Б.И.Коротаева [55], И.Я.Лернер [62], И.Т.Огородникова [76], М.Н.Скаткин [90] ва бошқалар). Фаоллаштириш машқлари назариясини ривожлантиришга ҳисса қўшиш, қизиқиш ва билим эҳтиёжларини ривожлантиришга Л.И.Божович, С.И.Ильина, Г.И.Шукина ва бошқаларнинг ишларида акс этган.

Талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантиришнинг энг самарали воситаларидан бири мустақил таълим бўлиб, уни батафсилроқ муҳокама қиламиз.. Бу муаммога яқин талабаларнинг билим мустақиллигини ривожлантириш масаласидир (М.А.Данилова[38], И.Я.Лернер[62], М.И.Маҳмутов[66] ва бошқалар).

Т.И.Шамова томонидан талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш учун янги концептуал ёндашувнинг моҳияти кўриб чиқилади. У “билиш фаолияти бу таълим жараёни ва унинг мазмуни бўлган муносабатиди, билим ва фаолият усуллари керакли вақтда самарали ўзлаштиришга интилишида, таълим ва билиш фаолиятига эришиш учун этик ва иродавий ҳаракатларни тадбиқ этишда намоён бўладиган талабанинг фаолияти сифати” деб ҳисоблайди [121,5-бет].

Шундай қилиб, талабаларни ўқитишни фаоллаштириш жараёнида Т.И.Шамова қуйидаги хусусиятларни аниқлайди (маълум даражада мезонлар):

- ўқув жараёнига муносабат;
- самарали билим олиш мотивлари;
- ўқув материални ўрганиш учун оптимал вақт;
- иродали ҳаракат.

Барча белгилар, бизнингча, учинчидан ташқари таълим жараёнини активлаштиришнинг психологик омилларига боғлиқдир.

Кўплаб ишларни ўрганиш асосида Т.И.Шамова, М.Данилова, М.Н.Скаткин ва бошқа дидактикантлар томонидан олиб борилган тадқиқотларга асосланиб, талабаларни ўқитишни фаоллаштиришнинг энг муҳим ва зарур элементи сифатида фаолият тамойилини очиб беради. “Ўрганиш онгли ифодаланади ... талабалар ҳақиқий материални фаол идрок этишини” [121, 126-бет]. М.А. Данилованинг кейинги модификациясида билим олиш ва фаолиятнинг онги ўқитувчининг етакчилик роли шарти билан чекланган. “Талабалар онги ва фаоллиги тамойилининг моҳиятини ўрганишда ўқитувчи раҳбарлиги ва талабаларнинг онгли ижодий ишлари энг қулай нисбатини таъминлашдан иборат” [38, 134- бет].

Бундан ташқари, Т.И.Шамова ўз тадқиқотларида мактаб ўқувчиларини ўқитишни фаоллаштириш воситаларининг дидактик тизимини асослаб беради. Шундай қилиб, муаллиф анъанавий воситалар таълим мазмуни, ўқитиш шакллари, методлари, мактабда ўқитишни ташкил этиш шакллари аниқлайди[121, 74-бет].

Ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштириш усуллариининг хилма-хиллигини таъкидлаб, муаллиф талабаларнинг асосий муаммоли таълим ва мустақил таълимни таъкидлайди.

Маҳаллий ва хорижий муаллифларнинг кўплаб асарлари ўша пайтда асосий муаммони ўрганишга бағишланган. Уларнинг энг салмоқлиси Ю.К.Бабанский [23], И.М.Махмутов [66] ва бошқаларнинг асарларида ўз ифодасини топган.

Муаммоли ўқитишнинг ўзига хос хусусияти шундаки, талабаларга тайёр шаклда билим берилмайди. Билимлар улар томонидан муаммоли вазиятларни ҳал этиш жараёнида эгалланади. Шулардан келиб чиқиб муаммоли таълим - муайян билимлар ўрганишда назарий ва амалий характердаги ижодий муаммоларни ҳал этиш жараёнида талабаларни тизимли равишда қўшиб олиб боришдан иборат.

Ўқитишни фаоллаштириш нуқтаи назаридан Т.Н.Шамова таълимдаги муаммоли ёндашув ҳақида талабаларнинг ўрганиш ва билиш фаолиятининг

самарали воситаси сифатида гапириш керак, деб ҳисоблайди. Шундай қилиб, “ўқитишни фаоллаштириш, биринчи навбатда, барча ўқув фанларида талабаларнинг аниқ ўқув муаммоларини тушуниш ва ҳал қилишга қаратилган ҳаракатларини ташкил этишдир” [121, 80-бет].

Республикаимизнинг етакчи педагог олимларидан, Ҳ.Н.Нишоналиев меҳнат таълими ўқитувчисини тайёрлашнинг тарихий тараққиёти ва шахсий хислатларини [73], А.Р.Ходжабоев меҳнат таълими ўқитувчиси касбий тайёргарлигининг ўқув-методик мажмуавий таъминотини [113], Қ.П.Хусанбоева адабий таълим жараёнида талабаларни мустақил фикрлашга ўргатиш каби муаммолар устида тадқиқотлар олиб борганлар [119].

Профессор Ў.Қ.Толиповнинг илмий тадқиқот ишларида асосан касбий таълим тизимида ёшларнинг касбий билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришнинг педагогик технологияларига йўналтирилган [94], Ш.Шариповнинг талабада ихтирочилик ижодкорлигини шакллантиришнинг педагогик асослари [122], бундан ташқари З.Нишонова, Ж.Толипова, ва Н.Халиловларнинг ишларида мустақил таълим шакллари ҳақидаги тадқиқотларида кўриб чиқилган [74, 95, 110].

Шунингдек, педагог олимларимиздан С.Матжоновнинг тадқиқот ишлари талабаларнинг мустақил таълимни ташкил этишга бағишланган бўлиб, унда ўқув жараёнида талабаларнинг оғзаки ва ёзма ижодий ишларини ташкил этиш масалалари тадқиқ қилинган. Зеро, маънавий баркамол авлодни шакллантиришда ижодий ишлар ва мустақил фаолият юритиш ўз-ўзидан эркин тафаккурни талаб қилади. Мустақил тафаккури, ўз нуқтаи назарига эга бўлмаган талаба ижодкор бўла олмайди, мустақил фаолият юритолмайди деб ҳисоблайди [65].

Б.Р.Муқимовнинг тадқиқот иши талабаларни мустақил иш жараёнида интерфаол таълим методлари асосида дидактик компетенциясини такомиллаштиришга бағишланган бўлиб, унда талабаларнинг мустақил ишни бажариши орқали дидактик компетенциясини такомиллаштириш омиллари ёритилади [68].

Шунингдек, биз О.В.Акулова [16], Л.К.Наумова [72]нинг “мустақил иш” тушунчасига берилган таърифни қўллаб қувватлаган ҳолда мазкур ёндашув талабалар мустақил ишини ташкил қилиш ва фаоллаштиришда талаба ва ўқитувчиларнинг ўз муносабатини қайта кўриб чиқиши зарур деб ўйлаймиз.

Мустақил иш – маълум бир ўқув топшириқнинг бажаришга кетган вақтнинг мавжудлиги, топшириқни бажариш учун таълим олувчи томонидан ақлий зўриқишнинг намоён бўлиши, топшириқни бажариш жараёнида таълим олувчилар томонидан онглилик, мустақиллик ва фаолликнинг намоён бўлиши, вазифани бевосита педагогнинг иштирокисиз бажариш, иш натижаларининг мавжудлиги ва албатта талабаларнинг мустақил, билишга оид ва амалий фаолиятини бошқариш ва ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш жараёнларини тўлиқ қамраб олиши зарур [17].

Бундан ташқари педагог олим Т.Р.Ниязметованинг ўзининг “Ўзбек тили ва адабиёти дарсларида мустақил иш бажариш услубияти” мавзусидаги номзодлик диссертациясида умумий ўрта таълим жараёнида ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш йўллари ва унинг ўқувчини фаоллаштиришдаги аҳамияти ҳақида фикр юритилади. Гарчи тадқиқотда мустақил фикрлаш масаласи етакчилик қилмасда, ўқувчининг мустақил ишлаш фаолияти ўз-ўзидан у ёки бу даражада мустақил мулоҳазани талаб қилиши кўзга ташланади [75].

Мустақил таълим талабаларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштиришнинг яна бир асосий воситасидир.

“Мустақил таълим”–билимларни мустақил равишда ўзлаштириш, тасаввурларни янада бойитиш, кўникма ва малакаларини шакллантириш асосида таълим тизими жараёнининг мақсадига мувофиқ, доимий , индивидуал фаолиятни амалга оширишидир.

Маълумки, таълим жараёнида талабалар ақлий касбнинг икки туридан: репродуктив ва ижодий туридан унумли фойдаланадилар, бу эса талабаларнинг ақлий ривожланишига таъсири самарадорлиги билан фарқ

қилади. Репродуктив характердаги сайи-ҳаракатлар талабаларга мавжуд бўлган билим, кўникма ва малакалардан фойдаланиб, мустақкам ўрнашган билимлар жараёнида давом этадиган мустақил таълимни бажаришда қўлланилади.

Ижодий характердаги топшириқларни бажаришда махсус методлардан фойдаланилади. Булар талабанинг ақлий фаолиятини таълим-тарбия ва ҳаётий муаммоларни ҳал этиш усуллари, йўллари ва воситаларини излаб топишга йўналтирувчи топшириқлардир. Бу ишлар ижодий тафаккурнинг шаклланишини таъминлайди, талабаларнинг ақлий қобилиятларини ривожлантиради.

Ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, мустақил таълимни бажаришда олий таълим муассасалари талабаларнинг ҳоҳлаган даражадаги мустақиллиги ўқитиш амалиётида кузатилмайди. В.К.Бурякнинг фикрига кўра, бошланғич синфларда ўқувчиларнинг мустақил таълими умумий таълим вақтининг фақат 10% ини олади, қолган 90% и эса янги материални сўроқ қилиш ва тушунтиришга сарфланади. Шунинг учун ҳам доминантлик фаолиятини ўқувчи эмас, ўқитувчи кўрсатади, аслида эса аксинча бўлиши керак. Бундай ҳолда ўқитувчи асосан ўқувчиларининг мустақил таълимининг раҳбари ва ташкилотчиси сифатида эмас, балки муҳбир ва назоратчи сифатида фаолият кўрсатади [31, 34-40 бетлар].

Худди шундай ҳолат олий таълимда ҳам ривожланган бўлиб, унда талабалар фаолияти ҳам ўқитувчи фаолияти билан алмаштирилади. Етакчи ташаббус ўқитувчи билан нафақат маърузаларда, балки семинар, амалий ва лаборатория машғулотларида ҳам қолади. Г.Б.Скок фикрига кўра, амалий машғулотларнинг деярли 80% (жами, муаллиф техник фанлардан 76 та амалий машғулотни кузатган) ўқитувчининг монологи устунлик қилади. Лаборатория машғулотларида курснинг назарий қисмини назорат қилиш устунлик қилади, талабаларнинг тажриба топшириқларини бажаришларини ташкил этишда мустақил таълимга деярли эътибор берилмайди [91, 15-бет].

Шундай қилиб, олий таълим профессор-ўқитувчиси ҳам таълим жараёнидаги фаоллик даражаси бўйича етакчи ўринни эгаллаб, асосан, билимлар етказиш ва текшириш назоратчиси вазифасини ўтайди. Натижада 75% дан ортиқ талабалар, шунингдек, уларнинг устозлари илмий ёки ўқув ахборотларини узатиш, кўпайтириш билан боғлиқ репродуктив иш усуллари афзал кўришлари маълум бўлди.

Таълим жараёнининг самарадорлиги билан боғлиқ навбатдаги назарий тушунча таълим жараёнини оптималлаштиришдир. Оптималлаштириш назарияси, Ю.К.Бабанскийнинг ёзишича, “янги муаммоларни шакллантирмайди, таълимда дуч келадиган муаммоларни ҳал қилишнинг энг яхши йўллари топишга ўргатади” [23, 5-бет]. “Оптималлаштириш назариясининг вазифаси таълим жараёнини оптималлаштириш учун мезон ва усулларни (биз томонимиздан таъкидланган) шакллантиришдан иборат эди” [23, 20-бет].

Ю.К.Бабанский қуйидаги оптимал таълим мезонларини таъкидлади:

- ҳар бир талабанинг ҳақиқий ўқув имкониятларига мос келадиган илмий ютуқ, таълим ва ривожланиш даражасига эришиши;
- талабалар аудитория ва аудиториядан ташқари ўқув меъёрларига риоя қилишлари;
- олинган натижаларни намуна бўйича мумкин бўлганлари билан таққослаш, аудиториядан ташқари ишларга сарфланган вақтни меъёр билан тақсимлаш [23, 241-242-бетлар].

Ю.К.Бабанский дидактикага таълимнинг ҳар бир асосий элементи вазифалар, мазмун, методлар, воситалар, шакллар ва бошқаларни қамраб олувчи таълимни оптималлаштириш йўллари тизимини киритди.

Ю.К.Бабанский *таълим жараёнини оптималлаштириш* усулини педагогикага киритди. “Таълимни оптималлаштириш — малака талабларининг белгиланган стандартларига мувофиқ ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро боғлиқ фаолиятида максимал имкониятга эга бўлиш учун олдиндан йўналтирилган ўқитиш усулидир” [23, 95-бет].

Юқоридаги фикр мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда биз таълим жараёнини оптималлаштиришнинг қуйидаги йўлларини таклиф этамиз:

- таълим жараёнини мақбул режалаштириш ҳамда ундаги тизимнинг хусусиятларини эътиборга олган ҳолда таълим мазмунининг оптимал версиясини танлаш;
- мустақил ишлаш учун мўлжалланган вазифаларга ажратилган вақт ичида энг муваффақиятли ҳал қилиш имконини берувчи усуллар ва ўқитиш воситаларини танлаш;
- белгилан вақт ичида вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш учун мақбул шароит яратиш;
- таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини бошқариш ва ўзини-ўзи бошқаришнинг оқилона уйғунлиги (ўқитишни оптималлаштириш);
- ўқув-билиш натижалари ва сарфланган вақтни оптималлик мезонлари асосида таҳлил қилиш.

Таълимни модернизациялаш стратегияси таълимнинг қуйидаги муҳим мақсадларини кўриб чиқади: талабаларга кўпроқ мустақиллик бериш ва ўз устиларида ишлаш қобилиятини ривожлантириш, ҳамкорликда ишлаш, ижодий фаолиятни ривожлантириш, ўзгаларнинг фикрларига тўғри қабул қилиш кабилар.

Таълим жараёнини рақамлаштириш - Замонавий дунёда таълимнинг долзарб йўналишларидан бири рақамли иқтисодиёт учун компетент кадрлар тайёрлаш учун педагогик ва рақамли технологияларни интеграциялайдиган ахборотлаштириш саналади. Очик таълим ресурслари ва оммавий очик онлайн курсларнинг қулайлиги ахборот технологияларининг таълимий салоҳиятини бойитишга хизмат қилмоқда. Юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш шароитида бўлажак мутахассислар учун зарур компетенцияларни шакллантириш соҳасида тадқиқотлар олиб борилмоқда, ўз навбатида, педагогик ташхисни такомиллаштириш, эришилган натижаларни аниқлаш имконини берадиган методикаларни татбиқ қилиш устувор йўналишлар ҳисобланади.

Ахборот коммуникацион технологияларига асосида ўқув жараёнини ташкил этиш ва бошқаришни бугунги куннинг давр талаби ҳисобланади. Таълим тизимига инновацион таълим технологиялари ҳамда дидактик моделларни доимий қўллаш рақамли авлодга мослаштириш зарурдир. Таълим жараёнида тадқиқотчилик фаолиятига йўналтирилган ёндашувдан изчил, фаол равишда фойдаланиш зарур шу билан бирга илмий изланишларда талабаларнинг кўникмаларини шакллантириш, информацион технология (IT)- компетенцияга асосланган мустақил-ижодий лаёқат-қобилиятларини ва ижодий фикрлашини ривожлантириш мумкин.

Шу мақсадда олий таълим муассаларида таълим жараёнига “Moodle электрон таълим тизими” ни жорий этилиши, онлайн курсларни ташкиллаштирилиши, аралаш (blended) курсларни татбиқ этилиши, очик ресурсли (MOOC – Massive Open Online Course) курсларни фаолият олиб бориши мамлакатимизда рақамли технологияларни таълим соҳасини ривожлантираётганлигига яққол мисолдир.

Биз тадқиқот ишимизнинг предмет белгилаб олишда - мустақил таълимни фаоллаштириш асосида шу кунгача педагогиклар томонидан тўпланган барча қимматли маълумотларни қайта кўриб чиқиш, бу тажрибадан мустақил таълимнинг фаоллаштиришда фойдаланиш зарурлигини белгилаб олдик.

Юқоридаги тадқиқот ишларининг таҳлили мустақил таълимга бағишланган кўплаб тадқиқотларга қарамай, ҳали бу тушунчанинг ягона талқини йўқлигини айтиб ўтиш имконини беради. Ўрганилган тадқиқот ишларида ушбу тушунчанинг турли таърифлари берилган. Берилган таърифларга аниқлик киритиш ва биз энг кенг қамровли тарзда фойдаланадиган тушунчани танлаш учун биз ушбу “Мустақил таълим” тушунчаларини 1.1-жадвалда таҳлил қилдик.

“Мустақил таълим” тушунчасининг моҳияти таърифлари

Муаллиф ва асар номи	Тушунча мазмуни
Педагог олим Н.А.Муслимовнинг фикрича	Мустақил таълим – билимларни ўзлаштириш тасаввурларни ривожлантириш тушунчалари, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш бўйича ўқув жараёнининг субъектив мақсадга мувофиқ, мунтазам, мустақил ҳамда автоном фаолиятни ташкил этиш демакдир [].
Р.Х.Джураев ва С.Т. Турғуновларнинг этишича кайд	Мустақил таълим – бу инсоннинг ўзи танлаган воситалар ва адабиётлар ёрдамида аждодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўрганишга йўналтирилган шахсий ҳаракатлар жараёни. Бунда инсоннинг ички дунёси, ҳис – туйғулари, мустақил фикрлаш қобилияти асосий рол ўйнайди [].
О.В.Акулова, Л.К.Наумованинг фикрича	Мустақил иш – муайян ўқув топшириқ ҳамда уни бажаришга вақтнинг мавжудлиги, топшириқни бажариш учун таълим олувчи томонидан ақлий зўриқишнинг намоён бўлиши, топшириқни бажариш жараёнида таълим олувчилар томонидан онглилик, мустақиллик ва фаолликнинг намоён бўлиши, вазифани бевосита педагогнинг иштирокисиз бажариш, иш натижаларининг мавжудлиги ва албатта таълим олувчиларнинг мустақил, билишга оид ва амалий фаолиятини бошқариш ва ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш жараёнларини тўлиқ камраб олиши зарур [].
Р.Б.Срода. Таълим беришда талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллиги.	Талабалар мустақил таълими остида максимал фаолият, ижодкорлик, мустақил қарор, ташаббус кўрсатиш каби фаолият тушунилади [].
Б.П.Есипов. Аудиторияда талабаларнинг мустақил таълими.	Талабаларнинг мустақил таълими ўқитувчининг бевосита иштирокисиз, лекин унинг топшириғига биноан, махсус тақдим этилган вақт ичида бажариладиган ишлар [].
П.И.Пидкасист. Талабаларнинг мустақил фаолияти.	Мустақил таълим таълим жараёнини ташкил этиш шакли ёки ўқитиш усули эмас. Бу талабаларнинг билиш фаолияти воситаси, уни мантикий ва психологик ташкил этиш воситаси, талабалар томонидан маълум фаолиятни мақсадга мувофиқ ташкил этиш ва амалга ошириш воситасидир [].
И.А.Зимная. Педагогик психология бошланғич курси.	Талабанинг мустақил таълими кам ўрганилган ва шу билан бирга ҳозирги замон таълим самарадорлигини ошириш нуктаи назаридан энг кўп қизиқиш уйғотаётган соҳалардан биридир. Мустақил таълим талабаларда мотивация, мақсадга мувофиқлик, шунингдек, ўз - ўзини ташкил этиш, мустақиллик, ўзини-ўзинazorат қилиш ва бошқа шахсий сифатларни кўрсатади [].
В.В.Давыдов. Талабалар мустақил таълимида	Мустақил таълим талабаларнинг билвосита назорат қилинадиган билим фаолияти деб тушунилиши керак,

автоматлаштирилган ўқитиш тизимларининг ўрни:	унинг асоси бир вақтнинг ўзида билвосита бошқарув воситаларидан бири бўлган таълим вазифалари тизими [].
В.И.Загвязинский. Таълим назарияси: замонавий талқин,	Мустақил таълим-талабаларнинг билим ва кўникмаларни эгаллаш фаолияти бўлиб, у ўқитувчининг бевосита раҳбарлигисиз, улар томонидан йўналтирилган бўлса-да, амалга оширилади [].

“Мустақил таълим”га берилган таърифлар билан боғлиқ тадқиқот ишларининг юқоридаги таҳлили унинг турли педагогик олимлар томонидан талқин қилиниши маълум ноаниқликларни кўрсатади. Бу тушунчаларнинг моҳиятини таҳлил қилиш учун таърифдаги барча мос келувчи хусусиятларни бирлашлаштирилиб ва тушунчаларнинг бошқа ўзига хос хусусиятларини умумлаштирилади.

“Мустақил таълим” тушунчаси мазмунига педагогик луғатларда - олий ўқув юртидан ташқарда мустақил ўрганиш натижасида эгалладиган таълим тури деб айтиб ўтилган. Айни вақтда “мустақил таълим олиш”, “ўзини тарбиялаш”, “мустақил ўқиш” тушунчаларидан синонимлар сифатида фойдаланилмоқда.

Илмий тадқиқот натижалари асосида мустақил таълимга берилган барча таърифларни қуйидагича умумлаштириб қуйидагича таърифни бердик.

***Мустақил таълим** – бу ўқув материални мустақил ўзлаштириш, мураккаблик даражаси турлича бўлган топшириқларни, амалий вазифаларни аудиторияда ҳамда аудиториядан ташқарида ижодий ва мустақил бажариш асосида назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган тизимли фаолиятдир.*

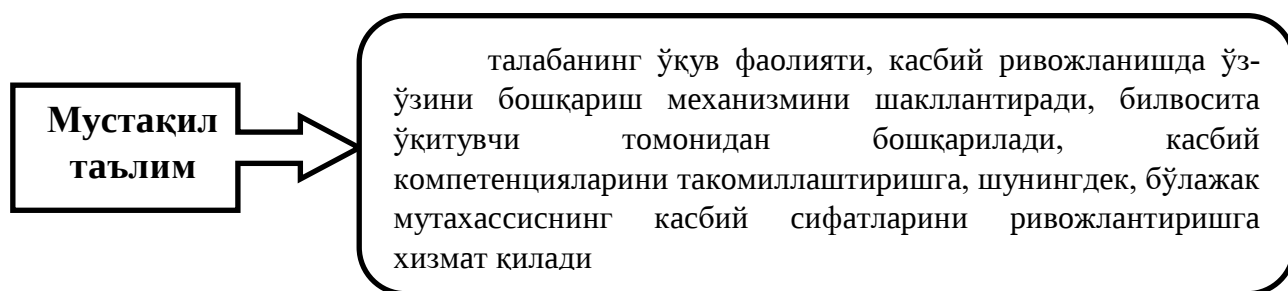
Ўрганилган тушунчанинг бир қанча ўзига хос хусусиятларини аниқладик:

- бу профессор-ўқитувчининг бевосита иштирокисиз бажариладиган фаолият (иш) туридир;
- мустақил таълимда талаба шахсининг мустақиллик, фаоллик, ташаббускорлик каби хислатлари намоён бўлиб, улар шахснинг ўзини -ўз

ташкил этиш ва ўзини-ўзиназорат қилиш каби янги сифатларини шакллантиришга имкон беради;

- мустақил таълим мақсадга мувофиқлик билан белгиланади, бу эса ўз навбатида талаба фаолиятининг мотивациясига боғлиқ.

Юқоридаги таҳлилга асосланиб, биз мустақил таълим тушунчасига қуйидагича ишчи таърифини беришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1.2-расм. Мустақил таълимга муаллифлик таърифи

Мустақил таълимни фаоллаштириш – ҳозир замон талабидан келиб чиққан ҳолда мустақил ишларни фаоллаштиришда интернет билан ишлаш, ижтимоий тармоқлар, мобил технологиялардан фойдаланиш, мобил иловаларни таълим жараёнига тадбиқ этиш орқали фаолиятни ташкил этиш демакдир. Талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш мазкур фаолият тури самарадорлигини ошириш мумкин бўлган шакл ва усулларни излашни ўз ичига олади.

Бу фикрлардан келиб чиққан ҳолда қуйида биз сўнгги йилларда ўтказилган талабаларнинг мустақил фаолиятига оид бир қатор ишларни кўриб чиқамиз.

Г.Н.Юшко ўз тадқиқотларида таълимнинг рейтинг тизими шароитида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этишнинг илмий-дидактик асосларини кўриб чиқади [129]. Муаллиф фикрига кўра “Талабаларнинг мустақил таълими талабалар учун шахсан аҳамиятли ва юқори мотивацияли бўлса, самарали бўлади” [129,21-22 бетлар]. Тадқиқотчининг фикрича, талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришнинг энг муҳим воситаларидан бири ўқитишнинг рейтинг тизими ҳисобланади.

Педагогик олим О.А.Кўйсиновнинг фикрига кўра, мустақил таълим

олиш мақсадини белгилаш ва унинг таълим оловчиларда мустақил билим олиш, мустақил ишлаш, ижодкорлик, эгаллаган билимларни амалиётда қўллаш, ўзини-ўзинazorат қилиш кўникмаси ва имкониятларини шакллантириш умумий касбий ривожланишни таъминлашга асос бўлади [60].

Т.Б.Пигалова коллежда сиртки таълим талабаларининг мустақил таълимини ташкил этишнинг дидактик шартларини кўриб чиқади. Т.Б.Пигалова ўз диссертациясида сиртки таълим талабаларининг мустақил таълими вазифаларини ёритиб берди. Буларга тушунтириш ва иллюстратив, тахминий, назорат ва диагностик вазифалар киради [80, 11-12-бетлар].

И.Костенконинг мақоласи сиртки таълим талабаларининг мустақил таълимининг ўзига хос хусусиятларига бағишланган. Ҳшбу илмий мақоласи бошида муаллиф томонидан талабаларнинг таълим олишга таъсир қилувчи қуйидаги омилларни санаб ўтади:

- аудитория таълими ва шахсий вақт чекловлари;
- асосий билимлар кундузги талабаларга нисбатан заифроқ;
- ўқув адабиётларининг етишмаслиги;
- ўқитувчилар ўртасида сиртки таълим талабаларга “билими паст талабалар назари билан қараш” [56, 50-бет].

И. Костенко учта ўзаро боғлиқ элементдан иборат талабалар мустақил таълимининг таниқли тизимини тасвирлайди:

- аудитория машғулотлари;
- сессиялараро талабаларнинг мустақил назорат ишларини бажариш ва ҳимоя қилиш;
- семестр давомида назорат.

Мақола муаллифи қизиқарли педагогик ғояни илгари суради: сиртки таълим талабаларнинг мустақил таълим тизими талабаларнинг мунтазам ва онгли мустақил таълимини рағбатлантиришга қаратилган [56, 52-бет].

Бундан ташқари Г.Н.Юшко баҳолашнинг рейтинг тизимининг хусусиятларини ва мустақил таълимнинг сифатини оширишга таъсирини

таъкидлайди ва шун ўринда унга хисса қўшадиган бир қатор омилларни таъкидлаб ўтади:

- муаммоли, диалогик, тадқиқотга асосланган, шахсга йўналтирилган, таълимнинг акмеологик, интегратив таълим ёндошувларини қўллаш;
- АКТ дан кенг фойдаланишни қўллаб-қувватлаш;
- мустақил фаолиятнинг мотивацион ва тезкор жиҳатларининг бирлиги [129, 22-бет].

Олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мустақил ишларнинг ривожланаётган имкониятлари ўқув амалиётида тўлиқ қўлланилмайди. Дарс машғулотини ривожлантириш шароитида мустақил таълим тушунчаси мазмунини назарий жиҳатдан ишлаб чиқилмаганлиги сабабларидан бири ҳисобланади.

В.П.Давыдков автоматлаштирилган таълим тизимларининг талабалар мустақил таълимидаги ўрни ва аҳамиятини кўриб чиқади. Муаллиф бир гуруҳ топшириқларни автоматлаштирилган бошқарув тизимлари воситасида бажариш мумкин бўлган талабалар мустақил таълимининг асосий воситаси сифатида белгилайди. Бу тизим муаллифнинг фикрича, индивидуаллаштирилган назорат ва ўзини-ўзинazorат қилишни таъминлайди [37, 11-бет].

И.Ковалевский мақоласида талабаларга мустақил таълимни амалга оширишда ёрдам берадиган услубий қўлланмалар яратишга эътибор қаратади. “Шу билан бирга, - деб ёзади муаллиф, - дарсликлар нафақат ахборотли, балки ташкилий, назорат қилувчи ва бошқарувчи функцияларни ҳам бажариши керак” [52, 114-бет].

Қ.М.Абдуллаеванинг илмий тадқиқотларида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг интеллектуал салоҳиятини ўстириш, изланиш, ижодкорлик, тадбиркорлик, ташкилотчилик малакаларини шакллантириш каби муаммоларнинг ечимини топиш ҳозирги даврда муҳим вазифалардан эканлиги кўрсатиб ўтилган [13].

А.Беляева, талабаларнинг мустақил таълимини бошқариш масалаларини кўриб чиқиб, мустақил таълимнинг таълим жараёнининг янги шакллари: экстернат, масофавий таълим ва катталар учун узлуксиз таълимни ривожлантиришдаги ролига эътибор қаратади. Муаллиф ўз ишида талабалар мустақил таълимининг “стратегик” вазифаси ҳақида қизиқарли ғояни илгари суради. А.Беляева мустақил таълим жараёнида “ахборот-билим-маълумот” тизимида талабаларнинг ўз билиш фаолиятини бошқаришга тайёрлиги шакллانганлигида кўради [27, 106-бет].

Муаллифнинг таъкидлашича, талабалар мустақил таълимининг анъанавий усуллари билим олиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган (буни юқорида В.И.Загвязинский тадқиқотларида айтиб ўтган эдик). А.Беляева талаба учун ва умуман, жамият учун билим манбаи янги билимларни тўлдириш воситаси бўлишига эътибор қаратади [27, 107-бет]. Бунинг учун эса талабаларнинг мустақил ишларини ривожлантириш учун махсус методика ишлаб чиқиши лозим.

Н.В.Басова, талабаларнинг мустақил таълими муаммоларини ўрганиб, “талабаларнинг мустақил таълими бўйича барча мақола ва монографияларнинг асосий мотивлари талабаларнинг назарий ва амалий билимларни эгаллашга онгли муносабатини тарбиялаш, уларда кучли интеллектуал ишни одат қилишдир. Бу таълимнинг энг муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Бироқ талабаларнинг нафақат билим олишлари, балки, уни олиш йўллари ҳам эгаллашлари муҳимдир” [24, 224-бет].

Н.В.Басованинг таъкидлашича, “талабалар мустақил таълими” қуйидаги вазифаларидан иборат:

- Тажриба ошириш ва мустақил тадқиқот ўтказиш;
- ўзлаштирилган материални умумлаштириш ва такрорлаш;
- олинган билимларни таълим амалиётида қўллаш, уни тўлдириш ва кенгайтириш.

Муаллиф таъкидлаганидек, талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этишда барча умумий дидактик усуллардан фойдаланиш мумкин:

- талабанинг вақтини тежаш учун тушунтириш ва тасвирий;
- монологик сўзни шакллантириш учун репродуктив;
- қисман-мустақилликни ривожлантириш учун қидирув тизимлари, фаолият ва бошқалар;
- тафаккурни ривожлантириш учун муаммоли баён;
- ижодий фаолиятни шакллантириш йўлидаги изланишлар [24, 227-бет].

Н.В.Басованинг барча дидактик усуллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақидаги баёноти билан ишлашимиз мумкин. Бироқ муаллиф ўз мақоласидаги барча усулларни санаб ўтмаса, бошқа томондан, муайян усулнинг мақсади, бизнингча, унчалик тўғри эмас.

В.Н.Донцовнинг тадқиқот иши ҳам талабаларнинг ўзини-ўзиташқил этиш муаммосига бағишлаган бўлиб, таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг ўзаро боғлиқ фаолияти, бошқарув ва ўзини-ўзибошқариш бирлиги эканлигини қайд этади. Ўқитувчининг ташкилий фаолияти ва талабаларнинг роли бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, муносабат турлари ҳар хил бўлиши мумкин: ўқув жараёнини ташкил этишнинг бир хил юқори даражасида ва ўзини-ўзиташқил этишнинг юқори ва паст даражасида, айрим юқори ва бошқаларда талабаларнинг таълим жараёнини ташкил этишнинг паст даражаси деб белгилайди.

Айниқса, таълимда мустақил ишлаш кўникмаси кам бўлган талабалар (айниқса, кичик курс талабалар) учун ОТМда таълим жараёнини юқори даражада ташкил этиш ҳисобга олинмайди. В.Н.Донцов кўп талабалар 1 ва 2 курслар ўқув жараёни ритми билан ўз индивидуал ритм иш билан боғлаш қийин ҳисоблайди. Талабалар ўз камчиликларни бартараф этиш мақсадида ўз шахсининг кучли томонларидан ҳам етарлича фойдаланмайдилар [40, 70-бет].

Ўқув фаолиятини паст даражада ўзлаштиришнинг белгилари дарсларни қолдириш, ўқув топшириқларини тизимсиз тайёрлаш, уларни кеч якунлаш, барча машғулотларга мунтазам тайёрлана олмаслик, синов ва имтиҳонлар

олдидан бостириб кириш ва бошқалар. Шуларнинг барчаси биргаликда охи-роқибатда билимда муҳим муаммолар ва бўшлиқлар олиб келади[40, 102-бет].

Талабаларнинг ўқув фаолиятини мустақил ташкил этишни мураккаблаштирадиган ташқи омиллар орасида турли ўқитувчиларнинг номувофиқлиги, мувофиқлаштирилмаган ҳаракатлари ва талаблари, номукамал тузилган жадваллари, масалан, бир бутун кун учун семинар режалаштирилган ва ҳоказо. Яхши ўқиганлар ва мустақил таълим олишни яхши ташкил этганлар ўқув жараёнини ташкил этишнинг ташқи шарт-шароитларига камроқ сезгирдир.

Юқоридаги фикрлардан ҳамда илмий ва педагогик адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, келажакда таълим олувчиларнинг таълим тизимининг асоси бўлган умумқасбий ва ихтисослик фанларни ўрганиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш муаммоси бўйича илмий тадқиқотлар етарли эмас деб ҳисоблаймиз. Мустақил таълимни фаоллаштириш моҳияти тўлиқ ёритилмаган, бу муаммони ўрганишда назарий ёндашувлар ишлаб чиқилмаган. Асосан мустақил таълимнинг анъанавий усуллари (реферат, курс иши, курс лойиҳасини тайёрлаш, битирув малакавий ишларни тайёрлаш ва бошқалар) дан фойдаланишган. Ўшбу муаммони ҳал этишга методологик ёндашувларни кўриб чиқиш зарур, бу кейинги бўлимда бугунги куннинг талабидан келиб чиққан ҳолда мобил технологиялар, Android, IOS дастури ва Windows mobile дастуридан фойдаланган ҳолда мустақил таълимни ташкил этишнинг дидактик шарт-шароитларига алоҳида тўхталиб ўтамиз.

1.2 Тадқиқот муаммосининг методологик жиҳатлари

Бугунги кунда мустақил таълимнинг ўқув режадаги улуши кун сайин ортиб бормоқда. Шу маънода 2019 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси [9]

тўғрисидаги” Қарорида таълим муассасаларидаги бир қанча масалаларга алоҳида тўхталиб ўтилган бўлиб, шулардан:

-таълим тизимида мустақил таълим соатларининг ҳажмини ошириш, талабаларда индивидуал, мустақил равишда билим ўрганиш, танқидий креатив, ва ижодий фикрлаш, жараёни тизимли таҳлил қилиш, мустақил билим олиш кўникмасини фаоллаштириш, ўқув жараёнида амалий компетенцияларни янада кучайтиришга хизмат қиладиган методикалар, шунингдек технологияларни қўллаш, ўқув жараёнида талабаларнинг амалий кўникмасини фаоллаштиришга йўналтириш, бу асосида эса ўқув жараёнига хорижий таълим стандартлари асосида илғор замонавий педагогик ва ахборот технологиялари, фан дастурлари ва ўқув-услубий, назарий маълумотларни кенг жорий қилиш [9];

- талабаларнинг билимларини назорат қилиш тизимида замонавий технологияларни янада такомиллаштириш ва ҳолислигини таъминлаш, шу жумладан, талабалар билимини баҳолаш билан уларнинг шакллари янада ривожлантириш каби масалаларга алоҳида тўхталиб ўтилган [9].

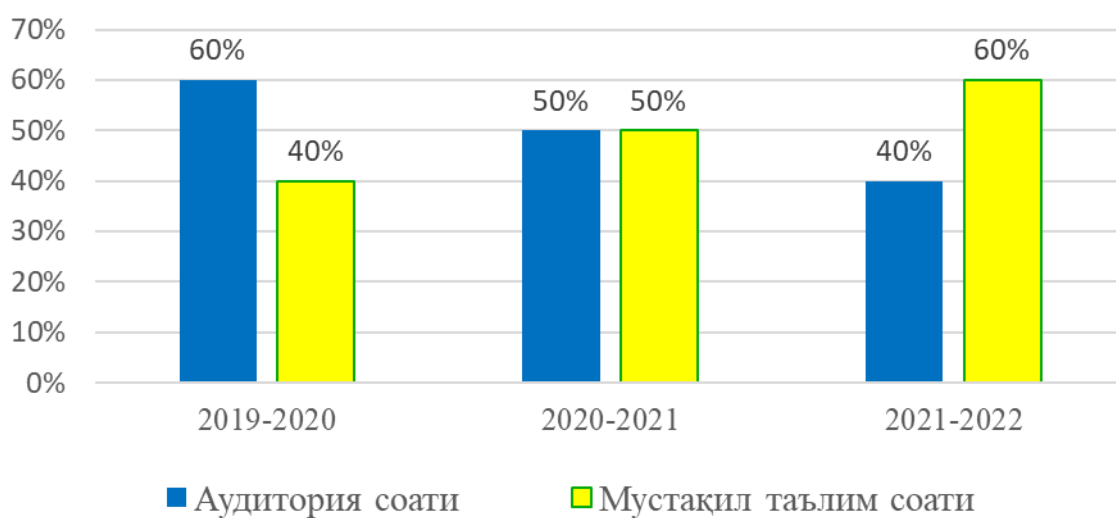
Бу масалалар ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда диссертация ишининг мақсад ва вазифалари, кўйилган ғоялар ва уларга эришиш методикаларини ишлаб чиқишда бевосита асос сифатида фойдаланилган ва уларга таянилган.

Ўзбекистон Республикасидаги олий таълим муассасалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон қарорига асосан қабул қилинган “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида Низом” га асосан кредит-модуль тизимига босқичма-босқич ўтишмоқда. Кредит-модуль тизимининг асосида эса талабаларнинг мустақил таълим олиши ётади.

Кредит-модуль тизими асосида талабаларнинг мустақил таълим олиши модуль дастури асосида ўқув-услубий фаолиятнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланиб, маълум тушунчалар, кўникма ҳамда малакалар эгаллаши

учун белгиланган аниқ вақт меъёрида назарий ва амалий топшириқларни индивидуал тарзда талабалар томонидан бажарилишидир. Бу тизимнинг асосий мақсадларига қуйидагилар киради:

- талабаларнинг ақлий ва илмий салоҳиятини шакллантириш;
- топшириқлар ва вазифаларни тизимли таҳлил қилиш;
- муаммоли вазият ва айниқса таълимнинг кредит-модуль тизимига ўтилиши бунга яққол мисол бўла олади (1.3-расмга қаранг).

1.3-расм. Мустақил таълим соатларининг охирги йиллардаги улуши таҳлили

Кредит-модуль тизими - бу таълимни ташкил этиш жараёни бўлиб, ўқитишнинг модулли технологияларига асосланган, мустақил таълим олишга йўналтирилган, ўқув жараёнини қатъий белгиланган ҳолда ва меҳнат бозори талабларига мос тарзда ташкил этишга қаратилган, кредит ўлчови асосида баҳолашга асосланган таълим тизими ҳисобланади.

Кредит-модуль тизимини амалга ошириш сермашаққатли ва мураккаб тизимдир. Кредит-модуль тизимида эътибор қаратиладиган асосий масалалар таркибига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- талабаларнинг мустақил ишлашини таъминлаш;
- талабалар билимини рейтинг асосида баҳолаш;
- ўқитишнинг модулли технологиясини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;

- талабаларнинг ўз устида мустақил ишлашини таъминлаш учун фаннинг методик таъминотини янада такомиллаштириш.

Кредит-модуль тизимининг аҳамиятли томони шундаки, бу тизимда фаннинг ўқув дастури меҳнат бозори талабларини ўрганган ҳолда, шунга мос тарзда тузилади. Ўқув режадаги фанлар икки гуруҳга, яъни мажбурий фанлар ва танлов фанларига ажратилади. Танлов фанлари ўқув режадаги фанларнинг 50 % ини ташкил этади, демак талабаларнинг ўзи қизиқадиган ва келажакда керак деб ҳисоблайдиган фанларни танлаб ўқиш имконияти ортади. Кредит-модуль тизимида талабаларни ўқитиш жараёнида ўқитувчилардан ҳар бир талабага индивидуал ёндашиш талаб этилади ва талабани мустақил таълим олишга йўналтириш лозим бўлади. Яна шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, кредит-модуль тизимида талабаларда фанларни ва ўқитувчиларни танлаш ҳуқуқи ҳам пайдо бўлади, шунингдек ўз устида мустақил ишлаш имконияти ортади.

Кредит-модуль тизими дунёнинг кўплаб илғор ва ривожланган мамлакатларининг таълим тизимида жорий этилган бўлиб, турли давлатларда ўзига хос хусусиятларга эга. Кредит-модуль тизимининг мақсадга мувофиқ эканлиги унинг дунёнинг ривожланган мамлакатлари таълим тизимида жорий этилганлигидан ҳам кўриниб турибди. Ҳақиқатда маълумотларни таҳлил қилиш ва кераклиларини саралаб олиш малакасини шакллантиради. Бу эса таълим сифати ва самарадорлигининг оширишдаги муҳим факторлардан биридир.

Ҳушқисс ва ихтисослик фанларини ўрганишда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришнинг концептуал асосларини аниқлаб олишда мутахассис олдигаги касб талабларидан, соҳа мутахассисини касбий тайёрлашнинг муҳим, энг муҳим тамойилларидан келиб чиқдик.

Биз тадқиқот ишимизнинг методикаси ва методологиясини танлаш муаммосига алоҳида эътибор қаратиб, методологиянинг назарий ҳамда тажриба-синов ишларини амалга оширишда алоҳида аҳамият касб этишини инобатга олдик.

Бизга маълумки, фанда методология умумбилиш усули вазифасини бажаради. Илмий тадқиқот ишларида одатда иккита асосий долзарб вазифаларни амалга оширади:

1) ўрганиш тури;

2) жараёни амалга ошириш (бизнинг тадқиқотимизда умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўқитишда мустақил таълимни фаоллаштириш).

Методика сифатида умумий педагогик тизим ёндашувини танладик. Тизим (юнон тилидан. “sistema”) - бир бутун, боғланиш қисмларидан ташкил топган. Тизим-табiiй равишда бир-бири билан боғлиқ бўлган элементлар мажмуи (объектлар, ҳодисалар, қарашлар, билимлар ва бошқалар), муайян бирлигини ифодалайди.

Педагогик адабиётларда “tizim” атамасини икки хил маънода ишлатилашади. Биринчиси, педагогик ҳолат ва ҳодисаларнинг сифат даражасини кўрсатишдан иборат. Бунда, педагогик жараёнлар, талаба ва ўқитувчилар шахси тизимидир. Иккинчидан, бу тушунча муайян, аниқ педагогик тузилмаларни оқлаш учун ҳам махсус равишда қўлланилади.

Ушбу тизим ёндашувининг асосчилари А.И.Аверьянов [14] ва бошқаларнинг тадқиқотлари асосида тизим ёндашуви объектларни тизим сифатида ўрганишга асосланган илмий билимлар методологиясининг йўналиши ҳисобланади. Тизим ёндашувининг ўзига хослиги тадқиқотчига объектнинг яхлитлигини ва уни қўллаб-қувватлаш механизмларини аниқлаш, мураккаб объектнинг турли алоқаларини аниқлаш ва уларни бир бутунликка келтириш билан белгиланади.

Тизим ёндашуви объектнинг мазмун-моҳиятини ёритиб беришга, мураккаблик даражаси юқори бўлган объектнинг ҳар хил бир-бирига боғлиқлини аниқлаш ҳамда уларни алоҳида яхлит бир тасвирга олишга мўлжалланган тизимлар сифатида ўрганишга асосланган.

Мазкур тизим ёндашуви умумий мақсадлар ва вазифалар, бошқарув ҳамда жараёни амалга ошириш бирлиги ила бирлаштирилган бир нечта ўзаро бир-бирига боғлиқ элементларга эга бўлиб, объектларни умумий

таҳлили учун қўлланилади. Мустақил таълимни фаоллаштириш тизимини таҳлил қилишда бу тизимнинг фаолиятига мунтазам таъсир этувчи асосий бир қанча омилларни аниқлаштириш, ушбу тизимнинг жойини бошқа воқеа-ходисалар контекстида аниқлаш, бошқарув жараёнларини ўрганиш, аниқ кўзланган мақсадга етишишни таъминлаш ҳамда якунида олинган илмий-амалий натижаларни амалга тадбиқ этишдир.

Тизимнинг барча хусусияти аниқ бир элементлар жамланмасининг мавжудлигидир. Бу тизим объектларининг энг муҳим асосий хусусиятлари - элементлар билан бирга тизим яхлитлигини ифода этувчи элементларнинг маълум бир муносабатларининг мавжудлигидир.

Тизим ёндашувининг кейинги муҳим хусусияти бошқарувидир. В.Садовский ва Е.Юдин таъкидлаганидек, “мураккаб ташкил этилган тизимларнинг ўзига хос хусусияти уларда бошқарув жараёнларининг мавжудлигидир” [87, 18-бет]. Шу муносабат билан талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш муаммосини тизимли ўрганиш концептуал модел параметрларини очиб бериш билан бирга, уларнинг дидактик воситаларини, яъни касб таълими соҳасида талабаларнинг билим ва малакаларини шакллантиришни бошқариш имконини ҳам беради. Бошқарувнинг моҳияти шундан иборатки танлаб олинган фаолият соҳаси бўйича асосий билим ва малакаларни шакллантириш мақсадида талабаларнинг фаолият усуллари ва шакллари ишлаб чиқишдан иборат.

Биз тизимли ёндашувнинг тизим объектлари хусусиятларини очиб бериш ва уларни такомиллаштиришга кўмак берадиган қуйидаги қоидаларини ишлаб чиқдик:

- тизимнинг яхлитлиги;
- тизимнинг элементларини ажратиб олиш;
- тизимнинг элементлари орасидаги ўзаро алоқаларни ўрнатиш;
- тизим таркибини аниқлаш;
- тизимнинг ҳар бир элементлари вазифасини аниқлаш;
- тизимни умумий бошқариш.

Юқоридаги айтиб ўтилган усуллар, шакллар ва методларнинг самарадорлик кўрсаткичини текширишда, умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўрганишда талабаларнинг мустақил таълим олишини рағбатлантириш, ўтказилган тадқиқотнинг барча босқичида алоҳида-алоҳида тажриба-синов ишларини амалга ошириш орқали эришилади.

Бизнинг фикримизча, талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришга тизимли ёндашганда бу тизимнинг ҳар бир жиҳатлари ҳақида аниқ илмий ва назарий билимларни эгаллаш лозим бўлади. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тизимининг энг асосий элементларини саралаш, мустақил таълимнинг турларини аниқлаш, мустақил таълим тизимини энг асосий даражалари ҳамда ҳар бир элементининг тўлиқ ишлаш вазифасини таъминловчи асосий усулларини аниқлаш керак.

Шу мақсадда тадқиқотда шахсий-фаолият ёндашувини қабул қилдик. Психологияда шахсий фаолият ёндашувининг асослари Л.С.Виготский[33] ва А.Н.Леонтиев[61]нинг тадқиқотлари билан боғлиқ. Бу замонавий психологлар И.А.Зимная[46], Н.Ф.Талайзина[93] ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилиб ривожлантирилган. Шахсий-фаолият ёндашуви ғоялари педагог олимлар В.И.Загвязинский[42], В.В.Краевский[57], А.Н.Наин[71], ва бошқаларнинг тадқиқотларида келтириб ўтилган.

Е.Ф.Зеер таъкидлаганидек, замонавий педагогикада таълимнинг икки парадигмаси мавжуд. “Билиш парадигмасига мувофиқ, таълим билиш ва унинг жараёни билан таққосланади ... - тадқиқот фаолияти сифатида амалга оширилади. Шахсий жиҳатлар билиш мотивацияси ва билиш қобилиятларини шакллантиришга тушади [45,113-бет]. Шахсга йўналтирилган таълим талаба шахсининг тизим шакллантирувчи омили сифатида методологик эътирофга асосланади: унинг эҳтиёжлари, мотивлари, мақсадлари, қобилиятлари, фаоллиги, ақл-заковати ва бошқа индивидуал психологик хусусиятларидир [45, 117-бет].

Шахсий-фаолият ёндашуви икки таркибий қисмни ўз ичига олади: Шахсий ва бир-бири билан узвий боғланган фаолият. Биринчиси шахсий ёки яқинда аниқланганидек, шахсга йўналтирилган ёндашувдир.

“Талабаларнинг интилишлари, қизиқишлари, билим ва кўникмалари даражасидан келиб чиққан ҳолда, таълим берувчи дарснинг мақсадини белгилайди ва талаба шахсини ривожлантириш мақсадида бутун ўқув жараёнини шакллантиради, бошқаради ва мувофиқлаштиради”. “Ҳар қандай ўқув предметини ўқитиш жараёнида талабанинг – индивидуал психологик ва ҳолат хусусиятлари ҳисобга олинади”.

Лекин шахсий ва фаолият компонентлари бир-бири билан узвий боғлиқ, чунки шахснинг ўзи фаолият субъекти ҳисобланади. Фаолият компоненти ҳам шахсий-фаолият ёндашувини шакллантириш учун кўп томонлама шарт-шароитларга эга.

Фаолият – инсоннинг атроф-муҳит билан (шу жумладан, бошқа одамлар) мақсадли таъсирининг ўзаро фаол шакли бўлиб, бу ўзаро таъсирни юзага келтирган эҳтиёжга, бирор нарсага бўлган эҳтиёж сифатида жавоб беради (С.Л.Рубинштейн).

Психологлар А.К.Маркова, И.А.Зимная, В.В.Давидов ва бошқаларнинг тадқиқотларига кўра, фаолиятда объективлик, мотивация ва мақсадга мувофиқлик каби хусусиятлар билан тавсифланади. “Шахсий-фаолиятда ёндашув, талабалар ўқув фаолиятини ташкил этиш (ва бошқариш) сифатида ўқув жараёнини ўзи ташкил қилиш, шакллантириш ва улар томонидан муайян ўқув вазифаларни ҳал қилиш, бу жараённинг вазифаларини англатади: билим, тадқиқот, трансформацион, прожектив, ва бошқалар” [64, 86-бет].

Педагогик адабиётлар таҳлилидан шуни кўрамизки, шахсий-фаолият ёндашуви таълим жараёнида муҳим рол ўйнайди. Психологлар (В.В.Давыдова, И.А.Зимняя, А.Н.Леонтиев, Д.Б.Эльконин ва бошқалар) биз томонимиздан ўрганилган талабаларга нисбатан шахсий-фаолият ёндашувини қўллашни кўриб чиқамиз.

Шулардан келиб чиқиб биз мустақил таълимни фаоллаштириш учун куйидаги жиҳатларни муҳим деб ҳисоблаймиз:

- **шахсий компонентда** - талаба эҳтиёжлари ва ўқув мақсадларидан келиб чиққан ҳолда таълим марказида бўлади;

- **фаолият компонентида** - ўзаро мулоқотда (ўқитувчи ва талаба) субъект-субъект муносабати сифатида характерлайди ва шахснинг мустақил фаолиятини назарда тутди;

- шахсий йўналтирилган таълимнинг асосий мақсади талаба шахсига қаратилган бўлиб, у ўз имкониятларини максимал фойдаланишга интилади;

- янгиликларни таҳлил қила оладиган, ўз келажагини онгли танлашга қодир инсонни тарбиялаш.

Тадқиқотимизда танлаб олинган умумқасбий фанларга оид ўқув предметлардан кўриб чиқамиз.

Биз томонимиздан танланган *“Касбий педагогика”* фани айнан талаба шахсни касбий-жодий фаолиятга тайёрлаш, уларни касбий жиҳатдан тажрибасини ошириш, малакали кадрларни рақобатбардошлигини оширишни кўзда тутди. Касбий педагогика фани умумий педагогиканинг асосий тармоғи бўлиб, касбий ва техник таълим тизимининг такомиллашиши асосида шаклланади. Бу фан янги, педагогиканинг ёш фан соҳаларидан бири бўлиб, бугунги кунда асосий кўплаб хусусий тушунчалари шаклланиб, ривожланиб келмоқда. Ҳар қандай фанда бўлгани каби касбий педагогика ҳам ўз категориялари ва тушунчаларига, сифат кўрсаткичларига эга. Бу эса фаннинг асосини ташкил этади.

Касбий таълим узоқ вақтлар давомида ҳар томонлама шаклланган шахсни креатив тарбиялашга йўналтирилган, аммо, бу тадбир касб таълими битирувчиларнинг касбий-ижодий маҳоратини ривожланиш даражасининг сусайиши ҳисобига амалга ошди. Бу вазият касб маҳоратини ҳамда лаёқатини янада ошириш, мутахасиснинг умри давомида билим, кўникмаларини ривожлантириб бориш ва ўзини-ўзи тарбиялаш тизими эҳтиёжини ошишига хизмат қилмайди.

Шундай қилиб, умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тизимини методик асоси сифатида тизим, шахсий-фаолият ва тизимли ёндашувлардан фойдаланамиз.

Навбатдаги муҳим услубий жиҳат “талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш” тушунчасининг моҳиятини аниқлашдир.

Шу билан бирга, муайян тушунчанинг таърифини бериб, бошқа нуқтаи-назарлар ҳам бўлиши мумкинлигини англаймиз.

Касб таълими энциклопедиясида ўқув жараёнини фаоллаштириш, ўқув фаолиятини фаоллаштириш ва инсон омилини фаоллаштириш каби тушунчалар ёритиб берилган.

Улардан биринчиси “таълим-тарбия ишининг методлари ва ташкилий шакллари тақомиллаштириш, таълим жараёнининг барча бўғинларида талабаларнинг фаол ва мустақил назарий ва амалий фаолиятини таъминлаш” деб ҳисоблайди [].

Иккинчиси - ўқув фаолиятини фаоллаштириш - “интенсивлаштириш ва самарадорликни ошириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар мажмуи”дир. Кейин тушунтириш бор: булар талабанинг билиш қизиқишларини рағбатлантирувчи, гуруҳда шахслараро мулоқотни ташкил этувчи ва ўқув фаолиятининг юқори натижаларига шахсий ижтимоий-иқтисодий қизиқишни оширувчи усул ва шакллари. Ва ниҳоят, инсон омилини фаоллаштириш, энциклопедияни тузувчиларга кўра – “инсонга ўз иши ва ижтимоий фаолияти давомида унинг барча шахсий фазилатларига тизимли, мақсадга мувофиқ таъсир кўрсатиш”.

Шундай қилиб, таклиф этилаётган мақолалар муаллифларининг асосий диққат-эътибори ўқитувчилар томонидан назорат қилинадиган таълим жараёнини фаоллаштириш шакл ва усулларини ишлаб чиқишни тақоза этади. Талабанинг шахси эса муаллифларнинг эътиборидан қолади.

Педагогик луғатда Г.М.Коджаспиров ва А.Ю.Коджаспирова шахс фаолияти тушунчасини белгилайди. “Шахс фаолияти-дунёга фаол муносабат,

моддий ва маънавий муҳитни ижтимоий муҳим ўзгаришларни ишлаб чиқариш қобилиятидир” [53, 8-бет].

Бундан ташқари, билиш фаолияти шахснинг фаол ҳолати деб белгиланиши, бу эса билишга интилиш, ақлий зўриқиш ва билим олиш жараёнида иродавий хусусиятларини намоён бўлиши билан характерланади.

Психологик-педагогик луғатда “ўрганишдаги фаоллик”, “билиш фаолияти” ва “фаол ўқитиш усуллари” каби таърифлар берилган [78, 22-23-бетлар]. Улар таълимнинг дидактик тамойилини, шахс хусусиятларини, самарали ва рағбатлантирувчи таълим усуллари таъкидлайди.

Талабаларнинг мустақил ўқув ишларини ёмон тайёрланишига сабаб, у нафақат кам тартибга солинган, ташкил этилган ва йўналтирилган, балки, кўп ҳолларда ўз ҳолига қўйиб юборилган. Олий таълим муассасаларининг тарбиявий ишлар амалиётида ва ўқув жараёни унинг барча жабҳалари ва тузилмаларида махсус ташкил этиш ва малакали педагогик йўл-йўриқ талаб қиладиган қоидалар кўзга ташланади.

Юқоридаги тадқиқот ишларни таҳлили биз томонимиздан қуйидаги хулосаларни чиқаришга асос бўлди:

- тадқиқотлар таҳлили талабалар мустақил таълими кенг доирада очиб берилди;
- талабаларнинг мустақил таълими ҳар қандай таълим жараёнининг зарурий таркибий қисми сифатида шахс фаолияти билан боғлиқ жараён;
- талабанинг мустақил таълимини тавсифловчи кўпгина асарларда муаллифлар уни ўқитувчининг бевосита раҳбарлигисиз амалга оширилишини таъкидлайдилар. Айни пайтда, таълим жараёнининг ўзида мустақил таълимнинг мураккаблиги, изчиллиги ва мантиқийлигини белгиловчи, яъни уни бошқарувчи бу ўқитувчи ҳисобланади;
- адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатдики талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришга бағишланган махсус тадқиқотларнинг озлигини кўрсатади.

Тадиқотимиз учун муҳим тушунчани белгилашда талабаларнинг мустақил таълими таърифини ҳисобга олиб, (1.1-бўлимда берилган) фаоллаштириш ва фаолият белгилари, шунингдек, турли илмий манбаларнинг контекстуал таҳлили натижасидан келиб чиққан ҳолда мустақил таълимга яна бир бор таъриф берайлик.

Талабаларнинг мустақил таълими – талабанинг касбий ривожланишда ўзини-ўзи бошқариш механизми шаклланади, ўқитувчи томонидан билвосита назорат қилиниб, касбий билим ва кўникмаларни такомиллаштиришга ҳамда бўлажак мутахассиснинг касбий компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган. Ҳшбу таърифдан келиб чиқиб биз қуйидаги муҳим хусусиятларини келтириб ўтаимиз:

- талабаларнинг билиш фаолияти ривожланиб бориши;
- ўқитувчи томонидан мустақил таълим жараёнига билвосита раҳбарлик;
- талабалар ўзини-ўзи бошқариш тизимини шакллантириш;
- билим, кўникма ва касбий компетенцияларини ривожлантириш;
- бўлажак мутахассиснинг касбий маҳоратини такомиллаштириш;
- шахсий ўз фикрига эга бўлиши ва қарор қабул қилиш компетенцияларини шакллантириш.

Талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш – талабалар мустақил таълимининг ҳар бир жабҳасини қамраб олувчи амалга ошириш тизими, талабаларнинг креатив билиш фаолияти, ОТМ томонидан мустақил таълимни такомиллаштириш, мустақил таълимнинг инновацион шакл ва усулларида фойдаланиш ҳамда талаба шахсининг касбий компетенцияларини такомиллаштиришдир.

Касбий таълим шахс тузилишининг замонавий тушунчалари илмий адабиётларда шахс моделини қуришга мавжуд бўлган турли хил ёндашувларга асосланади. Улар орасида фаолият ёндашуви кенг тарқалган. Шахс моделини қуришдаги фаоллик ёндашуви ўз табиатига кўра ижтимоий фаолият сифатида фаолият ҳақидаги умумий фалсафий ғояларга асосланган

бўлиб, мақсадга мувофиқлиги, ижодий ижодкорлиги ва жадаллиги билан ажралиб туради.

Шахснинг шахсий-ақлий ривожланиш маҳсули сифатида тузилишини ҳисобга олган ҳолда, Б.Г.Ананев шахснинг тузилишида қуйидагиларни айтиб ўтган:

- психологик функцияларнинг яқка тартибда ривожланиши;
- мустақил ишлаш фаолиятининг шаклланиши ва инсон тараққиётига мослашиш;
- доимий мустақил билим ва малакаларни инсон ҳаёти давомида эгаллаб бориши [21, 208-бет].

Б.Г.Ананевнинг концепциясида инсоннинг асосий хусусиятлари фаолиятнинг предмети сифатида муҳимдир. Бу соҳадаги дастлабки хусусиятлар “онг” (объектив фаолиятнинг инъикоси сифатида) ва “фаолият” (воқеликнинг трансформацияси сифатида) деб аталади. Эътиборлиси, бизнинг фикримизча, инсон ижодкорлиги субъектив инсон хусусиятларининг энг олий намунаси сифатида алоҳида ажралиб туради.

Ижтимоий фаол шахснинг фалсафий моделлари Л.А.Беляева[27], А.К.Рычков[85] ва бошқаларнинг асарларида кўриб чиқилади. А.К.Рычковнинг фикрига кўра, “ижтимоий фаол шахс” тушунчаси инсоннинг ижтимоий-фаолият моҳиятининг жамланган ифодасидир. Муаллиф ижтимоий фаол шахснинг норматив моделини ана шу хислатлар ва уларни ифодалаш чораларини шакллантирувчи фаолиятнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш имконини берувчи сифатлар мажмуини тавсифлаш орқали белгилайди. А. К.Рычковнинг зарур шахсий фазилатлари орасида маданият, ахлоқий тарбия ва интизом қайд этилади [85, 24-25-бет].

К.К.Платонов томонидан ишлаб чиқилган шахснинг динамик функционал тузилиши, жумладан, шахс ҳақидаги тизимли ғояларни ишлаб чиқишда муҳим қадам бўлди. Шахсни таркибий ҳодиса сифатида тасвирлаб, К.К.Платонов кўплаб шахс хусусиятларини тизимлаштиради ва шахснинг тўртта асосий қисмини белгилайди:

- биринчидан, шахснинг йўналганлиги ва муносабатларини боғлаб, унинг ахлоқий хусусиятлари сифатида намоён бўлади..., тузилиши таълим томонидан ташкил этилади ва ижтимоий-шартли деб аташ мумкин;

- иккинчидан, шахсий тажрибада олинган билим, кўникма, малака ва одатларни ўқитиш орқали бирлаштиради, аммо биологик ва генетик жиҳатдан аниқланган шахс хусусиятларининг сезиларли таъсири билан эмас. Ҳшбу тузилма баъзан шахсий маданият ёки тайёргарлик деб аталади;

- шахснинг учинчи субструктураси алоҳида психик жараёнларнинг индивидуал хусусиятларини (хотира, ҳиссиёт, тафаккур, идрок, ҳис-туйғу ва иродани) ҳисобга олиш керак;

- шахснинг тўртинчи субструктураси биопсихик хусусиятлардир. Бунга темперамент, жинс, ёшга оид шахс хусусиятлари киради, улар кўпроқ миянинг физиологик хусусиятларига боғлиқ, ижтимоий ҳодисалар эса уларни бўйсундиради ва компенсациялайди [82 138-бет].

Кўпгина олимларнинг фикрига кўра, К.К.Платонов шахсининг динамик функционал тузилиши тушунчаси профессионал шахснинг тузилишини таҳлил қилиш учун асос сифатида фойдаланиш учун назарий жиҳатдан энг асосли ва мақбул ҳисобланади.

Тадиқотларимиз учун умумкасибий ва ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш, бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлаш мисолида кўриб чиқилиши муҳим аҳамиятга эга. Бўлажак мутахассисларни тайёрлашда уларни мустақил равишда таълим олишларини ривожлантириш ва ўқув режаларида мустақил таълим учун ажратилган соатларни йилдан йилга ошиб бориши кузатилмоқда. Бугунги кунда республикамизнинг барча олий таълим муассасаларининг биринчи курс талабалари айнан мустақил таълим олишга асослаган таълим беришнинг кредит-модул тизими бўйича таҳсил олаётганлиги ҳам талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришни тақоза этмоқда.

1.3 Умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида мустақил таълимни фаоллаштиришнинг назарий функционал тузилмаси

Ушбу параграфда таълим жараёнинг муаммолари ва истиқболлари, тамойиллари муҳокама қилинади ва талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришга мўлжалланган назарий функционал тузилмаси ишлаб чиқилади.

Бунинг учун биз таълим муаммолари ва истиқболларини ўрганиш жараёнида Н.А.Муслимов [69], Қ.Т.Олимов [77], З.К.Исмоилова [48], Ш.Т.Халилова [111], Ш.С.Шарипов [122], Н.Ш.Шодиев [125], М.Б.Ўрозова [97] Ж.А.Ҳамидов [116] ва бошқа олимларнинг илмий тадқиқотларга таяндик.

Фанларнинг ривожига XVI-IX асрлар (Шарқ уйғониш даври)да яшаб ижод этган Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Абу Носир Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Мир Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби буюк даҳолар, XIX асрнинг охири XX аср бошларида Туркистонда жаидчилик ҳаракатининг йирик намоёндаларидан Абдурауф Фитрат, Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Саидахмад Сиддиқийлар, Европа давлатларининг буюк мутафаккир ва педагог олимларидан Ян Амонс Коменский, Жан Жак Руссо, И.Г. Пестолоци, Адольф Дистервег, К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, Ж.Локк, Жон. Дьюи, Эдвард Торндайк, С.Т.Шаский, Б.Блумлар улкан ҳисса қўшдилар.

Ўтказилган тадқиқотлар натижасида ишлаб чиқилган ўқув-услубий қўлланмалар, ўқув қўлланмалар, дарсликлар ва электрон таълим ресурслари асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимни фаоллаштириш учун дидактик таъминотини бойитишга хизмат қиладиган мобил иловлар ишлаб чиқилди. Бунда талабаларнинг мустақил ишлаш қобилиятларини ривожлантириш имкониятлари (мотивация,

йўналтириш, жалб этиш ва тажрибаларни бойитиш) кенгайтирилади. Мазкур вазифаларни амалда ижросини таъминлаш мақсадида 5111000-Касб таълими йўналишлари ўқув режаларидаги умумкасбий фанлар блокига кирувчи “Касбий педагогика” фани ва ихтисослик фанлар блокига кирувчи “Ер усти транспорт тизимларини автоматик лойихалаш” фанини ўқитиш жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчиларида мустақил таълим олиш компетенцияларини фаоллаштиришга қаратилган дидактик таъминот, жумладан, интерфаол ўқитиш методлари, кейслар банки ва тадқиқотчилик характеридаги касбий-ижодий топшириқларни ўз ичига олган **“Талабалар мустақил таълим олиш методикасини такомиллаштириш”** номли методик қўлланма ва “Касбий педагогика” фанидан мобил илова дастури, “Касбий педагогика ва Касбий психология” фанидан ўқув қўлланма, “Касбий педагогика ва Касбий психология” фанидан дарслик, “Тарбиявий ишлар методикаси” фанидан электрон ҳисоблаш машиналари учун Macromedia Flash дастурлари асосида электрон ўқув қўлланма дастури, электрон таълим ресурслари ва юқоридаги фанлар бўйича ўқув-услубий мажмуа ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий этилди.

Талабаларда мустақил ишлаш методик компетентлигини шакллантиришнинг мақсад бу – касбий ва шахсий ривожланиш жараёнида талабанинг ўзини- ўзи англаш, баҳолаш ҳамда назорат қилиш, умумкасбий ва ихтисослик фанлари асосларини ўрганиш вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- педагогик ҳамда техник муаммоли вазиятларда масалани ажратиб ола билиши ва уларни ҳал қилиш усулларини педагогик ва техник-технологик тафаккурни ривожлантириш;

- бўлажак касб таълими ўқитувчисининг шахсий фаолиятини асоси сифатида умумкасбий ва ихтисосликка оид билимларни ўзлаштиришга нисбатан ижобий муносабатда бўлишга эришиш;

- келгусидаги касбий фаолиятида индивидуал ишлаш методларининг асоси сифатида, ўқув-педагогик ва техник характердаги репродуктив ва ижодий усуллари шакллантириш;

- асосий касбий-педагогик компонентларини ривожлантириш, касбий ва шахсий ўзини-ўзи ривожлантириш учун шароит яратиш ҳисобланади.

Илмий манбаларда педагогик кадрларни тайёрлашнинг таълимий кадриятлари гуруҳида ўзини-ўзи ривожлантиришнинг омиллари ўзини-ўзи такомиллаштиришга янгича ёндашув, мустақил таълим олиш, мустақил билим олиш, шахсий қобилиятларни намоён эта олиш, ижтимоий-касбий мустақиллик, мустақил билим олиш стратегияси, режалаштириш ва ўзини бошқариш, ўзини-ўзи тарбиялаш, ўзини-ўзи касбий-шахсий жиҳатдан такомиллаштириш, мустақил билим олиш манбалари, шакли, метод, усул ва воситалари, уларнинг турли-туманлиги, улардан самарали фойдаланиш ва ҳоказолар ҳисобланади.

Таълим жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчилари мустақил таълим орқали қуйидаги вазифаларни белгилаб олиши лозим:

- индивидуал равишда янги билимларнинг тўлиқ моҳиятини англаш кўникмасига эга бўлиши лозим;

- керакли асосий ахборотларни қидириб топиш, эн мақбул усул ҳамда воситаларини аниқлай олиши;

- интернет тармоқлари ва манбаларидан самарали тарзда фойдаланиш;

- замонавий ўқув ва илмий адабиётлар, меъёрий ҳужжатлар билан ишлаш кўникмасини ривожлантириш;

- электрон таълим ресурслари ҳамда маълумотлар баъзаси билан ишлаш;

- мобил технологиялар асосида мустақил таълимни ташкил этиш;

- ўз фаолиятини инновацион ёндашув асосида ташкил қилиш кўникмасини эгаллаш;

- умумий ва хусусий компетенцияларни эгаллашга йўналтирилганлик.

Таълим тизимида мустақил таълимни ташкил этиш жараёнида талабаларнинг назарий ва амалий тайёргарлик даражасини ҳисобга олган ҳолда, қуйидаги шакллардан фойдаланишлари мумкин: фаннинг маълум бир мавзуларини тавсия этилган адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш, ўқув адабиётлари, қўшимча манбаларидан унумли фойдаланиш; битирув малакавий иши (БМИ) учун материаллар тўплаш; ўқув амалиёт давомида мавжуд бўлган муаммоларга ижодий ечимларини топиш, тест синовлари, мунозарали-муаммоли саволлар ва топшириқларни тайёрлаш; илмий тезис ва мақолалар, муаммоли маъруза матнини тайёрлаш; фанни ўқитишдаги инновациялар, педагогик технологиялар ҳамда илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш ва бошқалар.

Талабаларида мустақил таълимни самарали ташкил этишда:

- тизимли ёндашиш;
- барча босқичларни мувофиқлаштириш ва узвийлаштириш;
- ташкил этиш ва назорат қилиш механизмларини такомиллаштириб бориш зарур.

Талабаларнинг мустақил таълим жараёнини ташкил этишда инновацион ёндашувларга асосланиб такомиллаштириб борилган ахборот-услубий таъминотга асосланиши лозим. Талабаларининг мустақил таълим натижасида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ўрганиш ва улар асосида ўқув жараёнини ташкил этиш, педагогик жараёнларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш, сифат ва самарадорлигини оширишга тизимли ёндашувни жорий этиш, талабаларнинг ўқув фаолиятини такомиллаштириш, талабалар учун зарур ва қулай бўлган таълим муҳитини вужудга келтирувчи ахборотларни тўплаш, таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг янги моделларини ишлаб чиқиш каби самарали натижаларга эришилади.

Тадқиқотнинг ушбу босқичнинг асосий хусусиятлари-бу шахсга йўналтирилган ўқитишнинг концептуал асосларини, касбий тайёргарлик сифатини оширишга эмас, балки талабаларнинг ижодий ўзини-ўзи фаоллаштириши, ўзини-ўзи англаш ва ўзини-ўзи тарбиялаш каби

қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган илғор таълим технологияларни ишлаб чиқиш.

Ўмумқасбий ва ихтисослик фанларни ўрганиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш концептуал моделини қуришда биз педагогик моделлаштириш тамойилларига амал қиламиз. Булар илмий тадқиқот ишини амалга оширишда қуйидаги асосий ғояларга эътибор қаратиш лозим. Педагогик моделлаштириш-педагогик категориялардан бири; у таниқли педагогик мунтазамликка асосланган ва педагогик муаммоларнинг муайян аудиторияни ҳал қилишнинг энг умумий стратегиясини тавсифловчи асосий меъёрий қоидадир.

Назарий-функционал моделни яратиш тамойиллари бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг ҳаракатлари контекстида кўриб чиқилади, бу эса ўз навбатида касбий педагогика фанининг мазмуни ва вазифаларига мос келиши керак. Талаба педагогик фаолият билан шуғулланади ва охир-оқибат таълимни қандай қуриш, амалга ошириш ва такомиллаштириш ҳақида меъёрий билимларни эгаллайди.

Педагогик тамойилларнинг вазифалари турличадир. В.С.Безрукова функцияларни қуйидаги педагогик тамойилларга тақсимлади:

- биринчидан, улар батафсил ва ахборот мақсадлари билан одатда ихчам шаклда ифодаланади;
- иккинчидан, педагогик жараёни қуриш учун қўлланиладиган тамойиллар, яъни мазмун, метод, восита, шакл ва улар ўртасидаги муносабатларни танлаш;
- учинчидан, принциплардан таълим муносабатларининг самарадорлиги мезонлари сифатида фойдаланилади, уларнинг иштирокчилари ривожланишини таъминлайди;
- тўртинчидан, улардан педагогик жараённинг ўзини ривожлантиришда қонуният сифатида фойдаланилади [26, 20-бет].

Тамойилларни танлашда, биз қуйидаги омилларга таянамиз:

- объективлик - ҳар бир тамойил объектив мавжуд педагогик воқелик асосида шакллантирилиши лозим;

- йўналтириш - тамойилнинг муайян аудитория педагогик зиддиятларни ҳал этишга йўналтирилиши, педагогик вазифаларни ҳал этиши лозим;

- янги шакллантирилган тамойил янги ёндашувларни, ўқув жараёнини такомиллаштиришнинг янги имкониятларини очиб бериши керак;

- ҳар бир тамойилнинг амалга оширилиши умуман таълим тизими самарадорлигини сезиларли даражада ошириши лозим.

Ҳуммасбий фанларни ўрганишда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тамойиллари сифатида узвийлик, ривожланиш ва касбий компетентликнинг қуйидаги жиҳатларини аниқланди, узлуксизлик тамойили касбий таълим тизимининг етакчи тамойилларидан биридир. Бизнинг алоҳида мустақил таълимни фаоллаштириш учун концептуал моделларни шакллантиришимиз муҳим аҳамиятга эга.

Ю.А.Кустов олий таълимда педагогик ҳаракатнинг узлуксизлигини ҳисобга олиб, XX асрнинг ўрталаридан бошлаб ўқитишда узлуксизлик тамойилининг моҳиятини ретроспектив тавсифлаб берди. В.Г.Ананиев ёзишича, “ўқитишни узлуксиз амалга ошириш - асосий фанларни ўрганишда талабаларнинг эгаллаган билимлари тизимининг вақт эволюциясидир” [59, 17-бет].

Ю.А.Кустов қайд этишича, педагогик жараённинг узлуксизлиги ва яхлитлигини таъминлаш зарурати, унинг натижалари ва фойдаси бўлмаган ҳолатлар ўртасидаги зиддиятларни ҳал қилиш ҳисобланади [59, 19-бет]. Узлуксизлик тамойили ўқув материали мазмунининг тузилишини қайта қуриш ва ўқув жараёнининг чизиқли-дискрет табиати зиддиятларини бартараф этишга қаратилган ўқитиш усулларини оптималлаштириш қонуниятларини акс эттирувчи дидактика категорияси бўлиб, бу қонуниятларни таълим, ривожланиш ва таълим мақсадларига қараб амалга ошириш йўллариининг ўзгаришини характерлайди [59, 20-бет].

Ҳуман олганда, талабаларни педагогик мустақил билим олишга тайёрлашнинг асосий мақсади - уларда ушбу таълимда чуқур англаб етилган қизиқиш, талаб ва маҳоратларини, кўникма ва қобилиятларни педагогик маданиятни такомиллаштиришга йўналтириш омили сифатида шакллантиришдан иборат. Таълимнинг ҳозирги замонавий тушунчасини шахснинг турли хил қобилиятларини шакллантириш, уларни амалга ошириш ва маҳсулдорлиги юксак даражаси деб тушуниш керак.

Таълимнинг ҳозирги замонавий тушунчасини шахснинг турли хил қобилиятларини шакллантириш, уларни амалга ошириш ва маҳсулдорлиги юксак даражаси деб тушуниш керак. Ҳозирги вақтда ҳар бир таълим олиш жараёнида талабани индивидуал ривожлантирувчи ташкил этувчилари ҳамда унинг ўзига хос ривожлантириши учун шароитлар яратиб бериши муҳим аҳамият касб этмоқда. Таълим жараёнида мустақил билим олишнинг устунлиги янада ортиб бормоқда.

Шунингдек, талабаларнинг мустақил таълим олиш жараёнида мутахассиснинг шахсини тарбиялаш ва ҳар томонлама ривожлантириш жараёни содир бўлади, биринчи навбатда - ақлий, интеллектуал-ижодий, фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш, ўқитувчи касбини танлашда ижтимоий бурч ҳиссини тарбиялаш, касбий ўзини-ўзи ривожлантириш зарурлиги лозим.

Ниҳоят педагогика ўқув юртлари талабаларининг мустақил билим олишлари - бўлажак ўқитувчи шахсини ҳар томонлама ва тўла ривожлантириш масаласини ҳал этишнинг зарур шартидир.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларнинг касбий-педагогик мустақил билим олишларига қуйидагилар киради: касбий ўзини ҳаракатлантириш фаол шакли, уларнинг натижасида фақатгина касбий мустақил билим олиш билан чегараланибгина яъни ўқитувчи шахсини креатив фикрлаш жараёни сифатида номоён бўлади.

Талабалар томонидан бажариладиган мустақил ишларни бир қанча турларга ажратиш мумкин (1.4-расм).

1.4- расм. Талабалар мустақил таълими турлари

Олий таълим тизимида ахборот технология коммуникациялари ва рақамли технологияларнинг тобора кенг қўлланилишини эътиборга олган ҳолда, талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш учун электрон шаклдаги мустақил таълимни бажариш турларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бунда талабалар электрон шаклдаги қуйидаги мустақил иш турларини бажариши мумкин бўлади:

Link – интернет тармоғини очиб, унда мавжуд бўлган видеолар ёки матнли маълумотларни аниқ белгилаб олинган ҳажм асосида изоҳлаш;

Chart – диаграмма, жадваллар ва схемаларни белгиланган ҳажмда тизимли таҳлил қилиш;

Q/A – масофавий таълим платформаси ёки мобил иловаларда таълим берувчи томонидан берилган муаммоли саволларга белгиланган ҳажмда ёзма жавоб бериш;

SWOT – фан бўйича бирор тушунчани чекланган ҳажмда SWOT-таҳлил қилади;

Report – лаборатория машғулотлари бўйича ҳисоботларни масофавий таълим платформасига киритиш;

Interview – муаммони ҳал қилиш бўйича суҳбатлар ташкил этиш ҳамда уларни масофавий таълим платформасига жойлаш;

Google Apps – Google Classroom платформаси билан ҳамкорликда матнлар, слайдлар, жадваллар кўринишидаги топшириқни бажариш;

Дайжест – белгиланган мавзу асосида интернет сайтлари жамланмасини келтириш, уларнинг қисқача изоҳини ёритиш ҳамда картотекалар тузиш.

Бундан ташқари ўқитувчи фаннинг хусусиятидан келиб чиқиб, талабаларга турли компьютер ўқув-дастурлар (MatLab, CorelDRAW, AutoCad, Excel,) ёрдамида электрон тарзда бажариладиган мустақил иш топшириқларини ҳам бериши мумкин.

Ҳуман олган назарий жиҳатдан мустақил таълим олишнинг педагогик ва технологик жиҳатлари бугунги кунга қадар ҳам тўла ривожланмаган. Шунингдек, бу борада терминларнинг тушунмовчиликлари тобора кўпроқ йўл қўйилмоқда. Айни вақтда “мустақил таълим олиш”, “ўзини-ўзи тарбиялаш”, “мустақил ўқиш” тушунчаларидан синонимлар сифатида фойдаланилмоқда. Қуйида “Мустақиллик” тушунчасининг моҳиятини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Мустақил билим олишда индивидуал- ўқиш мақсадлари, тамойиллари, мазмуни, методи ва воситаларини аниқлаш ҳамда танлаш, уларни қийналмасдан ва ташқи таъсир ёрдамисиз амалга ошириш қобилиятидир.

Мустақиллик – бу шахснинг алоҳида хусусияти, лаёқати, фаоллиги диққатини жамлаш қобилияти, қўйилган мақсадга эришиш йўлида бор кучини сарф этиш каби сифатлари умумлашган бирлигидир.

Одатда инсон билимларнинг 80 фоизини мустақил равишда эгаллайди. Мустақил билим олишнинг асосий ривожланиши кўп жиҳатдан ўзини-ўзи бошқариш қобилиятининг ривожланишига билан боғлиқ. Мустақил билим олишда педагогика тамойиллари ҳамда назария ва таълим технологиялар асосий ролни ўйнайди.

Талабаларнинг мустақил таълимни ривожланишининг асоси фаолликка ундайди ва шу билан бирга унинг олдига - мустақил таълим олиш қандай бўлиши керак деган савол қўяди. Мустақил ўқиш таълим тизимига нисбатан жиддий талабларни қўяди. Ўқитувчи ва талаба ҳамкорлигидаги фаолиятнинг якуни олдиндан аниқ бўлган ўқитиш жараёнидан фарқли равишда мустақил таълим олишда субъект аниқ бўлмаган ва олдиндан режалаштирилмаган натижани қайд этиши лозим, яъни билим, малака ва кўникмаларнинг аниқ ҳажмини ўзлаштириши керак бўлади.

Мустақил таълим олиш технологияси ва сабаблари бир-бири билан қўйидаги усусиятлари боғлиқдир. Яъни аниқ натижага эриша олишига ишонмаслиги, талаба мустақил равишда билимларни ўзлаштиришга қийинчиликларга дуч келиши, талабани мустақил билим олишдан ҳар қандай бошқа сабаблардан кўра кўпроқ кўнглини совутади. Агарда таълим олиш умумий ривожланишни таъминлашга хизмат қилса, мустақил таълим олишнинг мақсади эса – касбий шаклланиш ёки касбий малакасини ривожлантириш, ўстириш ҳисобланади.

Ўрганилаётган муаммонинг назарияси қўйидагиларни талаб этади:

- мустақил билим олиш, ўзини тарбиялаш, ўзини такомиллаштириш каби ва бошқа “ўзини”- категорияларининг моҳиятларини кўриб чиқиш; сабаблилик, асослаш, ўқув қизиқиши. Ўрганишга қизиқиш; идрок этиш мустақиллиги;

- талаба фаоллиги ва фаолияти;

- шахснинг ривожланиши жараёнини назарий тушуниб етиши;
- талабанинг қизиқиши, талаби, малака, кўникма ва қобилиятларини шакллантириш, ривожлантириш, такомиллаштириш омиллари, йўллари, шартлари ва рағбатларини аниқлаш;
- талабаларни мустақил билим олишга тайёрлаш бўйича педагогик ўқув юртлари умумкасбий фанлари ўқитувчиларига талабларни ишлаб чиқиш;
- талабаларда педагогик мустақил равишда билим эгаллашга қизиқиш, талаб ҳамда қобилиятни - педагогик этика-эстетика, маданиятни шакллантиришга чорловчи омил сифатида шакллантиришдан иборат.

Бўлажак ўқитувчиларни педагогик такомиллаштириш касбий-ўрганиш қизиқишлари талаблари, амалий тайёргарлиги ва педагогик тажрибаси асосида амалга оширилади.

Мустақил таълим бўйича тестлар, турли муаммоли топшириқлар тизими ва амалий машқлар устида ишлаш каби жараёнлар асосан мустақил равишда бажарилади. Бу ишларнинг натижалари эса аудиторияда (амалий ва лаборатория) машғулотларида профессор-ўқитувчилар назорати остида таҳлил қилинади ҳамда баҳоланади.

Талабалар маъруза дарсларида ўзлаштиришдан олдин унга қисман тайёргарлик кўришлари лозим бўлади. Албатта бунинг учун улар умумий ўқув дастури билан танишлари, олдинги дарслардаги маъруза матнига қараб чиқиши, манбаларни яна бир бор такрорлаш учун ўзларини руҳан тайёрлашлари лозимдир. Маъруза эшитиш — шахс интеллектуал фаолиятининг мураккаб туридир.

Ўнинг асосий ютуғи биринчидан, умумий тарзда “тинглай олиш” билан, иккинчидан, дафтарга қайд этиш билан бир вақтда берилган маълумотларни ўзлаштириб боришлари билан боғлиқдир. Маъруза маълумотларини ёзиб бориш — уни тушунарли содда тузишда муҳим асосий жиҳатларига эътибор қаратиш, маъруза дарси жараёнида баён этилган маълумотларни қизиқарли лўнда бўлишига, таълим берувчи томонидан ўтилаётган маълумотлар алгоритмни мантикий нуктаи-назардан тушунишга ёрдам беради. Маъруза

машғулотларини бундай тарзда ташкил этиш талабаларга мавзуларни осон ўзлаштиришга ёрдам беради. Бироқ кўпчилик талабалар маърузани сўзма-сўз ёзишга ҳаракат қилади, баъзилари эса дуч келган жойдан ёзиб кетаверади ва ҳоказо. Бундай хатоларга учрамаслик учун қуйидаги бир нечта қоидалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

1) мавзу, мақсади, маърузанинг режаси, маърузада келтирилган ўқув адабиётлар таҳлил қилиб уларнинг изоҳи, кетма-кетлиги, қандай ёритилиши, мулоҳазаларнинг мазмун моҳиятини назардан четда қолдирмаслик лозим.

2) керакли маълумотларни, индивидуал ўрганиш учун ўқитувчи томонидан тайёрланган мустақил таълим олиш учун мўлжалланган саволларни қайд этишлари керак.

3) матн тушунарли бўлиши, уларнинг алгоритми, мавзу, ҳар бир банд саволларини ажратиб ёзишга ҳаракат қилиш керак.

Мустақил таълим олишда маърузани умумлаштирувчи турли хил вазифалар устида ишлаш асосий ўринни эгаллайди. Мисол учун: мавзуга оид режалар ёки вазифаларни белгилаш, технологик жараёнларни лойиҳалаш, объектларни танлаш, берилган саволларга жавоб бериш, тестлар тузиш, реферат ёзиш мумкин ва шу кабилар.

Талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун педагогик тизим яратишда педагогик жараён каби муҳим педагогик тушунчага эътибор бериш лозим.

Педагогик жараён - бу талабалар ва ўқитувчиларнинг бевосита ўзаро муносабатларида ривожланишига ёрдам берувчи ўша таркибий қисмлар (омиллар) нинг бир бутунлигига интеграциялашувидир.

Педагогик жараённинг умумпедагогик характеристикаси педагогик ўзаро таъсирдир. Педагогик ўзаро таъсир икки томонга, икки ўзаро қарама-қарши компонентга эга: педагогик таъсир ва талабалар жавоби.

Педагогик жараённинг ажралмас қисми педагогик вазиятдир. Педагогик вазият:

1) ўқитувчи томонидан махсус яратилган ёки педагогик жараёнда ўз-ўзидан келиб чиқадиган шароит ва ҳолатлар мажмуи. Яратишдан мақсад: талабанинг келажакдаги фаол фаолият субъекти сифатида шаклланиши ва ривожланиши, унинг шахс сифатида шаклланиши;

2) ўқитувчининг талаба билан меъёр, қадрият ва қизиқишлар асосида қисқа муддатли ўзаро муносабатлари, муҳим эмоционал кўринишлар билан бирга ва мавжуд муносабатларни қайта қуришга қаратилган.

Педагогик вазиятларнинг тузилиши ҳар қандай педагогик жараён сифатида икки фаолият субъекти (ўқитувчи ва талаба) ва уларнинг ўзаро таъсир этиш йўллари ўз ичига олади. Педагогик вазият ҳодисаси моҳиятан интегратив бўлиб, у битта ва ҳатто вазиятлар мажмуи ҳам педагогикадаги шакл ёки тизимнинг ўрнини боса олмаслигидан иборат. Сиз шакллардан ташқари педагогик тизим ярата олмаганингиз каби, вазиятлардан ҳам шакл яратиш бўлмайди. Бу ҳар қандай педагогик ҳодисаларнинг ўта мураккаблигидир.

Шундай қилиб, умумқасбий ва ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тизимини ишлаб чиқиш учун 3 турдаги объектларни: педагогик тизим, педагогик жараёнлар ва педагогик вазиятларни лойиҳалаш керак. Уларнинг барчаси яхлит ва ўзаро боғлиқ ҳолда лойиҳаланади.

Педагогик тизим, педагогик жараёнлар ва педагогик вазиятларни лойиҳалаштириш мураккаб кўп босқичли фаолиятдир. Бу фаолият кетма-кет босқичлар сифатида амалга оширилиб, бўлажак фаолиятнинг ривожланишини умумий ғоядан аниқ тавсифланган аниқ ҳаракатларга олиб келади. Лойиҳалашнинг уч босқичи мавжуд:

- биринчи босқич-моделлаштириш;
- иккинчи босқич-лойиҳалаш;
- учинчи босқич-қурилиш.

Педагогик моделлаштириш (модел яратиш) - педагогик тизимлар, жараёнлар ёки вазиятларни яратиш мақсадлари (умумий ғоя)ни ишлаб чиқиш

ва уларга эришишнинг асосий йўллари. Ҳар қандай педагогик фаолият, бизга маълумки, мақсаддан бошланади. Мақсад педагогик тизимнинг қурилишига мувофиқ ғоя, қараш, ҳатто ишонч бўлиши мумкин.

Педагогик лойиҳалаш (лойиҳа тузиш) тор маънода-яратилган моделни янада ривожлантириш ва уни амалий фойдаланиш даражасига етказиш. Талаба лойиҳалаш босқичида илмий ишланма яратиш орқали амалга оширилади. Бу босқичда биз яратилган назарий функционал-модел билан ишлаймиз ва у педагогик воқеликка айлантириш учун ундан фойдаланиш даражасига келтирилади.

Педагогик қурилиш (конструкция яратиш) - яратилган лойиҳанинг янада батафсиллиги бўлиб, уни ўқув жараёнининг реал иштирокчилари томонидан муайян шароитларда фойдаланиш учун яқинлаштиради. Қурилиш лойиҳани янада батафсиллаштиради, уни конкретлаштиради ва реал фаолият шароитларига яқинлаштиради.

Ўқув-педагогик фаолиятни лойиҳалаштириш методологик вазифа ҳисобланади. Педагогик жараёни лойиҳалаш шакллари-турли даражадаги аниқлик билан, педагогик тизимларни, жараёнларни ёки вазиятларни яратиш ва ишлашини тасвирлайдиган маълумотлардир.

Назарий функционал тузулмалар қайта такрорланадиган боғланишлар табиати жиҳатидан турлича фарқланади. Биз ўз тадқиқот ишларимизда моделларнинг уч турини - тузилмавий, функционал ва аралаш турларини кўриб чиқамиз.

Тузилмавий модел – объектнинг ҳақиқий тузилишини симуляция қилувчи модел. Тузилма - барча реал дунё объектлари ва тизимларининг муҳим хусусиятидир. Тузилмавий моделларнинг хусусияти шундаки, улар аслига камроқ бириктирилган. Бу эса турли даражадаги абстраксия ва умумийлик моделларини қуриш имконини беради.

Функционал модел - ҳақиқий функцияни (ҳатти-ҳаракатни) яъни тизимнинг ишлашини ўрганиш учун моделдан фойдаланиш жараёни. Функционал моделларнинг тадқиқот ишларида кенг тарқалганлиги ва

оммавий тарзда кўпроқ қўлланилиш функциянинг характери очиб бериш режими сифатида тизимнинг энг муҳим хусусиятларидан бири эканлиги билан алоҳида ажралиб туради.

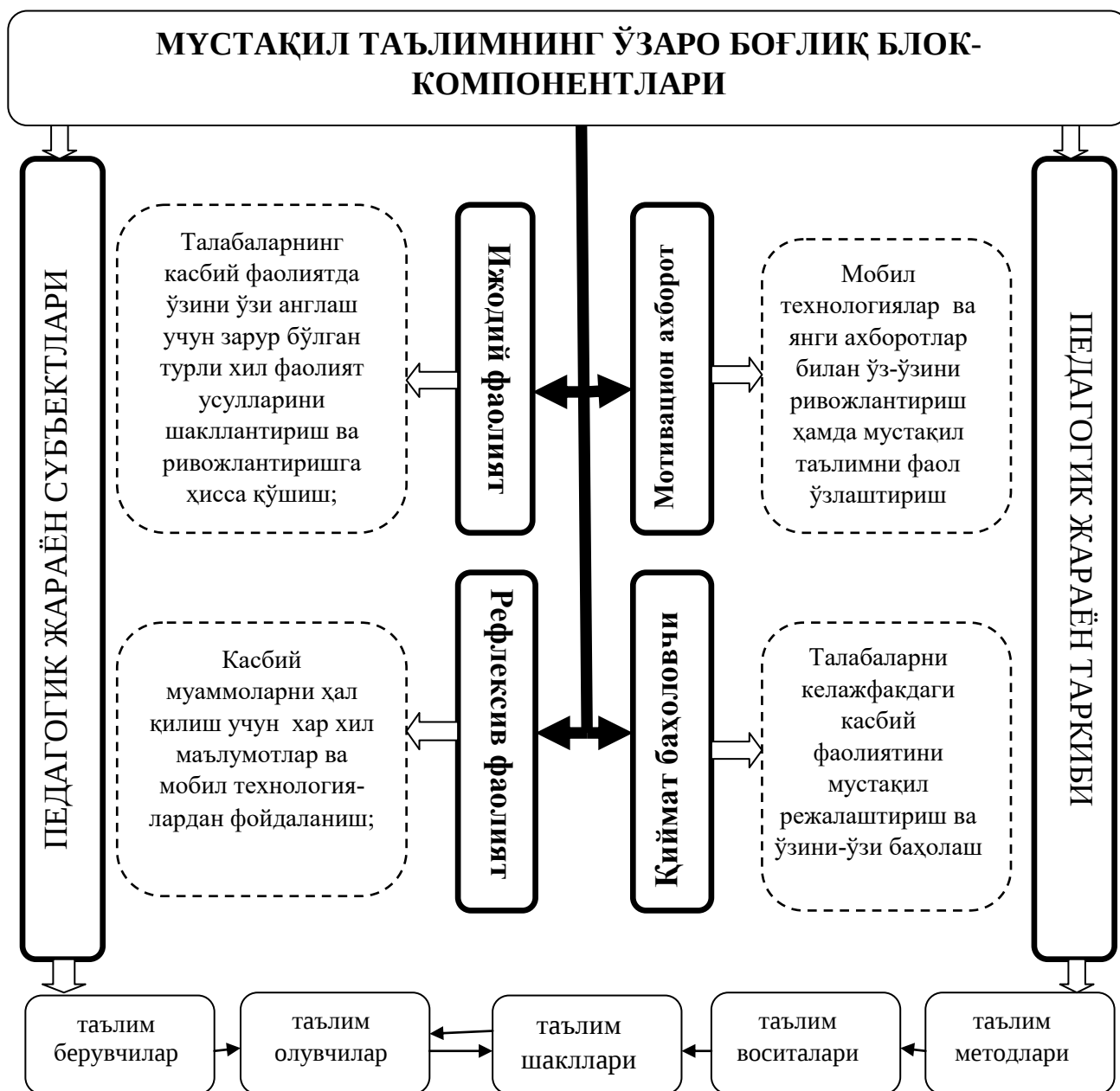
Аралаш модел – бу модел юқоридаги моделларнинг баъзи-бир хусусиятларини ўзида жамлайдиган моделдир. Икки моделнинг (тузилмавий ва функционал) бирлашуви натижасида ҳосил бўлган моделга тузилмавий - функционал модел деб аталади.

Тузилмавий ва функционал моделлар тадқиқотимиз мақсадига энг катта даражада жавоб беради. Тадқиқотда концептуал (назарий) модел сифатида тузилмавий ва функционал моделдан фойдаланамиз. Бундай моделни куришда мутахассиснинг касбий тайёргарлигидаги марказий кўрсаткич талаба эканлигини тушунамиз. Шунинг учун талабанинг мустақил таълимини фаоллаштиришда қандай методик ёндашувдан фойдаланганимизни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Ўқув фаолиятининг алгоритмлари талабаларни мустақил таълим олишга ўргатиш технологиясининг асоси ҳисобланади. Улардан объект ёки ходисаларнинг муҳим хусусиятларини таҳлил қилиш, аниқлаш, таққослаш, керакли умумий ва турли хусусиятларни аниқлаш, олдиндан маълум бўлган хусусиятларни бойитиш ва хулосалар чиқариш учун фойдаланиш мумкин.

Талабаларнинг мустақил таълими учун дидактик материалдан фойдаланиб, биз ҳамма талабаларнинг замонавий илм фан ютуқларини ўзлаштиришга тайёрлашгагина эмас, балки, янги назарий материални ўзлаштириш орқалаи таълим сифатини оширишга кўмаклашишни мақсад қилдик. Умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўрганишда талабалар мустақил таълимининг мақсади Давлат таълим стандарти билан белгиланади

Биз кўрсатилган умумкасбий фанларни ўрганишда талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг таркибий ва назарий функционал тузилмасини туздик. Тузилмада тўрта-компонентлар мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос вазифани бажаради. Ҳар бир компонентни ва бажарадиган функцияларни кўриб чиқамиз (1.5-расм).

Тузилма қуйидаги таркибий қисмларни аниқлайди: мотивацион ахборот, ижодийфаолият, рефлексив фаолият, қиймат баҳоловчи.

Мотивацион ахборот компонентининг вазифаси мобил технологиялар ва янги ахборотлар билан ўз-ўзини ривожлантириш ҳамда мустақил таълимни фаол ўзлаштириш, воқелик билан алоқасини ўрнатиш ва уни шарҳлашдир. Ўқув материални ишлаб чиқишнинг ҳар қандай берилган моментда мақсад-талабаларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштиришдан иборат. Бунда фаоллаштириш воситалари сифатида ижтимоий тармоқлар,

масофавий таълим платформалари, мобил илова дастурларидан фойдаланилади. Мустақил таълимнинг турлари ва шакллари стратегик ва тактик мақсадларга кўра белгиланади. Тактик мақсадлар ташқи муҳит шароитини ўзгартириш ва тизимнинг ички имкониятларини ўзгартиришга қараб ўзгариши мумкин.

Ижодий фаолият компоненти муайян ўқитишнинг замонавий технологиялар асослари ва ахборотни тўплаш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва интернет сайтлари билан ишлаш кўникмалари, компьютер технологиялари, асосий дастурий таъминот, дастурий маҳсулотлар ва хизматлар ҳақидаги билимларни ўз ичига олади. Бундан ташқари ўқув материалининг алоҳида мантиқий тузилмаларини ажратиш, уларни тузиш ва тегишли мавзуларни ажратиш билан боғлиқ.

Рефлексив фаолият компоненти касбий муаммоларни ҳал қилиш учун ҳар хил маълумотлар ва мобил технологиялар ва электрон таълим ресурслари дан фойдаланиш назарда тутди.

Қиймат баҳоловчи компонент эса ўз таркибига талабаларни келаждаги касбий фаолиятини мустақил режалаштириш ва ўзини-ўзи баҳолаш кўникмаларини қамраб олади.

Ушбу компонентлар тушунтириш ва тасвирий функцияни бажаради. Шу жиҳати билан бу компонентлар талабалар мустақил таълимнинг фаоллаштиришда алоҳида аҳамият касб этади. Билимларни танлаш, унинг шакли, ундан фойдаланиш ва қўллаш характери фикрий жараёнлар оқимида боғлиқ.

Назарий функционал-тузилманинг кейинги компоненти йўналтирувчи ҳисобланади. У бир бирига алоқадор икки элементдан-талабаларнинг мустақил таълим олишининг кетма-кетлиги ва талабаларнинг мустақил фаолиятини фаоллаштириш имконини берувчи ўқув воситаларини ишлаб чиқишдан иборат бўлади.

Ўқитувчи курснинг етакчи ғояларини аниқлайди, аудиториядан ташқари ишларни тақсимлайди ҳамда талабаларнинг мустақил бажарадиган мавзу ва

бўлимларини аниқлайди. Бўлажак касбий таълим ўқитувчиларини тайёрлаш жараёнига мустақил таълимни киритиш маъруза ва амалий машғулотлар жараёнида барча режалаштирилган тадбирларни пухта таҳлил қилишни ва уларнинг босқичма-босқич мураккаблигини ҳисобга олган ҳолда улар ўртасида узвийликни ўрнатишни талаб этади. Бу репродуктив ва ижодий мустақил таълимнинг функционал таъсирини кўрсатади.

Бу материаллар ёрдамида ўқитувчи аудиториядаги талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил этишнинг белгиланган усулларидадан фойдаланиши ва шу билан бирга ҳар бир талабанинг сифатли билим оширишга ёрдам берувчи таълим жараёнига янги методларни киритиши учун янада оптимал вазиятларни яратишни кўзда тутилади.

Мустақил билим олиш кетма-кетлиги ўқув фаолияти алгоритмининг янада умумий чизмасига киритилган бўлиб, у қуйидагилардан таркиб топган:

- мустақил таълим олиш фаолиятининг турли босқичларида ахборотни ўзлаштириш бўйича тавсияларни ўз ичига олган назарий материални ўрганиш алгоритмидан иборат;
- ўрганилаётган мавзу ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш имконини берувчи диаграммалар, графиклар ва матнли ахборотлар тўплами бўлган график-хулоса тузиш алгоритми;
- чизма бажариш алгоритми;
- мустақил таълимни бажариш алгоритми.

Бу компонентнинг бажарадиган асосий вазифаси ориентация, яъни талабани мустақил таълимни оқилона, самарали бажаришга йўналтиради.

Назорат-диагностика компоненти икки элементни ўз ичига олади: ўқитувчининг оператив назорати ва талабанинг ўзини-ўзинаназорати. Ҳар бир компонент назорат ва ўзини-ўзимониторинг воситалари мажмуини ўз ичига олади. Талаба саволларга жавоб бериш орқали уларнинг фаолиятидан хабардор бўлади: “нима қилиш керак?”, “бу қандай амалга оширилади?”, “нима асосида бажариш керак?”. Ҳар бир компонентнинг вазифаси назорат ва диагностика ҳисобланади.

Талабаларнинг мустақил ишининг натижаларини баҳолаш ушбу назорат туридаги вазифаларга мос келса, талаба кейинги вазифага ўтади. Агар талаба билимларни етарли даражада ўзлаштирмаган бўлса, ўқув материали мазмунининг зарурий ўзгаришларини ёки таркибий-мантикий бирликларини ёки мустақил таълим воситаларини ўзгартиришга имкон берувчи баҳолаш компонентида амалга оширилади. Бу компонент коррекцион функцияни бажаради.

Талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш мустақил таълимни фаоллаштиришни таъминлай оладиган психологик-педагогик шарт-шароитларга чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларга:

- ўқитувчининг реал таълим жараёнида талабанинг билиш фаолиятида такрор ишлаб чиқариш ва ижодкорлик муносабатлари тўғрисидаги қоидаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ фаолият.

- ўқув жараёнида талабалар фаолиятининг барча турларини пухта таҳлил қилиш (мотивлар, мақсадлар, ҳаракатлар, натижалар ўрнатиш); аудиторияда режалаштирилган фаолиятнинг репродуктивлиги ёки ижодий моҳиятини аниқлаш; фаолиятнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлаш; репродуктив ва ижодий мустақил таълимнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлаш; келажакда касб таълими ўқитувчисининг ривожланишига таъсир кўрсатадиган ҳар бир мустақил таълимни аниқлаш;

Ўқув жараёнини ташкил этиш ва назорат қилиш, талабаларнинг билимларни мустақил ўрганиш учун аудитория ва аудиториядан ташқарида бошқариш, муаммоларни мустақил ҳал қилиш ва ечимини топиш кўникмаларини шакллантириш учун (топшириқларга тайёргарлик кўриш, олинган натижаларни муҳокама қилиш, мустақил таълимни бажариш жараёнида мустақил фаолиятнинг турли даражаларини аниқлаш) лозим.

Талабанинг касбий кўникмаларини шаклланган билим даражасини ҳисобга олган ҳолда ихтисослик фанларини ўрганишнинг мақсад ва мазмунига қараб мустақил таълимнинг жамоавий ва индивидуал шакллари аниқлаш лозим.

Аудиториядан ташқари машғулотларни ташкил этишнинг турли шаклларида мустақил таълим билан узвийликни ўрнатиш керак.

Шундай қилиб, профессор-ўқитувчининг фаолияти, дастлаб, талабанинг мустақил таълим олишини фаоллаштириш мақсадини белгилаш билан тавсифланади. Умумкасбий билимларни ўзлаштиришни ва бўлажак касб таълими ўқитувчисининг ижодий салоҳиятини ривожлантиришни таъминловчи мустақил таълимнинг турли комбинацияларини излашга олиб келади ва шу билан бирга талабага мустақил таълимни бажариш ва фаоллаштириш учун алоҳида эътибор беради.

Биринчи боб бўйича хулосалар

1. Педагогик олимлар томонидан мустақил таълим муаммосининг таҳлили шуни кўрсатдики, ОТМларнинг ўқув ишларини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ўрганилган. Дидактиканинг ривожланишига ва ўқув предметларини ўқитиш методларига қараб мустақил таълимнинг шакл ва методлари ўзгарди.

2. Бугунги кунда таълим жараёнини оптималлаштириш, фаоллаштириш, модернизация ва рақамлаштириш каби назарий тушунчаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, замонавий шароитларда умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўрганишда талабаларининг мустақил таълимини фаоллаштиришнинг ҳамма меъёрий асосий хужжатларни ишлаб чиқиш зарур.

3. Талабанинг билиш фаолияти мустақил таълим жараёнида шаклланиши исботланиб, талабани ўз устида мустақил ишлаш; касбга йўналтиришда ўзини-ўзи бошқариш механизминини шакллантиради; ўқитувчи томонидан билвосита назорат қилинади; касбий билим ва кўникмаларни такомиллаштириш ҳамда бўлажак мутахассисларнинг касбий сифатларини ривожлантиришга қаратилган жараёндир.

4. Ихтисослик ва умумкасбий фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тизимини

ривожлантириш учун методик баъза сифатида тизим, шахсий-фаолият ва параметрик ёндашувлардан фойдаланиш лозимлиги исботланган.

5. Талабаларнинг мустақил таълимини ривожлантириш уларда ижодий билиш фаолиятини, таълим берувчининг мустақил таълим жараёнини бошқаришни такомиллаштириш, мустақил таълимнинг фаол шакл ва усулларида фойдаланиш ҳамда мутахассис шахсининг касбий сифатларини шакллантиришни ўз ичига олиши исботланган.

6. Талабаларининг шаклланишига таъсир этувчи омиллар аниқланади: ижтимоий-иқтисодий, ишлаб чиқариш фаолиятининг давомийлиги билан боғлиқ омиллар; субъектив, техник, ўқитиш ва малака ошириш омиллари.

7. Касб таълими тизимининг ажралмас қисми сифатида мутахассиснинг касбий тайёргарлигини шакллантириш ва ривожлантиришни таҳлил қилиш касбий фаолиятга тайёргарлик сифатида белгиланганлигини кўрсатди.

8. Ихтисослик ва умумкасбий фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш назарий функционал тузилмаси ишлаб чиқилди. Тузилма бешта ўзаро боғлиқ таркибий қисмни ўз ичига олади: башорат қилиш, иллюстрация-тушунтириш, йўналтирувчи, назорат-диагностика ва баҳоловчи.

II. БОБ. ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА МЕТОДИКАСИ

2.1. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари

Таълим тизмидаги инновацион ёндашувлар, педагогик-психологик муносабатлар шароитидаги ўзгаришлар билан режалаштирилган олий таълим муассасасида талабаларни касбий фаолиятга тайёрлаб бориш талабларидан келиб чиққан ҳолда, касб таълим йўналиши талабаларини мустақил таълим олишини фаоллаштиришнинг мақсад ва вазифалари белгилаб олинди. Биз ўз тадқиқот ишларимизда, мустақил таълим олиш жараёнини фаоллаштиришда билим, кўникма, фаолият усуллари, ва касбий компетенцияларни очик мақбул эгилувчан тизимини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратдик.

Педагогикада “шарт-шароитлар” –деганда педагогик тизими ишлаш самарадорлигига боғлиқ омиллар, ҳолатлар тушунилади. Замонавий дидактикада “шарт-шароит” тушунчаси ўқитишнинг мувафақиятлигини таъминловчи омиллар, компонентлар йиғиндиси – деб изоҳлаган.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики дидактик шарт-шароит – деганда ўқув жараённинг муҳим компоненти тушунилади, у ўзида қўйилган мақсадга эришишга йўналтирилган, ўқув жараённинг маълум ўлчовлари йиғиндисини бир бутун ҳолатда умумлаштиради.

Ўқув фаолияти методи сифатида мустақил таълим ҳозирги даврда бўлажак мутахассисларнинг шахсий фазилат ва касбий компетенцияларини шакллантириш воситасидир. Мустақил таълим жараёнида ўқитишнинг мақсади - объектив воқеликни етарли даражада акс эттирувчи фаолият кўрсатувчи, ўзини-ўзиривожлантирувчи боғланишлар тизимини шакллантириш ҳар бир талабанинг шахсий мақсадига айланади.

Динамик тизимни шакллантириш ишлари ҳар бир талабанинг онгида бажарилиши керак ва уни бошқа ҳеч ким бажара олмайди. Лекин бу иш ўта

мураккаб ва талабадан кўп энергия талаб қилади. Шунинг учун унинг муваффақияти малакали ўқитувчининг ёрдамида талаб қилади.

Дидактик тизимнинг мазмуни ва тузилишида талабаларнинг билиш мустақиллигини, дидактик ва ўқув мақсадларни мустақил ҳал этиш заруратини шакллантиришга қаратилган мураккаб вазифалар тизимидан иборатдир.

Мустақил таълим жараёнида мустақил иш таълим воситаси ва ўқитиш шакли ҳамда илмий билим сифатида дидактик зиддият шакллари ва воситалари қўйилган.

Бу икки томоннинг тўлиқ бирлигига эришиш ҳар бир мустақил таълим аниқ билиш вазифасини шакллантирадиган бўлса, у ҳолда ўрганиш асосан ўзининг ривожлантирувчи ва ўргатиш вазифаларини йўқотади.

Вазифани ҳал этиш ўқитувчига талабанинг ўқув жараёнини мақсадга мувофиқ бошқариш ва керакли назоратни амалга ошириш имконини беради.

Мустақил таълимни биз шундай таълим воситаси деб ҳисоблаймиз:

- дидактик тизимга мос келади;
- ўқитувчининг билимдан билимгача бўлган ҳаракатининг ҳар бир босқичида билим вазифаларининг муайян аудиторияни ҳал қилиш учун зарур билим, касбий компетенциясини даражасини шакллантиради ва шунга мос равишда интеллектуал салоҳиятининг паст даражасидан юқори даражаларига кўтарилади;
- талабаларнинг таълим олиш мустақиллиги ва касбий фаолиятига психологик муносабатни ривожлантиради;
- талабалар мустақил таълимни индивидуал тарзда ўзлари томонидан амалга оширилади;

Таълим жараёнида мустақил таълим олишни фаоллаштириш воситаси сифатида қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

1. Мустақил таълим олишни ўз шахсий хусиятларидан келиб чиққан ҳолда ижодий билимларни онгли ўзлаштириш, чуқурлаштириш ва такомиллаштириш учун ёрдам беради;

2. Берилган мавзун ижодий ёндашиб ўзлаштиришнинг мавжуд кўникмалар такомиллаштирилади ва янгилари ишлаб чиқилади;

3. Талабанинг мустақил равишдаги ҳаракатлари маълим бир фаннинг илмий билиш усуллари аниқлайди, мустақил фикрлашнинг зарур кўникмаларини эгаллайди.

ОТМ талабаларининг билим даражаси фанни ўрганишни ва уни ижодий ривожлантириш йўллари бирлаштириши керак. Талаба учун билимларни бошланғич маълумотидан чуқурроқ моҳиятига ўзлаштириш йўли ижодий изланиш, билимларнинг реал муаммолар, фан, ишлаб чиқариш муаммолари ечими билан боғлиқлиги билан ажралиб туради.

Ҳар қандай шахс ҳислати каби билиш мустақиллиги ҳам хилма-хил руҳий жараёнлар асосида шаклланади. Турли хил ўқув-амалий вазифаларни ҳал этишда ўзини намоён этиш, албатта, танқидий фикрлаш, билим ва фаолият муносабатлари билан чамбарчас боғлиқдир. Баъзи ҳолларда талаба айрим мустақил ишларни ўзлаштириб, маълим бир янги билимларни қўлга киритади, бу эса ўз навбатида билиш жараёнининг ўзига нисбатан изланиш маҳсули сифатида ҳарактерланади. Бошқаларда эса, муаммони ҳал қилиш усули сифатида олинган янги билимларга нисбатан ҳаракат қиладиган мураккаброқ масалани ўрганиш жараёнида талаба томонидан қўлланиладиган билимлардир. Билим даражасида, айрим шароитда талабалар томонидан аввал ўхшаш ёки қисман ўзгарган шароитда, сўнгра бутунлай янги бўлган бошқа муаммоларни ҳал қилишга муваффақиятли ўтилади. Шулардан кўриниб турибдики, талабанинг мустақил ишлаш жараёнининг турли босқичларида танқидий фикрлаш, билиш ва ўқув фаолияти аста-секин ўзаро интеграцияга ва ўзаро бир-бирини тақозо этиб, уларнинг ривожланиш жараёнида нисбий бирликка эришади. Талабалар томонидан олинган билимларни билиш воситаси сифатида ҳар қандай мустақил қўллаш мумкин бўлган, турли хил аниқ ҳодисаларни тушунтириш усули, ўрганилган фаолият усуллари турли вазиятларга ўтказиш аллақачон танқидий фикрлаш жараёнини назарда тутди (2. 1-расм).

2.1-расм. Мустақил таълимни фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари

Бу ҳолда талабаларнинг фаоллиги паст бўлиб, билим мустақиллиги фақат энг паст даражада – қайта ишлаб мустақиллик даражасида шаклланиши мумкин. Илгари эгалланган билимларни танлаб фаоллаштириш зарур бўлган вазиятларда тафаккур ва билимларнинг ўзаро боғлиқлик даражаси юқори бўлади. Бундай ҳолларда барча мавжуд билимлардан келиб чиқиб, талаба айнан шу билимларни, шунингдек, бир қатор индивидуал юксак ривожланган, лекин у томонидан амалга ошириладиган тор кўникмаларни масалалар ечиш жараёнида амалга ошириладиган ҳаракатлар кетма-кетлиги ва йўл-йўриқларига мувофиқ амалга оширади. Ҳақиқатдан

ҳам, талаба топшириқ шарт-шароитларини таҳлил қилади, муайян билимнинг шахсий имкониятларидан келиб чиқиб муаммони ҳал этиш усули сифатида очиб беради, бу эса унинг фаоллигини юқори даражада таъминлашга хизмат қилади.

Берилган топшириқ шартлари, талабларининг ва билим ва кўникмаларининг мос келиши ақлий зиддиятни очиб берса, талаба томонидан англаш илмий ҳақиқатни излашга жалб этиши самарали бўлса, талабанинг фаоллиги янада ортади. Фаолиятнинг бу даражаси фақат муаммоли вазиятлар яратиш ва олинган муаммоларни ҳал қилиш шароитидагина мумкин. Шундай ҳолларда талабанинг танқидий тафаккури самаралироқ бўлиб, одатда, мавзунинг мазмуни ва мавзулараро боғланишларга асосланган билимларни кетма-кетлиги билан бирга олиб борилади. Шу ўринда, билим мустақиллиги юқори даражаларда (қисман-изланиш ва ижодий мустақиллик) талабаларнинг билиш фаолиятини муваффақиятли шакллантириш учун, бир фаолиятнинг иккинчиси билан алмашилишининг алоҳида аҳамият касб этида. Бу эса ўз навбатида талабаларнинг билим ва мустақил ишлаш фаолияти методларини ўзлаштиришининг репродуктивлиги ва ижодий хусусиятига асосланади. Реал таълим жараёнида билиш фаолиятининг бу компонентлари ўртасидаги муносабатлар диалектикаси жуда мураккабдир. Ҳ билиш объектидан ҳам, субъект нерв системасининг психофизиологик хусусиятларидан ҳам келиб чиқади, бу эса фаолият жараёнларида психофизиологик функцияларнинг алмашилишини ўзгаришини назарда тутди. Бу тамойилнинг бузилиши талабаларда салбий руҳий ҳолатларнинг пайдо бўлишига олиб келади, бу уларнинг ишлашига ва билимларининг сифатига таъсир қилади.

Шу билан бирга, бир қатор нашрлар мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга ҳаракат қилиб, унинг ўқув жараёнини фаоллаштиришдаги катта ролидан келиб чиқади. Тадқиқотчилар мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятларини ҳаракатлантирувчи кучлар деб биладилар ва унда талабаларнинг ўз мотивлари ҳаракат қилади. Ўқув,

ижтимоий ва меҳнат фаолиятининг турларида мустақилликни шахс сифатида шакллантириш масаласини ҳисобга олиб, улар талабаларнинг ўз фаолиятининг улкан ролини таъкидлайдилар.

Талабалар мустақил ишларни бажариш жараёнида уларнинг билиш фаолиятини характери ва унинг янги билимларини мустақил ҳал қилиш учун билимларни қўллаш кўникмаларини шакллантиришга таъсир кўрсатадиган бундай тадқиқотлар алоҳида ўрин тутади.

Мустақил таълим қуйидаги вазифаларни ҳал этишга ҳисса қўшадиган кўп ўлчовли ҳодиса сифатида қаралади: билим ўзлаштиришнинг онги ва кучини ошириш; ҳар бир мавзу дастурига мувофиқ кўникма ва малакаларни шакллантириш ва турли манбалардан мустақил билим олиш, уларни мукамал тушуниш ҳамда тизимга киритиш, олинган билим, кўникма ва малакаларни ишлаб чиқариш амалиётида қўллаш муаммосини ҳал қилиш; талабаларнинг билиш қобилиятларини ривожлантириш, кузатиш, мантикий фикрлаш, билим олишда ижодий фаоллик ва бошқалар; ақлий, ахлоқий ва жисмоний меҳнат маданиятини шакллантириш; мақсадга эришишда мустақилликни тарбиялаш; самарали мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборатдир [].

Талабаларнинг мустақил таълими билиш фаолиятининг асосий вазифаси ҳисобланади. Шунинг учун уларни аудиторияда ўтказиладиган амалий машғулотларда мустақил ишларнинг ҳар хил турларидан фойдаланиб амалга оширилади.

Шунингдек, мустақил таълим - билим олиш ва кўникмаларни ривожлантириш жараёни талабаларнинг ақлий, ахлоқий ва жисмоний ҳаракатлари орқали, ўқитувчи раҳбарлиги остида, унинг мақсади, ташкил этилиши, мазмунан бажарилиши борасида зарур тузатишлар киритилган аудиториядан ва ОТМдан ташқари ўқув фаолиятининг шакли ҳисобланади.

Талабаларнинг мустақил таълими – янги маълумотларни олишга, билим ва кўникмаларни шакллантиришга қаратилган онгли фаолиятдир. Уни тўғри ташкил этиш ўқитувчи ишининг натижаси ва талабалар

муваффақиятига бевосита таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг бу фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш қобилияти унинг педагогик маҳоратининг асосий кўрсаткичларидан биридир. Ҳар бир талабанинг қобилиятлари ва уларнинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, ўқитувчи ўқитишнинг шундай усуллари, методлари ва технологияларини танлай олиши керакки, у белгиланган таълим-тарбия мақсадларига эришиш имконини бериши лозим. Гуруҳда айрим талабалар доимо фаол, тез ва қизиқиш билан ўқитувчининг ҳар қандай билим ва вазифаларини бажарадилар, бошқалари эса ўқитишга лоқайд ва бефарқ бўладилар. Табиий савол туғилади нега айнан дунёнинг етакчи профессор-ўқитувчилари ўқув жараёнини шундай ташкил этиш мумкинки, барча талабаларнинг ақлий салоҳияти, қизиқиши ва фаоллиги юқори даражада бўлади. Албатта бунинг учун фаолиятда, энг аввало, ўқитишда ривожланадиган ва шаклланадиган билишга қизиқишни шакллантириш лозим. Билиш қизиқишларини шакллантириш шу имкониятни берадиган ўқув предметларининг мазмуни орқали ҳамда талабаларнинг мустақил ишлашларини ташкил этиш орқали юзага келади. Шунинг учун ўқув материалининг мазмунини пухта танлаш, илмий билимлар таркибидаги бойликларни кўрсатиш жуда муҳимдир. Ҳайратланиш-билишга кучли рағбат, унинг бирламчи элементиدير. Қизиқувчанлик билиш жараёнини бошқаради, Ижобий ҳис-туйғулар ва кучли иродали ҳаракатлар фаол билишнинг келиб чиқишида муҳимдир. Когнитив қизиқиш ва қизиқувчанлик билимларни фаол эгаллаш, қизиқтирган саволларга фаол жавоб топиш ва тажриба орттиришнинг психофизиологик жараёнларини ўз ичига олади. Ақлий ва амалий ўқув-билиш жараёни эса қанчалик фаол бўлса, унинг натижаси шунчалик самарали бўлади.

Лекин, предметларнинг мазмуни ҳам, билим малакаларининг ўзи ҳам ҳали қизиқишни англатмайди. Бунинг учун шароит яратиш керак. Ўқитувчининг роли талабанинг руҳий ҳолати каби билиш қизиқишларини шакллантириш учун шундай шарт-шароит яратишки, бу шахсий таълимга йўл кўрсатади. Ҳозирги кунда билиш фаолиятининг моҳиятини тушунишга

икки ёндашув аниқ белгиланган. Айрим тадқиқотчилар билиш фаолиятини фаолият деб, бошқалари эса-шахсий таълим сифати деб ҳисоблайдилар.

Ўқитувчи шахснинг хусусияти сифатида билиш фаолияти фаолиятда намоён бўлишини ва шаклланишини унутмаслиги керак. Фаолият доимо фаоллик билан, биринчи навбатда, билим ва кўникмаларга бўлган эҳтиёж билан, уларга қизиқиш билан, ўрганиш мотивлари билан боғлиқ. Чуқурроқ билимларни эгаллагандан сўнг нафақат билим балки, малака ва тажриба ўзгаради. Бунда талаба шахсининг ўзида ҳам; янги билимлар барқарор шакллана бошлайди ва инсоннинг барча қобилиятлари, айниқса, у қизиқарли ва фаол бўлса, фаолият жараёнида ривожланади.

Бугунги кунда замонавий таълимда талабанинг ўзи кўпроқ мустақил ўзлаштирилиши керак деган тушунча илгари сурилмоқда. Бунда ўқитувчининг роли унинг таълимотини бошқариш, яъни унинг фаолиятини рағбатлантириш, ташкил этиш, фаоллаштириш, мувофиқлаштириш ва маслаҳат беришдан иборат. Ўзбекистон Республикаси таълимини модернизациялаш концепсиясининг асосий вазифаларидан бири бўлган ижодкор шахсини шакллантиришдир. Касбий тайёргарликнинг замонавий жараёнига қўйиладиган энг муҳим талаб талабаларнинг фаол, мустақил, онгли фаолияти, вазифаларни муваффақиятли бажаришга қаратилган мақсадли ҳаракатларидир. Янги таълим тизими шахсга йўналтирилган таълимга қаратилган. Ҳар бир талабанинг ўз майллари, қизиқишлари ва имкониятларига мос равишда таълим эҳтиёжларини қондирадиган таълим тизимини яратиш учун биз ҳозирда таълим жараёнида ўқитувчи ва талаба ўртасидаги муносабатлар кўриб чиқиладиган парадигмани тубдан ўзгартирмоқдамиз. Хусусан талабаларни мустақил билим олишга йўналтириш ва шу мустақилликка эришишда билиш жараёнини фаоллаштириш замонавий ўқитувчининг олдига қўйган асосий вазифасидир. Фаолиятнинг ривожланиши, мустақиллик, ташаббускорлик ва масофавий таълимга ижобий муносабат ҳаётнинг талаблари бўлиб, таълим-тарбия жараёнини такомиллаштириш лозим бўлган йўналишни белгилаб беради.

Мустақил таълим ҳақида сўз юритар эканмиз, демак, аввало биз талабанинг унга бўлган қизиқиши ва истагини инобатга олишимиз керак, топшириқларни бажаришга тайёргарлиги ва онги, шахсий савиясини ошириш имкониятларини ўрганишимиз лозим. Лекин билиш фаолияти мустақилликсиз мумкин эмас. Билиш фаолияти ва мустақиллик ўз-аро биридан ажралмасдир, фаол талабалар одатда мустақил бўлишга интиладилар, бу табиий ҳолат. Талабанинг фаоллиги пастлиги уни бошқаларга қарам қилади ва мустақиллик хусусиятларини чеклаб қўяди.

Талабалар мустақил фаолиятини бошқариш, уни доимий ривожлантириб бориш фаоллаштириш деб аталади. Мустақил таълим талабаларни савиясини оширишга, интеллектуал салоҳиятини ривожлантиришга, ақлий ишда ўсиш ва доимо ўз устида ишлашга ундайдиган жараёни сифатида белгиланади. Фаоллаштиришдан асосий мақсад-талабалар фаоллигини шакллантириш, таълим жараёни сифатини оширишдир. Институтимиздаги педагогик амалиётимизда талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш учун турли усуллардан фойдаланамиз. Улар орасида асосийлари хилма-хил шакл, метод ва ўқитиш воситалари, юзага келадиган вазиятларда уларнинг фаоллиги ва мустақиллигини рағбатлантирувчи шундай бирикмаларни танлашдир. Энг катта фаоллаштириш таъсири талабалар ўзларини шакллантириш ва мунозараларда иштирок этиб ўз фикрларини ҳимоя керак бўлган вазиятларда берилади; саволлар бериш, баҳолаш ва улар дўстларининг жавобларни кўриши, эшитиши; аудиторияда ўзаро текширишлар давомида мутахассис сифатида ҳаракати; мустақил равишда аудиториядан ташқари ишлар учун мумкин бўлган вазифани танлаш, ўзини-ўзи назорат қилиш, баҳолаш ва шахсий ютуқларининг доимий таҳлилини ўтказиб бориш, муаммоларга бир нечта ечимлар топишга, профессионал тарзда муаммоларни ҳал қилиш учун турли йўллارни топиши лозим.

Таълимнинг муваффақияти талабаларнинг ўқишга бўлган муносабати, уларнинг билимга бўлган интилиши, билим, кўникмалар ва малакаларни

онгли равишда мустақил эгаллашлари ҳамда фаоллиги билан белгиланади. Фаоллик даражаси талабаларнинг мустақил ишга бўлган муносабатида шаклланади. Ўқитувчининг қўллаган методлари талабаларнинг аудиториядаги фаоллик даражасини белгилайди. Шунинг учун ҳам ўқитувчи қўлланиладиган методлар, технологиялар ва уларнинг комбинациялари устида фикр юритар экан, дарсларга тайёргарлик босқичи жуда муҳимдир. Лобаратория ва амалий машғулотлардаги фаолиятнинг учта даражасини танланган усулларда бирлаштириш лозим: буларга, қайта ишлаб чиқиш, интеграция қилиш ва ижодий, талабаларнинг билимларни тушуниш, эслаб қолиш ва қайта ишлаб чиқиш истагини киритиш имконини беради.

Тўғри қўлланиладиган ижодий технологиялар эса ўрганилаётган материал мазмунининг маъносини аниқлаш, ҳодиса ва жараёнлар ўртасидаги боғланишларни ўрганиш, ўзгарган шароитда билимларни қўллаш йўллариини ўзлаштириш, ҳодисалар ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги моҳиятини чуқур англаш, шу мақсадда янги йўл излашга интилишни ўз ичига олади.

Профессор-ўқитувчи ва педагог ходимлари талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун таълим жараёнида ҳар бир дарсга илмий асосланган ижодий ёндашган ҳолда фаол ва самарали таълим муҳитини яратишлари лозим. Шунда улар танлаган ўқитишнинг фаол усуллари ва технологиялари самарали бўлади ва ҳар бир талаба юқори ўзлаштириш кўрсаткичларини намоён қилади. Барча имкониятларни талабаларни ахборот излашга ва фаол ўзлаштиришга, билим ва кўникмаларни таълим жараёнига фаол қўллашга қаратилган бўлиши керак. Ҳар бир дарсда талабаларнинг мустақил ишларини фаоллаштириш техника ва технологиялари, методларини танлашда фаоллаштириш тамойилларига қатъий амал қилиш зарур:

- ✓ ўқув-билиш фаолиятининг амалий вазифалар характерига максимал даражада етарлилигини таъминлаш тамойили;
- ✓ ўзаро ўрганиш тамойили, ўрганилган муаммоларни тадқиқ этиш тамойили, индивидуаллаштириш тамойили, ўзини-ўзиўрганиш ва ўзини-ўзинazorат қилиш тамойили, мотивлаштириш тамойили.

Мустақил таълимни фаоллаштириш тамойиллари бугунги кунда динамик, максимал даражада мустақил, самарали педагогик усул ва технологияларга асосланган таълим жараёнининг ўзига жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда белгиланиши керак. Бугунги кунда энг долзарб вазифа талабанинг ўқув фаолиятидаги шахсий мавқеига асосланганлигидир. Мустақил ишларни ташкил этишнинг турли шакллари, талабаларнинг мустақиллигини ривожланишига таъсир этувчи ўқитиш усуллари ва методларини излаб топиш ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир. Муайян тарбия усуллари танлашда унумли натижага интилиш керак.

Мустақил таълимни фаоллаштириш усуллари танлаш дарс тури, унинг таълимий ва ривожлантирувчи мақсад ва вазифалари ҳамда дарс мазмунига ҳам боғлиқ.

Билишга қизиқишни ривожлантириш усуллари: ўқув материални идрок этишга тайёрликни шакллантириш, ўқув материали атрофида ўйин сюжетини қуриш, кўнгилочар мазмунни рағбатлантириш, ижодий изланиш вазиятларини яратиш, масъулият ва мажбуриятни шакллантириш усуллари киради. Ўқитишда масъулиятни шакллантириш методлари касб таълими методларига асосланган бўлиб, ўз-ўзидан таълим ва тарбия жараёнларининг бирлигини таъкидлайди. Бурч ва масъулият мотивлари бутун бир гуруҳга қўллаш асосида шаклланади ва ўқитишнинг тезкор назорат талабларига жавоб берадиган шахсий аҳамиятини тушунтиришга хизмат қилади. Талабаларнинг ижодий қобилиятлари ва шахсий фазилатларини ривожлантириш усуллари қуйидагилар киради:

- ўйин усуллари;
- ижодий вазифалар;
- муаммо яратиш ёки муаммоли вазиятни яратиш;
- талабалар ҳамкорлигини ташкил этиш ва ижтимоий тажриба тўплаш усуллари;
- “ҳамкорликда ўрганиш” технологияси;
- ижодий майдон яратиш - ижодий методнинг калити кабилардир.

Дарснинг ҳар бир босқичида талабаларнинг мустақил ишларини назорат қилиш учун билиш фаолиятини фаоллаштиришнинг ўз усулларида фойдаланилади:

1. Идрок босқичида талабалар фаолияти ва ўрганилаётган мавзуга қизиқиш уйғотиш билан боғлиқ, қизиқарли маълумотларни қабул қилиш, янги материаллар тўғрисидаги фактларни ўрганишга асосланган.

2. Ўрганилаётган материални ўзлаштириш босқичида талабалар фаолиятини фаоллаштириш усуллари: эвристик метод-қийин саволлар берилади ва етакчи саволлар ёрдамида талабаларнинг ўз тушунчаларини исботлаш ва оқлаш қобилиятини ривожлантириш имконини берувчи баҳсли масалаларни жавоб ёки муҳокама қилишга олиб келади.

3. Ўзлаштирилган билимларни қайта ишлаб чиқиш босқичида билиш фаолиятини фаоллаштириш методларини қўллаш.

4. бажарилган ишни баҳолаш давомида юқори билим даражасини намоён қилиш учун методлардан фойдаланиш зарур: аудиторияда талабалар ишини баҳолаш учун кўпвариантликдан фойдаланиш; билим ва кўникмаларини текширишда ваколатли ва мустақил ҳакамлар комиссия аъзоларини жалб қилиш; индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда вазифаларни тарқатиш, акс ҳолда билим даражаси паст талабалар мураккаб вазифаларни бажаришга қизиқиш бўлмайдиган; гуруҳ фаолиятини баҳолаш ва ҳар бир талабага ижодий топшириқ беришдан иборат.

Мустақил таълимини фаоллаштириш усуллари, технологиялари ва методларини танлаш, синаш ва улардан фойдаланиш ишлари “Касбий педагогика” фани бўйича аудиторияларда ўқитувчи томонидан доимий равишда олиб борилди. Ўтказилган тажрибалар ва тўпланган уч йиллик тажриба асосида бу иш натижасида талабаларнинг мустақил ишларини фаоллаштириш мақсадида талабаларнинг дарсга бўлган қизиқишларини шакллантиришнинг замонавий ва анъанавий усуллари таҳлил қилиш ва танлаш, уларнинг мазмуни асосида олиб борилади. Семинар машғулотларнинг ҳар бир босқичи учун мустақил ишларни фаоллаштириш

усул ва методларини танлаш талабаларнинг интизоми, ўқув мақсадлари, амалий машғулотлар вақти ва билиш қобилиятларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда олиб борилади [106].

Дарснинг ҳар бир босқичида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун инновацион ва анъанавий фаол методлар режалаштирилган амалий машғулотларни ишлаб чиқиш давомида ўқув жараёнида фойдаланиш учун танлаб олинди. Бу усуллар, техника ва технологиялар дарс мазмунини ўзлаштириш сифатига таъсирининг самарадорлигини ўрганиш мақсадида ўқув фаолияти давомида синовдан ўтказилди. Машғулотнинг турли босқичларида фаоллаштиришнинг турли усул ва методларидан фойдаланилди. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг амалий усулларига бўлган реакциялари, уларнинг фаоллиги ва самарадорлиги, топшириқларга бўлган қизиқиш даражаси ва дарс мазмуни мониторинг қилиб борилади. Шунингдек, уларнинг самарадорлигига баҳо берилди. Ҳар бир кузатишлар натижалари асосида талабаларнинг ишлаш кўрсаткичлари бўйича мустақил таълимни фаоллаштириш йўллари самарадорлиги рақамларда ифодаланилади. Бундай фаоллаштириш усуллари қўлланилмаган мавзулар бўйича ўтган йиллардаги турли гуруҳларнинг муваффақиятини кузатиш асосида академик кўрсаткичларнинг қиёсий таҳлили ўтказилди.

Билимларини назорат қилиш босқичида турли анъанавий усуллар, назорат саволлари бўйича оғзаки фронтал сўроқ, индивидуал тестлардан, ижодий топшириқлардан фойдаланилади. Лекин уларни ташкил этишда, ишни текшириш, баҳолашда қизиқиш ва муваффақиятни шакллантириш усуллари, ўзаро ҳамкорлик усули, ҳамкорлик технологиясидан фойдаланилади. Талабалар қобилиятини баҳолаш мезонлари бўйича намоён этадилар.

Бундан ташқари, биз тадқиқотимиз давомида касб таълими йўналиши талабаларига ўқитиш амалиётида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш усуллари ва методлари тизими қўлланилиб, таълимда ижобий

қизиқишларини шаклланишига, талабаларнинг ўқув материали сифатига таъсир этувчи дарсларга бўлган қизиқишининг муваффақиятли ривожланишига ёрдам бериши. Улар ижодий тамойилларга асосланиб, ижодий салоҳиятини ривожлантиради. Талабаларга ўз ижодкорлигини, ўзларини ташқи томондан кўра билиш ва ўз нуқтаи назарини ягона деб ҳисобламасликка ёрдам беради; ўз хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш ва ўзини-ўзитартибга солиш қобилияти ва ўртоқларнинг хатти-ҳаракатлари назорат қилишни ўрганишади.

Профессор-ўқитувчи талабалар мустақил, психологик зўриқишсиз, касбий компетенцияларни шакллантириш устида иш олиб боради аудиторияда қулай психологик иқлимга эришиш, талабалар ишини фаоллаштириш учун турли методлардан фойдаланишлари мумкин.

Инновацион педагогик технологияларни ўрганишга ундовчи воситаларни қўллаш орқали ўқув кўрсаткичларининг сифатини ошириш мумкин: фаолият турининг янгилиги, ақлий фикрлашни рағбатлантириш; тайёргарликнинг интенсивлигини ошириш; талабалар мустақил ишининг индивидуал суръатини таъминлаш имконини берувчи ахборот ва умумий маълумотлар билан таништиришдир. Бироқ, мустақил таълимни фаоллаштиришнинг замонавий усул ва технологияларига қизиқар эканмиз, бугунги тарбиявий воқеликнинг тескари муаммоси ҳам борлигини унутмаслигимиз керак: бутун ўқув жамияти абитуриентларимизнинг ўқитиш сифати пастлигидан узоқ вақтдан буён ташвишдалар. Баъзи тадқиқотчилар репродуктив таълим усулларини пассив нарса деб биладилар. Бундай ҳолда, “заиф” ва “ўртача” талабанинг шахсий қобилиятлари ҳақида фикрларини билдиришган. Уларнинг репродукцион фаолияти илгари ўтилган материални қайта-қайта такрорлаш, турли хил вазифа ва машқларни бажариш орқали амалга оширилади.

Турли хил аудиторияда талабаларнинг мустақил таълимини бошқариш усулларини танлашда биз доимо талабаларимизнинг индивидуал имкониятлари ва хусусиятларини ҳисобга олишимиз зарурдир. Бунинг учун

эса уларнинг фаолиятини ташкил этишнинг анъанавий усулларида воз кечмаслик лозим. Баён этилган усуллар тизимини қўллаш нафақат ўқув материалнинг муваффақиятли ривожланишига, балки ўқув жараёнида янги психологик иқлимни яратишга, муваффақиятга эришиш ҳолатини яратишга, ўрганишда ижобий мотивацияни шакллантиришга, касбга бўлган қизиқишни оширишга, инсон қадриятларини шакллантиришга, ижодкорлик ва мустақилликни ривожлантиришга олиб келади.

Олий таълимнинг ўқув жараёнига замонавий гаджетларнинг жорий этилиши унинг ҳозирги босқичдаги ривожланишининг асосий хусусиятларини белгилаб беради.

Биринчидан, таълим мазмунига мос тамойилларини танлаш ўзгартиришни назарда тутаяди, яъни ОТМда ўқиш жараёни талабалар мустақиллигини юқори даражада таъминлаши лозим.

Иккинчидан эса, талабаларнинг мустақил фаолиятини фаоллаштиришга ёрдам берувчи таълим жараёнида самарали ўқитиш усуллари ва технологияларидан кенгроқ фойдаланишни тақозо этади.

Талабаларнинг мустақил таълим олиш фаолиятини фаоллаштириш ва таълим сифатини оширишга кўмаклашувчи мустақил таълим олий таълим амалиётида долзарб муаммо ҳисобланади. Шунинг учун талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришда етакчи ўрин мустақил таълимнинг мотивацион, технологик ва шахсий-ижодий компонентларини ишлаб чиқишга тегишли бўлади.

Талабаларнинг таълим тизимидаги мустақил таълимни фаоллаштириш мақсадида ўқув машғулотларни кузатиш ҳамда таҳлилқилиш жараёни ташкил қилинди. Бундаё жараён натижасида қуйидаги маълумотлар аниқланди ҳамда қайд этилди:

✓ талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун замонавий компьютер технологиялари ёрдамида ўқитиш воситаларидан фойдаланиш;

✓ талабалар топшириқларни бажариши учун микропроцессор технологияси асосида техник қурилмалардан фойдаланиш.

✓ ўқитувчи томонидан талабаларнинг мустақил таълимни бажаришда талаб қиладинадиган ўқув топшириқлардан фойдаланиш;

Талабаларнинг ўқув фаолиятига нисбатан ўқитувчи томонидан аниқ талабларнинг белгиланиши уларнинг мазмун-моҳиятини янада бойитади. Техник-технологик ва педагогик мустақил таълимни амалга оширишда вазифаларнинг берилиш шакли дастлаб ўзлаштирилган намуна асида хулосалар чиқаришни кўзда тутувчи бошқарув топшириқлари ва масалаларининг бажарилиши саналади.

Талабалар томонидан турли компьютер техникаси, гаджетлар, планшетлар ҳамда кундалик ишларда қўллашнинг шаклланган тажрибаси белгиланган талабларга жавоб бермайди, улардан касбий-таълимий вазифаларни ҳал қилишда фойдаланиш тажрибасини шакллантириш қийиндир. (2. 1-жадвал).

2.1-жадвал

**Ахборотлар устида қайта ишлашда замонавий таълим
технологиялардан фойдаланиш**

Гуруҳлар	Ахборот қидирув	Ахборотга ишлов бериш				
		Матнли	Жадвал кўринишида	Аналитик модул	Махсус дастурлар	Ишлатил-майдиган
1-Тажриба (планшетлар смартфонлар,)	100%	100%	100%	55%	12%	0%
2 -Тажриба (интернет ресурслари ҳамда ноутбуклар)	100%	100%	96%	32%	3%	1%
Назорат гуруҳи (чекланган мобил қурилмалар ҳамда интернетдан фойдаланиш)	78%	96%	56%	6%	0%	4%

Кузатишлар шуни кўрсатдики, аксарият ўқитувчилар талабалар мустақил таълимини ташкил қилишда замонавий технологик

қурилмаларнинг мавжуд имкониятларидан анчагина пассив ҳолатда фойдаланадилар. Энг оммабоп шакли бу -ахборот қидиришдир (2.1-жадвал). Бунда ўқитувчи талабанинг диққатини мустаҳкамлаш, унинг тушуниши, билим олиши, тизимлаштириш ҳамда умумлаштиришга қаратмайдиган топшириқларни ажратишда намоён бўлади, бунинг натижасида эса улар мустақил таълимнинг фаол хусусиятларини тўлиқ ёритмайди. Ўқитувчиларнинг асосий муаммоси шундан иборатки, улар талабаларни олдиндан шакллантирилган ҳамда қайтадан ишланган ахборотга қаратадилар, шу билан бирга босқичма-босқич таҳлилий алгоритмларининг маълум бир тўпламларини қўллайди, бунда билиш жараёнининг ижодий элементларини чеклайдилар. [100].

Турли мутахассисликлар бўйича талабанинг сўрови натижасида мустақил таълимни бажариш жараёнида дуч келаётган бир қатор қийинчиликлар аниқланди:

76% талабалар ўз мустақил таълимни бажариш давомида топшириқларни тушуниш ва унинг устида ишлаш учун зарур бўлган материални топишда қийинчиликларга дуч келадилар;

92% талабалар дарсдан ташқари мустақил таълимни бажаришда қийинчилик туғилганда ўқитувчилардан ўз вақтида маслаҳатлар олишни хоҳлайдилар;

35% талабалар билимларни шакллантириш, умумлаштириш ривожлантириш, ҳамда тизимлаштириш мақсадида мустақил таълимни бажариш шакллари янада кенгайтириш тарафдори эдилар;

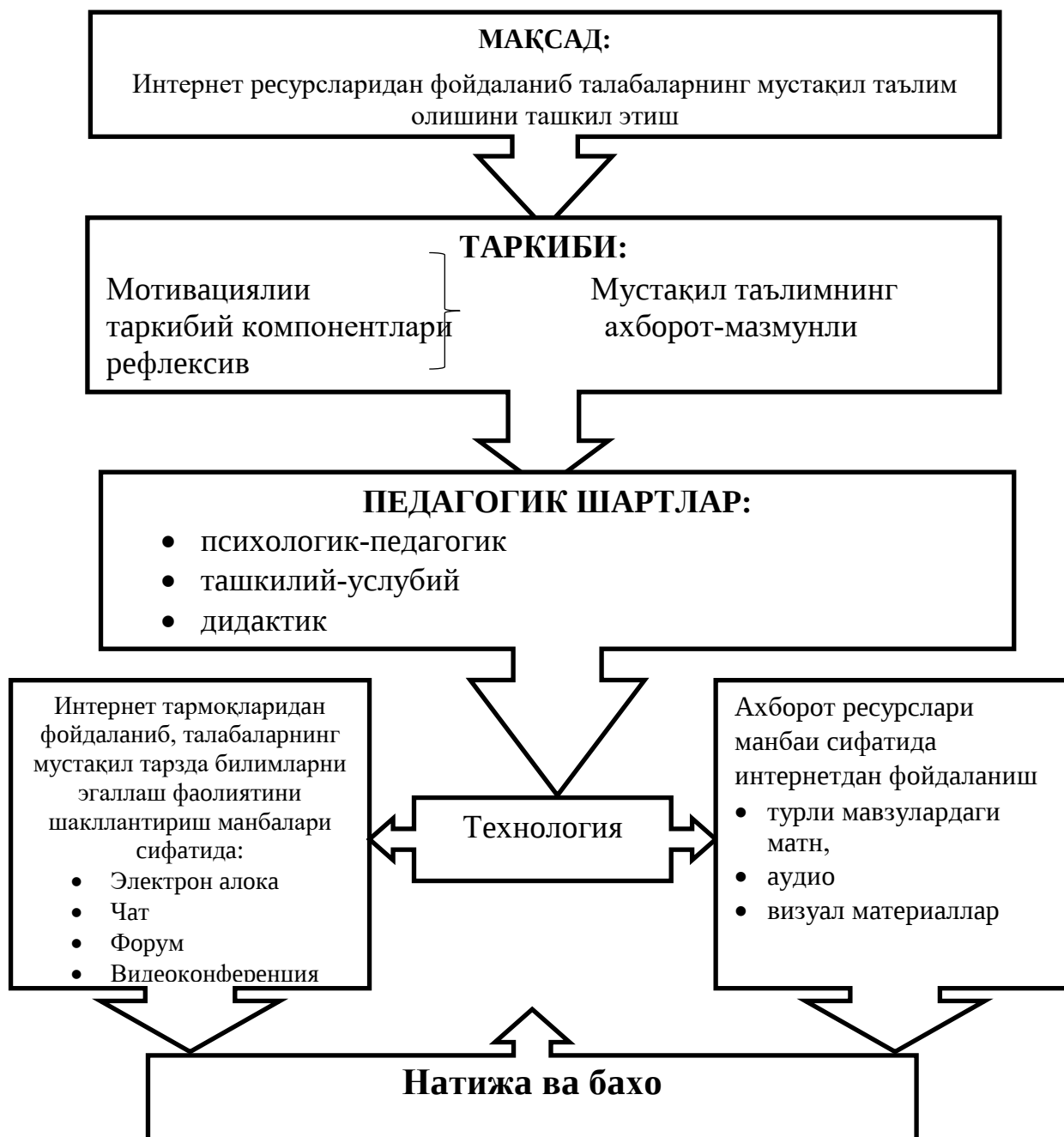
56% респондентлар талабалар мустақил таълимни фаоллаштириш ҳамда ўқитувчилар ҳамкорлигида дарсдан ташқари консультация ишларини ташкил қилиш учун замонавий ахборот технологияларининг мавжуд имкониятларидан, коммуникация имкониятларидан фойдаланиш лозимлигини қайд этадилар;

100% талабалар мустақил таълим амалга ошириш учун электрон материаллари ҳамда интернет ресурсларидан фойдаланишни ижобий қайд этдилар.

Шуни ҳам айтиш зарурки, талабалар мустақил таълимини ташкил қилишда замонавий коммуникацион ахборот технологияларидан кенгрок фойдаланишга таълим муассасаларнинг паст, баъзи ҳолларда техник ўқитувчиларни техник воситаларнинг замонавий турлари ҳамда жиҳозлардан самарали фойдаланишга етарли тарзда тушинтириш ишлари амалга оширилмаганлиги тўсқинлик қилади. [100].Натижада талабалар мустақил таълимни фаоллаштиришнинг янги шакллари ўзлаштирилмай қолади.

Талабалар мустақил таълим олшини ташкил қилиш, улар устида қайта ишлаш ҳамда билимларни эгаллашда замонавий технологиялардан фойдаланиш, ишлаш жараёнида дуч келинган қийинчиликларни бартараф этиш, сўров натижалари асосда аниқланди.

Талабалар мустақил таълимини ташкил этишда фаоллаштирувчи компонент сифатида ижтимоий тармоқлар ҳамда ўқув интернет ресурслари каби интернет ресурсларидан фойдаланилди: (2.2-расм).

2.2-расм. Интернет ресурсларидан фойдаланиш орқали талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш

Талабаларнинг билим олий фаоллигини жадаллаштириш учун замонавий ахборот технологиялардан самарали фойдаланиш, мустақил тарзда ахборотни қидириш, улар устида қайта ишлаш ҳамда уни тақдим қилишнинг амалий муаммоларни бартараф этишга талабаларнинг гуруҳли ёки индивидуал тарзда тадқиқот ишларини амалга ошириш, уларни тақдим қилиш ҳамда уни ҳимоя қилиш; вебинар-семинарлар; вебинар-маърузалар; лойиҳаларни ҳимоя қилиш бўйича видео конференциялар қаратилган.

Талабаларнинг мустақил таълимини такомиллаштириш педагогик шарт-шароитларга аниқлик киритишда психологик-педагогик адабиётларда муаммонинг қай даражада эканлигин, жамиятнинг ижтимоий тартибини, давлат таълим стандартини, талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш даражалари ҳамда мезонларини ўз ичига қамраб олади. Аниқланган педагогик шарт-шароитлар модел фаолиятининг самарадорлигига ёрдам беради [100].

2.2. § Мустақил таълим - талабаларни касбий шакллантириш жараёни моделининг муҳим концепцияси сифатида

Бугунги кунда таълим жараёни шиддатли тарзда ривожланишининг замонавий босқичида моделлаштириш катта аҳамиятга эгадир. Таълим парадигмаларидаги туб ўзгаришлар натижасида инновацион дидактик тизимларни моделлаштиришга янги талаблар пайдо бўлмоқда.

Модел ва моделлаштиришнинг тадқиқот методи сифатида ўзига хослиги С.И.Архангелский [18], В.П.Беспалько [28], К.Я.Вазина [32], В.В.Давидов [36], В.В.Краевский [57], С.М.Маркова [64] ва бошқаларнинг ишларида фаолиятли ёндашуви доирасида В.В.Давидов [36], И.Я.Лернер [62] ишларида, мутахассиснинг касбий ва шахсий шаклланиш назарияси доирасида – Ю.Н.Петров [79] ишларида тадқиқ қилинган.

Педагогик фаолиятнинг янги моделларини қуриш учун Л.Г.Шедровский фикрига кўра, керакли маҳсулотнинг тури ва характери, дастлабли материалнинг тури ва характери, ўзгартириш учун керакли қуроллар ва воситалар, алоҳида амалга оширилиши керак бўлган ҳаракатлар характери, уларнинг тартибини такомиллаштиришни билиш керак дейилади. [123].

Моделлаштириш – бу абстракт тафаккур асосида назарий ҳамда когнитив жараёндир. Педагогик тадқиқотнинг предмети педагогик жараённинг ўзига хос тегишли хусусиятлари асосида педагогика фанида турли ил моделлардан фойдаланилади.

Моделга бўлган эҳтиёж, объектнинг бир ўзини таҳлил қилиб ўрганишнинг имкони йўқлиги, қийинроқ бўлсада, узоқ вақтлар талаб қилгандагина пайдо бўлади. Моделлаштириш- бу ўрганилаётган ҳодиса, жараёни ва объектни ёриш ҳамда такрорлаш асосда воқеликни тўлиқ билишдир. Модел ҳамда ўрганилаётган тизимнинг ўртасида ўхшашлик бўлиши лозим.

Моделлаштириш бу умумий илмий методлар срасга қриб, педагогик илмий-тадқиқот ишларида кенг қўламда фойданилади.

Моделлаштириш методини илмий тадқиқот ишимизда қўллашимиз, педагогик жараён каби хилма-хил ҳамда бетакрордир.

Моделлаштириш бир нечта босқичлар асосида амалга ошади. Булар ўз ичига қуйидагиларни олади:

- тадқиқотнинг объекти ҳақидаги жамланган билимларни янгилаш;
- мавжуд бўлган моделлар ичидан ўрганилаётган объектнинг асосий моҳиятини энг мақбул равишда акс ёритадиганларини танлаш.

Агарда бундай объектни ажратиб олиш қийин бўлса, бундай ҳолда янги замонавий моделлар яратилади. Навбатдаги босқичда ушбу модел ўрганилиб, у ўрганилаётган объектни ёритувчи янги билимларни ўрганиш билан якунланади.

Тадқиқот ишимизни бажариш давомида биз, модел тушунчасига бир қатор педагог олимлар томонидан берилган маълумотдан фойдаланамиз: Модел деганда тадқиқот объектини акс эттириб ёки қайта ишлаб уни ўрганишни бизга объект ҳақида янги маълумот берадиган фикрий тасаввур ёки маълумотни амалга оширадиган тизим тушунилади.

Кўпгина тадқиқот ишларида таъкидланишича барча моделлар қуйидаги аниқ умумий чизгиларга эга: моделлаштириладиган предметга тизимли ва тузилмали нуқтаи назардан қараш; ўрганилаётган объектга мос шажарани тасвирлаш; тадқиқот олиб бориш учун қулай бўлган даражалар мажмуасининг мавжудлиги билан баҳоланади.

Ҳар доим аниқ моделлаштириш объекти таҳлил қилингани учун, унга уни бошқа объектлардан фарқланувчи ва модел акс этган индивидуал характеристикалар хос бўлади. Ҳар қандай моделда ижод, эвристика ва ҳатто фантазия элементлари мавжуд бўлади.

Моделлар қуйидаги хусусиятларга эга бўлиши керак: қўллашнинг соддалиги, оддийлик, баёнининг аниқлиги, ифодалилиги билан энг муҳим характеристикаларни қамраб олиш. Педагогик моделлар максимал даражада дидактик объектларни қамраб олиши ва ўқитишнинг шароитлари, мазмуни, методлари, шакллари тасвирлаш имконини беради.

Бу бўлимда дидактик модел яратиш тамойиллари муҳокама қилиниб, умумқасбий, ихтисослик фанлар маълумотларини ўзлаштиришда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришга қаратилган дидактик модел тузилади, моделнинг ҳар бир компонентини таҳлил қилади ва унинг мазмунини тавсифий геометрия мисолида очиб беради.

Умумқасбий фанларни ўрганишда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун биз томонидан ишлаб чиқилган назарий моделни амалга ошириш мустақил таълимни фаоллаштириш учун дидактик модел билан ифодаланиши мумкин, чунки биз ҳар қандай концепцияни яратиш жараёнини амалга ошириш жараёнидан ажратиб бўлмайди, деб ҳисоблаймиз.

Дидактик моделнинг асосий қоидалари қуйидаги тамойилларда келтирилган.

Ривожланиш тизимини кўриб чиқиш имконини берувчи интеграция тамойили. Интеграция - билим бирлигига эришиш воситаси. Унинг ифодаланишининг барча шакл ва турларида: мазмуни, таркибий, мантиқий-гносеологик, ташкилий ва умумий усул.

Доминантлик тамойили-умумқасбий таълимнинг фанлараро мазмунининг алоҳида компонентларини бирлаштирувчи семантик доминантликни танлашдир. Унда билим методлари, илмий методлар, фанлараро тушунчалар, ғоялар, қонунлар, назариялар ва тушунчалар бўлиши мумкин. Демак, мутахассиснинг умумқасбий тайёргарлиги ўзига хос

хусусиятларга мувофиқ амалга ошириладиган ҳар бир ўқув жараёни бўлажак мутахассиснинг индивидуал ва касбий компетентлигининг фазовий тафаккурини шакллантиришга қаратилган.

Амалиётнинг устуворлиги тамойили - олий таълимда турли фанларни ўрганиш давомида олинган умумкасбий таълимнинг назарий билимларини талабалар томонидан тушуниши ва қўллашидир.

Дидактик моделнинг тузилмавий-мазмуний компонентида назарий материални ўрганишда икки турдаги моделлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Биринчиси йил давомида бутун интизом мазмунини акс эттиради, иккинчиси-интизом бўлими. Ўзгарувчан тизимли ва мантикий схемалар билан ишлашда ўқитувчи талабага ўқув материали элементлари ўртасидаги оддий мантикий, қариндошлик ва вақтинчалик муносабатларни кўрсатиши керак.

Тузилмавий ва мантикий схемаларни яратишда умумлашган муносабатлар ёритиб берилади. Бу боғланишлар талабага мантикий фикр юритиш занжирларини тушуниш ва сақлаб қолишга ёрдам беради, бу эса талабаларнинг техник тафаккурини шакллантиришга ёрдам беради. Талабага таълим этилаётган тузилмавий ва мантикий схемалар икки компонентни ўз ичига олади: ҳар бир интизомни ва ҳар бир мавзунини ўрганиш учун йиллар бўйича мутахассисни ўқитувчиликка тайёрлаш умумкасбий фанлари ва мантикий блоклар орқали амалга оширилади. Мазмун компоненти давлат таълим стандартида ўқув фанлари блоклари мажмуи билан ифодаланадиган мутахассиснинг касбий тайёргарлиги мазмуни билан белгиланади. Ўмумкасбий таълим мазмунини амалга оширишдаги асосий вазифалар. Улар:

- асосий фанлар мазмуни ва уларнинг бўлимлари;
- ўқув фанларининг ўқув йили бўйича тақсимооти;
- назарий фанларнинг фан блоклар ичида ўзаро бир-бирига боғлиқлиги;
- махсус блоклардаги ўқув курслари умумий маданият ҳамда табиатшунослик каби фанларга мослиги;
- назарий фанлар ҳамда амалиётнинг ўзаро алоқадорлиги;

- ўқитишнинг мақбул усуллари ҳамда шакллари топиш;
- талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришда янги, замонавий методлари ҳамда шакллари қидириш.

Дидактик моделнинг технологик компоненти талабалар томонидан мустақил таълимни амалга ошириш билан боғлиқдир. Ўзаро бир-бирига боғлиқ икки таркибий қисм мавжуд: яъни ўқув фаолиятининг алгоритми ҳамда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришга хизмат қилувчи дидактик такомиллашиш воситаларини аниқлаб олиш. Биринчи компонент, ўз навбатида, ўқитувчининг ҳаракатлари ва талабанинг умумқасбий фанларни ўрганишда талабаларнинг мустақил ишларини амалга ошириш ҳаракатларини кўриб чиқади.

Баҳолаш компоненти талабаларни ўз-ўзини назорат қилиш ва олинган билим ва шаклланган кўникмаларни умумқасбий фанлар бўйича акс эттиришда муҳим рол ўйнайди.

Мониторинг ўқув жараёнининг зарурий таркибий қисмидир. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини аниқлаш, ўлчаш ва баҳолаш демакдир. Назоратнинг вазифаси ўқитувчи ва талаба ўртасида фикр-мулоҳаза юритиш, ўқув материалининг ривожланганлик даражаси ҳақида ҳолисона маълумот олиш ҳамда билимдаги камчилик ва бўшлиқларни ўз вақтида аниқлашдан иборат. Назорат қилинадиган ўқув даврининг давомийлигига қараб назорат қуйидагиларга бўлинади: жорий, мавзули, мунтазам ва якуний. Уни амалга ошириш асосий педагогик функцияларни - диагностика, ўқитиш, ташкил этиш, тарбиялаш ва ривожлантириш вазифаларини бажариш билан боғлиқ. Педагогик адабиётларга мурожаат шуни кўрсатадики, дидактикада билимларни назорат қилиш қуйидагича тушунилади:

- талабалар тараққиётини қайд этиш учун оммавий фойдаланиш воситаси (С.П. Баранов);
- таълим муассасалари фаолияти устидан давлат назорати (Г.И.Шукина);

- ўтилган материалдан олинган билимларни аниқлашга қаратилган ўқитиш усули (Ю.К.Бабанский, М.Н.Скаткин, ва бошқалар);

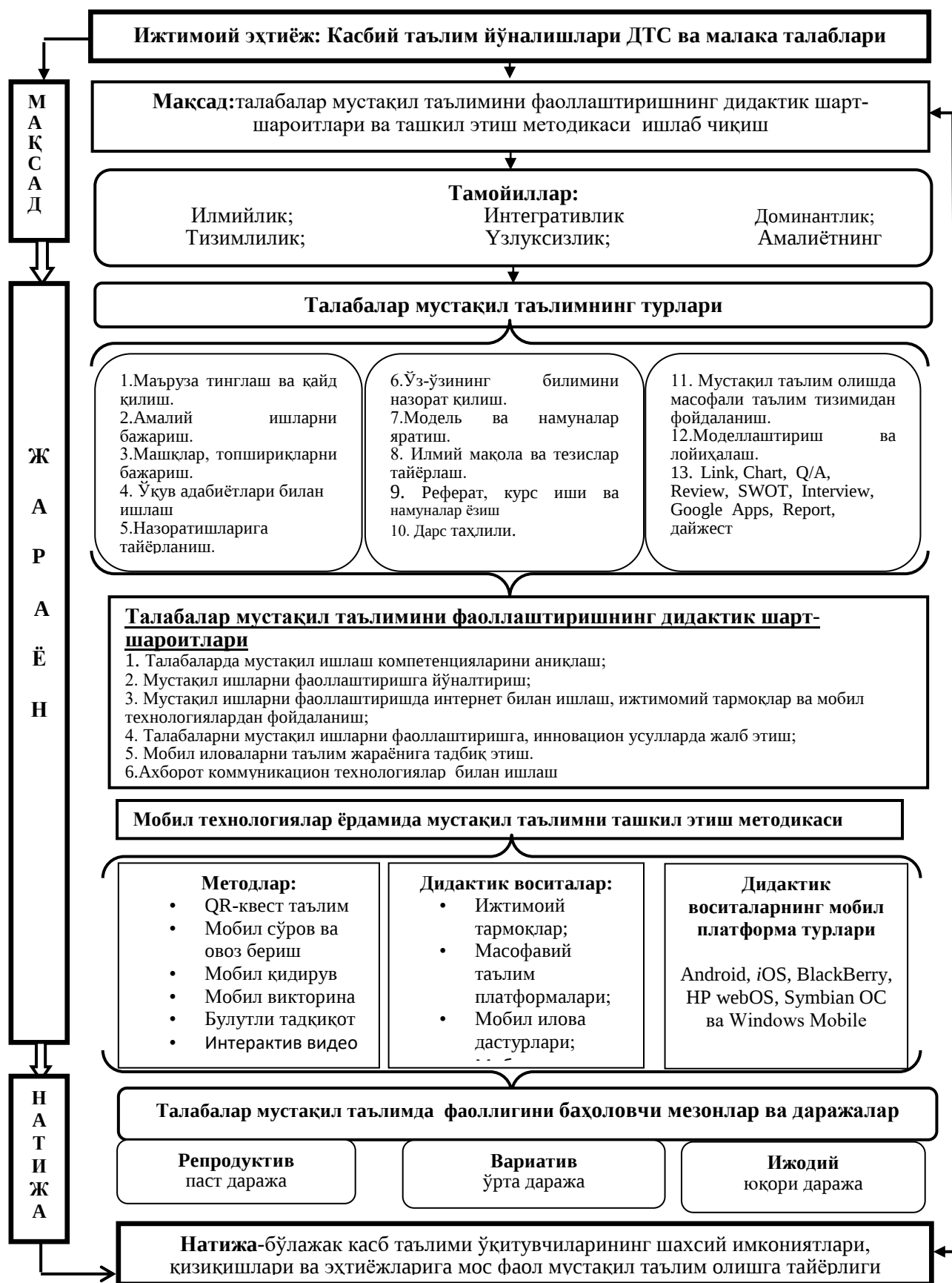
Билимларни назорат қилиш муаммосини, анъанавий усул ва воситаларни ўрганиб, кўп олимлар анъанавий назорат камчиликлари ишора қилди. С.И.Архангелский, ҳолатга аниқлик киритиш ҳамда талабаларнинг билим сифатларини баҳолаш каби муаммоларни текшириш, “ишлатиладиган билимларнинг назорат турлари ҳамда шаклларининг асосий муҳим хато-камчиликлари мавжуд, бунда улар ўрасида ахборотлар тарафкашлик, ноаниқлик ҳамда баҳолаш жараёни бир томонламани англатади”, деб қайд этди [18, 174-бет].

В.П.Беспалко баҳоларнинг субъективлиги ва натижаларнинг такрорланмаслиги анъанавий усуллар билан назоратнинг номукамаллигини белгилайдиган асосий нарса эканлигини таъкидлайди ва шу асосда талабаларнинг билимларини субъектив сифат назорати ушбу камчиликларни бартараф этишнинг биринчи ва асосий вазифаси ўқув мақсадлари диагностик таърифи ҳамда объектив назорат қилиш учун материалларни ишлаб чиқиш деб ҳисоблайди. Таълимни стандартлаштириш шароитида бу нафақат мақсадга мувофиқ, балки мутлақо зарур бўлиб, исбот талаб қилмайди [28, 73-74-бетлар].

Тадқиқот ишининг методикасини такомиллаштиришда мобил технологиялардан кенг фойдаландик. Бунда аниқ талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришга қаратилган таълим тамойиллари (узлуксизлик, интегративлик, илмийлик, доминантлик, тизимлилик, амалиётнинг устуворлиги), методлар (мобил сўров ва овоз бериш, QR-квест таълим, мобил қидирув, булутли тадқиқот, мобил викторина, интерактив видео) ҳамда дидактик воситалар (масофавий таълим платформалари, ижтимоий тармоқлар, мобил технологиялар, мобил илова дастурлари, электрон таълим ресурслари) дан кенг равишда фойдаланилди.

Талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун биз томонимиздан тақдим этилган дидактик моделнинг асосий мазмуни,

технологик ва объектив қисмларини умумкасбий фанлар мисолида кўриб ўтамыз (2.3-расм).

2.3-расм. Талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик модели

Ҳшбу моделдан кўриниб турибдики, талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари ҳамда уни ташкил қилиш методикасини ишлаб чиқишда биз дастлаб талабаларнинг мустақил таълим олиш турларини ойдинлаштириб олдик. Улар қуйидагилардан иборат:

- маърузаларни эшириш ҳамда қайд қилиб бориш;
- амалий вазифаларни бажариш;
- машқлар, топшириқлар бажариш;
- назорат ишларига тайёргарлик кўриш;
- ўқув адабиётлари устида ишлаш;
- ўзининг билимларини доимий назорат қилиш;
- моделлар ҳамда намуналар тайёрлаш;
- илмий мақолалар ҳамда тезисларни тайёрлаш;
- курс лойиҳалари,рефератлар ҳамда намуналар ёзиш;
- мустақил таълимни бажаришда масофавий таълим платформасидан фойдаланиш;
- дарс таҳлилларини амалга ошириш;
- лойиҳалаш ҳамда моделлаштириш.

Юқоридагилардан ташқари биз талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришда турли ижтимоий тармоқлар, мобил илова дастурлари, мобил технологиялари ҳамда масофавий таълим платформалари асосида қуйидаги бир нечта мустақил таълим шакллариининг электрон турларидан (**SWOT, Interview, Link, Q/A, Report, Chart,Google Apps, Дайжест**) ҳам фойдаландик.

Шунингдек, талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитларини ишлаб чиқишда қуйидагилардан фойдаландик:

1. Талабаларда мустақил равишда ишлаш компетенцияларини аниқлаш;
2. Мустақил равишда ишлашни фаоллаштиришга йўналтириш;

3. Мустақил таълимни фаоллаштиришда интернет ресурслари, ижтимоий тармоқлар ҳамда мобил технологиялардан унумли фойдаланиш;

4. Мобил иловаларни таълим тизимига тадбиқ этиш.

5. Талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштиришда, замонавий инновацион методларни жалб қилиш;

6. Таълим жараёнида ахборот коммуникацион технологиялар билан биргаликда ишлаш.

Бу дидактик шарт-шароитларни жорий қилишда талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштириш мақсадида ишлаб чиқилган махсус мобил платформалар – Android, IOS, BlackBerry, HP webOS, Symbian OS ва Windows Mobileлардан фойдаландик [102]..

Диссертацияда умумкасбий фанларни ўрганиш бўйича қатор категорияларга бўлинган тест топшириқлари ишлаб чиқилди:

- талабаларнинг умумкасбий фанларга оид асосий тушунчаларини шакллантиришни назорат қилиш;
- талабаларнинг умумкасбий кўникмаларини шакллантиришни аниқлаш;
- талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришни назорат қилиш.

Тест топшириқларидан фойдаланиш асосида тест топшириқларини тайёрлаш, лойиҳалаш, тест топшириқлари асосидаги вазифаларни талабаларга англатиш ҳамда уларнинг ёзма, оғзаки вазифалари устида муҳокамалар олиб боришдир. Иккинчи ҳолат бизнинг ишимизда муҳимдир, чунки у “тасодикий” жавобни тахмин қилиш имкониятини истисно қилади.

Диссертациянинг 1-илоvasида талабаларни мустақил таълимни фаоллаштириш даражаларини белгилаб берувчи тест топшириқларидан мисоллар келтирилган.

Диссертацияда В.П.Беспалко томонидан белгиланган тест назорати тушунчасига таянамиз - бу “махсус тайёрланган материаллар – тест

топшириқлари асосида махсус назорат процедураларидан фойдаланган ҳолда таълим сифатини назорат қилишнинг ҳолисона усули” [34, 74-бет].

Тадқиқотимиздаги назорат усуллари орасида тест синовларига алоҳида ўрин берилади, шунинг учун унга батафсилроқ ёритамиз. Тест усули янги эмас, яқинда фаол умумий таълим муассасалари ва олий ўқув юртлари амалиётида ҳам ишлатилган. Тест назорати-технологияларни назорат қилишнинг энг истиқболли усулларида бири - бу “педагогика, ўлчаш назарияси, математик моделлаштириш, математик статистика ва автоматлаштиришнинг кесишувида жадал ривожланаётган соҳадир” [35, 15-бет]. Педагогик адабиётларни ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш тест тушунчасининг бир нечта қуйидаги талқинларига аниқлик киритиш имкониятини берди:

- ўлчаш объектининг сифатлари ҳамда хоссаларини баҳолашда тестлардан фойдаланиш жараёнини ҳамда натижаларини умумийлаштириш;
- тест-ҳамма фанлар учун бир хил бўлган, қатъий назорат остида ўтказиладиган, педагогик жараённинг ўрганилган хусусиятларини ҳолисона ўлчаш имконини берадиган мақсадли сўров;

Бир қатор муаллифлар тест синовлари асосида тузилган тест назорати тушунчаси билан тест тушунчасини аниқлайдилар. Илмий ишлаб чиқилган тест-мураккабликни оширишнинг ўзаро боғлиқ вазифаларнинг мажмуи бўлиб, у ўқитувчиларни қизиқтирадиган билим ва шахснинг бошқа хусусиятларини ишончли ва асосли баҳолашга имкон беради. Бошқача қилиб айтганда, тест ва тест назорати тушунчалари бир-бирига мақсадни белгилаш ёки функционал боғлиқликлар орқали боғланади. Улар кўпгина ҳолатларда педагогик илмий тадқиқотларда синоним сифатида фойдаланилади.

Тестлар ва тест назорати, орқали биз тадқиқотда талабаларнинг ўқув режасига мувофиқ умумкасбий фанларни ўзлаштиришга тайёргарлигини аниқлашимиз керак.

2.3. Мобил технологиялар ёрдамида мустақил таълимни ташкил этиш методикаси

Ўқув маълумотларни тақдим қилишнинг истиқболли ҳамда замонавий шаклларида бири бу мобил иловалар асосида мустақил тарзда билимларни эгаллашдир. Технологиядан ўқув воситаси сифатида фойдаланишни ҳисобга олиб, тадқиқотчилар таълим сифатини яхшилашни қайд этадилар. Смартфонларнинг техник имкониятлари ҳамда технологиялари жадаллик билан ривожланишига қарамасдан дарс жараёнида иловалардан фойдаланиш куйида келтирилган бир нечта сабабларга асосан қийиндир:

- когнитив ортиқча юкланиш;
- мобил иловаларидан фойдаланиш самарадорлиги ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ;
- техник муаммолар.

Шундай қилиб, замонавий ахборот технология воситаларидан самарали фойдаланиш учун ўқитувчидан сезиларли меҳнат талаб қилмайдиган, ҳар қандай замонавий мобил қурилмаларда етарлича содда ва қулай бўлган материалларни тақдим этиш усулини ишлаб чиқиш керак.

Мобил қурилмаларнинг асосий хусусиятларидан бири уларнинг турли таркибларини яъни анимация, расмлар, аудио, видео файллар, 3D тасвирлар ҳамда бошқаларни кенгайтириш қобилиятидир, бу эса фан маълумотларини тақдим қилиш йўллари янада такомиллаштириш имкониятини беради. Мобил қурилмалар ўқитувчининг таълим мазмунини, уни жойлаштириш ва тарқатишни тақдим этиши учун янги имкониятлар очади.

Мобил қурилмалар ва веб-қидирув платформаси ёрдамида машғулоти ўйин шаклида ташкил этиш. Ўйин технологияси ўқув жараёнининг техник платформаси сифатида мобил қурилмалардан фойдаланиш орқали ривожлантиришнинг янги йўллари топади. Бундай ўқув форматидан фойдаланиш сценарийлари ўқитувчининг бевосита ўйин жараёнига қўшилиши билан ҳам, ўқитувчи ва талабаларнинг автономлиги

билан ҳам характерланади. Мобил қурилмалар ёрдамида ўйинга асосланган таълим шаклини киритиш мотивацияни ошириш орқали олий таълим тизими натижаларига эришишга ёрдам беради.

Талабаларнинг дам олиш эҳтиёжлари ва имтиёзларини ўрганиш натижасида quest компьютер ва интернет ўйинлари энг машҳур жанрлардан бири эканлигини кўрсатди. Quest (инглиз тилидан quest-қидириш) - ўйинчидан ҳикоя орқали олға интилиш учун руҳий муаммоларни ҳал этишни талаб қилувчи ўйинлар жанридир. Ҳақиқат даражасига кўра, Questлар ҳақиқий ва виртуал турларга бўлинади.

Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, quest вазифаларини бажариш учун зарур бўлган ва ўқитувчи томонидан олдиндан танлаб олинган ресурслар ҳаволалар рўйхати ҳисобланади. Quest билан ишлаш давомийлигига кўра қисқа муддатли ва узоқ муддатлига фарқланади, questнинг туридан қатъий назар эса у маълум тузилишга эга:

Кирриш. Бу босқичда талабалар изланиш давомида нималарни ўрганишлари ва бажаришларини тушунишлари керак. Ўқитувчи талабаларни қизиқтирадиган тарзда муайян мавзу бўйича сценарий, ҳикоя ёки топшириқни таклиф этади.

Вазифа. Бу турли хилдаги questларнинг энг асосий босқичидир. Бунда ўқитувчилар мавзу асосида ишлаш учун аввалдан ишланган вазифаларни таклиф қилади, буларга кичик топшириқлар, амалий вазифалар ҳамда саволлар киради. Вазифа реал бўлиши ҳамда фаннинг асосий мавзуларини ёритишга хизмат қилиши лозим. Иккинчи даражадали вазифалар биринчи даражадаги вазифаларга нисбатан соддароқ ҳамда алоҳида жиҳатлари билан боғлиқ бўлиши лозим.

Жараён. Талабалар берилган топшириқларни устида ишлаш бўйича асосий кўрсатмаларни олади ҳамда таклиф қилинган барча босқичларни бажарадилар.

Манбалар. Касб таълими йўналиши талабалари фан мавзулари асосида берилган вазифаларги амалга оширишда ўқитувчи тавсия этган интернет сайтининг манзилларини оладилар.

Баҳолаш. Ушбу босқич жараёнида талабалар фаолият натижаларини баҳолаш, курсдошлари эришган натижаларига солиштириши мумкиндир. Бунда ўқитувчи талабаларнинг амалга оширган ишларига изоҳлар беради.

Хулоса. Бу босқич талабалар ишнинг бошида қўйилган мақсад билан натижани таққослашлари зарур. Шу билан бирга, ушбу босқичда талабалар ўзлаштирган билим ҳамда кўникмалардан ташқари фаолият тармоқлари бўйича фойдаланиш имкони борлигини тушунишлари лозим.

Веб-қидирув таърифлар, таклифлар, веб-технологиялар ишлатилиши, тузилишини тушунтиради, аммо ҳар бир ўйин жанрида саргузашт тушунчаси ёритилмай қолади.

Биринчидан, ўйин фаолияти одатда, асосий сюжет учун боғловчи сифатида қизиқарли, ноодатий, оригинал ғоя мавжудлигини ўз ичига олади. Бироқ, юқорида муҳокама қилинган таълимий веб-қидирув тузилмасида кириш босқичидаги мотивация даражаси ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ, чунки унинг ўрни талабаларга мавзу ёки вазифани таклиф қилишидир.

Иккинчидан, ўйин жанри сифатида изланувчанлик ҳодисаларнинг кўп векторли ривожланишини кўзда тутаяди, мақсадларга эришиш учун эса чизиқли (босқичма-босқич) алгоритм таклиф этилади.

Учинчидан, мавжуд ўйинлар ўйинчиларни рағбатлантириш имкониятига эгадир, бунда талабанинг амалга оширган фаолият натижаларини ҳамда уларнинг ўқитувчилар томонидан баҳоланишини таққослаш воситаси эмас. Шунга кўра, веб-қидиришнинг таклиф қилинган таърифлари талабаларнинг интернет ресурслари ҳамда технологиялари асосида фан мавзуларини жамоавий ёки индивидуал тарзда амалга ошириладиган “веб-лойиҳа” тушунчаси моҳиятини очиб беради ҳамда аниқлик киритади.

Шундай қилиб, таълимнинг ўйин шаклини амалга ошириш учун ўқитувчи ўйиннинг тузилишига эмас, балки, ўйин мазмунига эътибор қаратишига ундайдиган, мавзу компонентидан қатъий назар ўйин вазиятини моделлаштиришга имкон берадиган хизматлардан фойдаланиш лозим.

Сўров ва тест тизимини ташкил этиш. Аудиторияда мобил сўров тизимларидан фойдаланиш тажрибасини тасвирловчи хорижий тадқиқотлар чекловчи чораларни қўллаш ўрнига талабаларнинг смартфонлари имкониятларидан фойдаланишга чақиради. Мобил сўров тизимидан фойдаланишнинг куйидаги афзалликлари мавжуд:

- аудиторияда талабаларнинг биргаликда ишлаш кўникмасини ошириш (талабалар фаол бўладилар, ўзаро ҳамжиҳатлик, ҳамкорлик ҳамда фикр-мулоҳазалар амалга оширилади);

- талабалар учун дарс жараёнида бу каби тизимдан фойдаланиш қизиқарли ҳамда ноодатий тажрибадир;

- аноним тарзда овоз бериш имкониятининг мавжудлиги;

- ўқув жараёнида мобил сўров тизимидан фойдаланиш замонавий техник компонентни жорий этади;

- ўқитувчи томонидан талабанинг ўқув материалларини англаш даражасини ўз вақтида қайд этиш имконининг мавжудлиги, бунда эса дарс давомида тузатиш имкониятини беради.

Мобил-сўров тизимларини синовдан ўтказишда илмий изланувчилар турли машғулотларда фойдаланишда бир қанча хато камчиликларни топишди. Булар:

- техник носозликларнинг бўлиши мумкин;

- очиқ равишда берилган саволлар йўқ (ҳар доим мумкин бўлган жавоблар мавжуд);

- мобил телефондан фойдаланиш жараёнида талаба чалғиши мумкин;

- мобил қурилмалар ёрдамида овоз бериш дарсда давомида анча вақт талаб этади.

- баъзи талабалар сўровномаларни жиддий қарамайдилар;

Мобил сўровлардан фойдаланиш - талабалар смартфонининг шахсий карталарини ўқиш имкониятларидан фойдаланишдир. Бунда, смартфонлар, планшетлар ҳамда интернет тармоғининг борлиги талабаларга муҳим эмас. Ўқитувчи карточкаларни тузиши ва аудиторияларга топшириши мумкин. Бундай сўров тизимидан амалий фойдаланиш тажрибаси шуни кўрсатдики, мазкур ёндашув ОТМнинг техник жиҳозларининг етарли бўлмаган ҳолатларда бир қатор афзалликларга эга.

Талабаларнинг мустақил ва гуруҳли ишларини ташкил этиш. Талабаларнинг мустақил таълими доирасида мобил қурилмалардан фойдаланиш турли хил ахборотлар билан ишлаш учун кенг имкониятлар яратади. Смартфон кўп ҳолларда геолокацион модул, фото ва видео камера, микрофон ва аудио карнайларни ўз ичига олганлиги сабабли, турли хил маълумотлар билан ишлаш учун ажралмас воситаларга эга, талабалар мобил қурилмадан мустақил таълимни бажаришда (аудиториядан ташқари) восита сифатида фойдаланиш учун кенг имкониятларга эга. Булут (Cloud) технологиялари туфайли, таълим вазифаларини ҳал қилиш жараёнида, смартфон ҳам бир гуруҳ талабалар ва ўқитувчи ўртасида алоқа воситаси сифатида ҳаракат қилиши мумкин.

Мобил технологияларга асосланган таълим методлари

Таълим жараёни ўқитувчи ҳамда талабаларнинг биргаликдаги фаолияти сифатида таълим мазмунининг асосини ташкил этган билим, фаолият методлари жамланмаси ҳамда тажрибани, шу билан бирга шахснинг ижтимоийлашуви ва индивидуаллигини такомиллаштиришни ўз олдига асосий мақсади қилиб олади. Таълим беришнинг мақсади ҳамда вазифалари, шу билан бирга талабаларнинг билимларни эгаллаши ўқув жараёнининг мавжуд имкониятларидан фойдаланган равишда илмий изланувчилар “ўқитиш методи” тушунчасини аниқлаштиришнинг ҳар хил вариантларини таклиф қилдилар. Таърифларни умумлаштириш таълим методининг қуйидаги таркибини ажратиб кўрсатиш имконини беради:

- методни қўллашнинг мақсади;

- фойдаланиш шартлари;
- ўқитувчи фаолияти;
- талабалар фаоллиги;
- натижани назорат қилиш усули ва унга эришиш мезони.

Ҳумий қилиб айтганда, талабаларнинг мустақил таълим олишига қаратилган ўқитиш усуллари амалга оширишда мобил қурилмаларнинг алоқа имкониятларидан фойдаланиш лозим. Бу дидактик вазифаларни тегишли ўқитиш усуллари ёрдамида ҳал этиш мумкин, бу эса батафсилроқ баён қилинади.

Қуйида муҳокама қилинган мобил технологияларга асосланган таълим методларининг кўпчилигидан турли фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин. Мобил технологияларнинг дидактик имкониятларга боғлиқ мобил технологияларга асосланган замонавий таълим беришнинг имкониятлари келтирилган (2.2-жадвал).

2.2-жадвал

Мобил технологияларга асосланган замонавий таълим беришнинг дидактик имкониятлари

Мобил технологияларга асосланган замонавий таълим беришнинг дидактик имкониятлари	Замонавий таълим тизими учун керак бўладиган ўқитишнинг янги усуллари амалга ошириш имконияти;
	Мобил компьютер қурилмалари ва симсиз алоқадан фойдаланишга асосланган ўқув жараёни ташкил этиш имконияти;
	Дарсдан ташқари вақтларда ўқитувчи билан масофавий ўқитиш орқали қўшимча маълумотларга эга бўлиш имконияти;
	Янги билимларни осон ва мустақил ўзлаштириш учун қўшимча имкониятларга эга бўлиши;
	Маълумотларни аудио, аудиовизуал, тақдимот, гипермедиа ва бошқа шаклларда олиш имкониятлари;
	Интерактив тест синовлари ва векториналарида осон иштирок этиш имконияти;
	Маълумотларни осон алмашиш ва юзма-юз ишлаш имконияти
	Индивидуал таълим бериш имконияти
	Талабанинг жойлашувининг чекланганлиги ва ҳар хил вазиятларда мустақил таълим олиш имконияти
	Мустақил таъли сифатини яхшилаш ва топшириқларни мустақил бажариш учун қулайликлар яратиш имконияти;
	Инсон учун доимий равишда тегишли бўлган, ишончли алоқага эга ва олиб юришга қулай, ихчам рақамли қўчма қурилма орқали маълумотларни алмашиш, сақлаш, қайта ишлаш имконияти

Бугунги кунда замонавий ахборот технологиялари, жумладан, мобил ва булутли технологиялар ўқув жараёни иштирокчилари ўртасида ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш учун янги имкониятлар яратмоқда. Технологик асос ўқитиш методини амалга оширишга таъсир кўрсатади, ўз навбатида ўқитиш методини баён қилиш қуйидаги таркибий қисмларни баён қилиш демакдир:

- дидактик мақсад;
- технологик асос;
- профессор-ўқитувчининг ҳаракатлари тартиби;
- талабанинг ҳаракат тартиби;
- мақсадга эришиш мезони.

Методдан фойдаланишнинг қуйидаги шартлари мавжуд: компьютер қурилмалари (мобил ёки стационар) ҳамда шу қурилманинг интернетга уланиши.

Талабаларнинг фаолияти:

- мобил қурилмада мақсадли платформа мавжуд бўлган визуал дастурлаш муҳитида амалий вазифаларни амалга ошириш. Эришилган натижаларни назорат қилиш усули ҳамда унга эришиш мезонлари:

- ижодий ҳамда мустақил топшириқларни бажариш
- талабаларнинг илмий-тадқиқот ҳамда лойиҳа ишларини амалга ошириш жараёнида эгалланган кўникмалардан унумли фойдаланиш.

Ўқитувчи фаолияти:

- ўқув вазифалари, топшириқларини тайёрлаш ёки ўзгартириш киритиш;
- талабаларга мустақил таълимни бажариш жараёнида маслаҳатлар ҳамда бериш;
- берилган топшириқларнинг бажарилиш натижалари текшириш.

Мобил сўров ҳамда овоз бериш методи

Бу метод бугунги кун таълим тизимида жуда зарур бўлиб унда талаба мобил сўров хизматидан тест кўрнишида фойдаланади. Бу усул талабалар

билимини баҳолашни энг сермахсул усули ҳисобланди. Бу методнинг афзаллик томони шундан иборатки бир вақтни ўзида аудиториядаги барча талабаларнинг баҳолаш ва улардан маълумотларни олиш имкониятини беради. Бундан ташқари ушбу метод талабаларнинг тезкор мулоҳаза юритиш, ҳар бир топшириқни аниқ вақтда тезкор ўзлаштириш каби кўникмаларини ривожлантириш имкониятлари мавжуд.

Ушуб методнинг асосий мақсад-- талабаларнинг аудиториядан ташқари ва мустақил таълимда олган билимларини назорат қилиш ва уларни билимини тезкор баҳолаш.

Методдан фойдаланиш учун талабаларнинг мобил қурилмаларида булутли сўров шаклларига кириш имконияти мавжудлиги, мобил илова дастури, ёки индивидуал жавоб варақаларининг мавжуд бўлиши лозим.

Бу жараёнда профессор-ўқитувчи қуйидаги вазифаларни бажаради:

- тест топшириқлар ёки саволлар базасини тайёрлайди;
- тест топшириқлар ёки саволлар бериш тартибини режалаштиради;
- сўровнома бориш жараёнини кузатиб боради.

Талабалар эса, берилган тест топшириғи ёки саволларга ўз хоҳишларича жавобларини белгилайдилар.

Натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш мезонлари:

- профессор-ўқитувчи томонидан ишлаб чиқилган баҳолаш тизими бўлиши зарур;
- талабаларнинг жавобни юборган вақтларини қайд этиш зарур;
- тест топшириқлари ва сўровнома натижаларини муҳокама қилиш керак.

WEB QUEST методи

Бу метод талабаларнинг бўш вақти бўйича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики уларни кўп вақтларини онлайн ўйинларга сарфлашар экан. Интернет ўйинларининг энг машҳур жанрларидан бири quest - бу компьютер ва интернетдан фойдаланиб ўйинларда иштирок этиш. Quest (инглизча “quest” -

“қидириш” сўзидан олинган) - бу сюжет орқали ривожланиш учун ўйинчидан руҳий муаммоларни ҳал қилишни талаб қиладиган ўйин жанри. Ҳақиқат даражасига кўра questлар ҳақиқий ва виртуалга бўлинади. Questлар иштирокчилари ушбу ўйин фаолиятининг жозибали томони сифатида мантиқ, диққат, ақл ривожига кўмаклашишини таъкидлайдилар. Veb-quest методини қўллаш орқали талабаларднинг мустақил таълим олиши фаоллашади.

Бугунги кунда интернет тармоғисиз ҳаётимизни тасуввур қилиш қийин. Кўпчилик талабалар ҳам мустақил таълимни бажариш жараёнида асосан интернет хизматларидан фойдаланадилар. Талабалар кўпинча “Google”, “Bing” ёки “Yahoo”, “Wikipedia”, “Yandex” каби қидириш ресурсларидан фойдаланадилар.

Турли хилдаги маълумотларни топиш ва улар билан ишлаш ҳар қандай профилнинг замонавий мутахассисининг энг муҳим қобилиятларидан биридир. Интернет тармоқларидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлган мобил қурилмалар матнли сўровлар билан бирга аудиоли графикли ҳамда овозли қидирув сўровларидан фойдалана олиш лозимлиги сабабли ахборотларни излаш учун қўшимча имкониятларни очади. Шу сабабли ҳозирги даврда, уларни ман қилишдан кўра, бундай қурилмалардан таълим мақсадларини амалга оширишда самарали фойдаланишни рағбатлантириш муҳимроқдир.

Ушбу методнинг асосий мақсади ахборот-коммуникация технологиялар орқали интернет билан ишлашни такомиллаштириш орқали янги маълумотларнинг ўзлаштиради.

Бу методни қўллаш учун интернет ресурслари ва интернет браузерлари хизматларидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлиши лозим. Бунда талаба энг яхши қидириш усуллари ва хизматларини танлай олиши, берилган топшириқ бўйича етарлича хужжатлани олиши, берилган мавзу ва топшириқнинг ечимини қидириб топиш ва тўпланган маълумотларни қайта ишлаб профессор-ўқитувчига ҳоҳлаган бирор бир шаклда смартфонни орқали юбориши мумкин.

Профессор-ўқитувчи эса талабалар томонидан юборилган маълумотларни тўғрилиги бўйича тавсиялар бериб бориши ва натижаларни назорат қилиш ҳамда белгиланган баҳолаш мезонига мувофиқ баҳолаб бориши лозим.

Подкаст методи

Бу метод талабаларга дастурий манбалар билан мустақил тарзда танишиш, ўзига тушунарсиз жойлари билан қайта таниши, эркин ижодий қобилиятларни намоён этиб, подкастлар кўринишида ўз тақдимотларини яратиш имкоятини беради. Ўқув жараёнида подкастлардан фойдаланиш хилма-хилликни олиб киради ва шу билан бирга талабаларнинг берилган мавзуларни мазмунини ўрганишга бўлган қизиқишини оширади. Ушбу методнинг асосий мақсади талабаларда янги маълумотлар қидириб топиш ва улар устида ишлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат

Подкаст методнинг қўлланилиш шартлари:

- видеоқўнғироқни амалга ошириш имкони бўлган мобил қурилмаларнинг мавжудлиги;
- видеоларни қабул қилиш учун интернет муҳит.

Бу методнинг қўллашда профессор-ўқитувчининг роли:

- подкастлар шаклида рўйхатга олиш учун турли хил топшириқларни тайёрлаш;
- иш жараёнини кўриш ва талабанинг ҳаракатларини тўғрилаб бориш.

Талабаларнинг вазифаси:

- берилган топшириқларни бажариш ва видео ёки экран кўринишида ҳисобот тайёрлаш.

Натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш мезонлари:

- дастурий янги маълумотларни ўзлаштиришда талабалар подкастлардан фойдаланиши;

-дастурий янги маълумотларни ўзлаштириш билан боғлиқ уйга берилган вазифаларни ҳисобот шаклида ёки видео кўринишида тақдим этиш.

Мобил лойиҳа методи

Булутли технологиялар ҳамда мобил қурилмалар лойиҳа жараёнини янги юқори даражада амалга ошириш имкониятини беради, сабаби улар доимий равишда қулай ташкилий шаклни, янги воситаларни ҳам таъминлай олади. Масалан, баъзи смартфонлар навигатор, компас, чирок, харита ҳамда бошқалар каби бир қанча ажралмас таркибий воситаларга эга. Бу эса маълумотларни хотирада сақлашнинг булутли амалга оширилиши ўқитувчи ҳамда талабалар гуруҳи ўртасида тезликда ахборот алмашилиш имкониятини беради. Шу билан бирга, мобил иловаларни таълим жараёнига тадбиқ этиш талабаларда жуда катта қизиқишларни уйғотмоқда, бунга сабаб бугунги кунда уларнинг таълим жараёнида тарқалиши жадаллик билан кенгайиб бормоқда.

Ушбу методни қўллашдан қўзланилган асосий мақсад:

- яққа ҳамда гуруҳ билан тадқиқот ишларини ва инновацион лойиҳалар устида ишлаш.

Методдан фойдаланиш шартлари:

- мобил қурилмаларнинг мақсадли платформалар сифатида мавжудлиги;

- талаба ва ўқитувчи ўртасида масофадан туриб ўзаро таъсир ўтказиш механизмларининг мавжудлиги.

Ўқитувчи фаолияти:

- талабаларнинг илмий-тадқиқот ҳамда лойиҳа устида ишлаш фаолиятини ташкил этиш;

- талабаларга лойиҳа дастури мақсадларига етишишга ёрдам кўрсатиш.

Талабанинг фаолияти:

тадқиқот ҳамда лойиҳа топшириқларини ҳал қилиш (индивидуал ёки гуруҳ ишининг бирор қисми сифатида).

Натижаларни назорат қилиш ҳамда уларни баҳолаш мезони:

- мобил технологияларга тегишли инновацион лойиҳаларини амалга оширишда талабаларнинг иштироки орқали баҳоланади.

Мобил викторина методи

Дарсларни ўйин шаклида ташкил этишда мобил технологиялардан фойдаланиш гуруҳли ва индивидуал ишларни интерфаол викториналар шаклида ташкил этиш имконини беради. Албатта бу талабаларнинг ўқув материални осон ўзлаштириш, натижаларга эришиш давомида ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Бундан ташқари берилган вақтдан унумли фойдаланиш орқали иш жараёнини режалаштириш сингари бир қанча касбий жиҳатлари ривожланиб боради.

Ушбу методни қўллашдан кўзланилган асосий мақсад:

- аудиториядан ташқаридаги топшириқларни назорат қилиш;
- уйга берилган вазифаларини текшириб, таҳлил қилиш;
- янги маълумоларни ўзлаштириш жараёнини текшириш.

Ушбу методни қўллашнинг асосий шартлари:

- талабаларда мобил қурилмаларнинг борлиги;
- доимий ишлаб турувчи интернет тармоғига уланиш имкониятининг борлиги.

Профессор-ўқитувчининг роли:

- турли топшириқлар тайёрлаш;
- талабаларнинг фаолиятларини ташкил этиш ҳамда назорат қилиш;
- топшириқни бажариш жараёнида талабаларнинг ҳатти-ҳаракатларини кузатиш, биргаликда таҳлил қилиш ҳамда тузатиш чораларини кўриш.

Талабаларнинг асосий вазифалари:

- викторинада иштирок этиш;
- натижаларни муҳокама қилиш.

Натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш мезонлари:

- талабаларни ўйин жараёнига жалб этиш.

Интерактив видео методи

Замонавий мобил қурилмалар видео мазмунини ижро этиш имконини беради. Бироқ, ҳар қандай ўқув видеосининг қиймати, унда интерактив элементнинг йўқлиги туфайли, тесқари алоқа бериши ва талабалар

томонидан маълум бир фрагмент қанчалик ўрганилганлигини аниқлаш мумкин. Видеоларга анкеталар қўшиш хизматлари туфайли ўқитувчилар анкеталар, тестлар, очиқ-ойдин саволлар ва бошқа ресурсларга ҳаволалар бириктириш орқали интерактив видео дарсликлар яратишлари мумкин.

Методни амалга оширишдан мақсад:

- таълим жараёнига қўшимча равишда услубий таълим ресурсларини киритиш;

- талабалар фан маълумотлари асосида ишлаши учун жозибадор ташкилий шаклни жорий қилиш.

Методни амалга ошириш шартлари:

- талабаларда интернет тармоғига уланиш имконияти бўлган мобил қурилмаларнинг борлиги.

Ўқитувчининг фаолияти:

- саволлар ҳамда видеоматериаллар тайёрлаш.

Талабанинг фаолияти:

- видеоматериалда келтирилган маълумоларнинг мазмунини англаши;
- берилган саволларга жавоблар тайёрлаш.

Олинган натижани назорат қилиш усули ва унга эришиш мезони:

- талабалар томонидан интерфаол видеодарсликлардан фойдаланиш;
- сўров натижаларини назорат қилиш.

Ҳар куни мобил интернетнинг улуши ва мобил қурилма фойдаланувчилари сони тобора ортиб бормоқда. Бундай ўзгаришлар жуда тез суръатларда ривожланиб бормоқда - энди ҳар бир киши ҳаётнинг барча соҳаларида қулайлик ва шароит яратиш учун ҳаракат қилмоқда. Коммуникаторлар (Гаджетлар) ва планшетларнинг пайдо бўлиши инсонларга анча қулайликлар ва имкониятларни тақдим этмоқда энди “катта ҳажмли” ноутбуклар ва бошқа қурилмаларни йўлда, иш сафарларида, учрашувларга ва бошқа мақсадларга олиб боришга зарурат йўқ. Бироқ, мобил қурилмалар махсус қўшимчалар-мобил иловаларсиз жуда кўп фойда келтирмайди.

Таълимда мобил иловаларнинг аҳамияти ортиб бормоқда ва бунинг асосий сабаби улар тақдим этаётган имкониятлар:

- талабалар дарс жараёнида ҳамда дарсдан ташқари машғулотларда топшириқлар устида бирга изланадилар,

- маълумотлар алмашиш,

- масофадан ўқитиш тизимини ташкил қилиш ҳамда ота-оналар билан ҳамкорлик.

Мобил таълим (M-learning) - жой ва вақтдан мустақил равишда, бир катор мобил қурилмалар орқали ўрганиш қобилияти.

Mobile learning-мобил қурилмалар ёрдамида электрон таълим, билим олувчининг жойлашуви ёки жойини ўзгартириш билан чекланмайдиган таълим ҳисобланади.

Пандемия муносабати билан юртимиздаги барча таълим муассасалар дарс машғулотларини масофавий таълим усулига ўтказдилар. Ҳозир ҳам кўплаб таълим муассасаларда онлайн ўқиш тизими жорий этилган. Бунда дарслар асосан институтларнинг moodle электрон таълим тизими орқали амалга оширилмоқда. Бундай платформаларнинг барчаси онлайн тизимда ишлайди. Хеч кимга сир эмаски бугунги кунда Республикамизда интернет сифати ва тезлиги барча ҳудудларда бирдек эмас, хусусан чекка ҳудудларда бу муаммо ҳали бартараф этилгани йўқ. Ҳар бир фан бўйича мобил иловалар ишлаб чиқиш, фанлар бўйича маълумотларни ўзлаштиришни осонлаштиришга хизмат қилади.

Мобил иловаларнинг яна бир афзал томони уларнинг онлайн режимда ҳам ишлаш имкониятининг мавжудлигидир. Пандемия муносабати билан дарсларни онлайн тизимга ўтказилганда ўқитувчи ва талаба ўртасидаги асосий муаммо интернет билан боғлиқ бўлди. Биз томонимиздан ишлаб чиқилган мобил илова эса талабаларни мустақил таълим олишига катта ёрдам берди. Талаба ҳамма топшириқларни офлайн режимда бажариб, натижаларни интернет яхши ишлайдиган ҳудудга чиқиб бемалол жўнатиш имкониятига эга бўлди.

Мобил таълим қачон ва қаердалигидан қатъий назар, таълим тизимидаги жараёни амалга ошириш учун ахборот-коммуникация технологиялар (механизмлар) билан бирга мобил технологиялардан самарали фойдаланишларни ўз таркибига олади.

Таълим кўп шаклларни ўз ичига олиши мумкин: мобил қурилмалар ёрдамида талабалар таълим ресурсларига киришлари, бошқа фойдаланувчилар билан боғланишлари ва аудиториядан ташқари таркиб тузишлари мумкин. Мобил таълим таълим олий таълим тизимларини самарали бошқариш, таълим муассасалари ва талабаларнинг оилалари ўртасидаги ўзаро алоқаларни яхшилаш каби ўқув мақсадларига эришиш учун зарур бўлган тадбирларни ўз ичига олади.

Мобил таълим талабаларга матнли хабарлар, овозли маълумотлар, турли сўровларда қатнашиш, матн, эслатма ҳамда суҳбатларни олиш, уларни кўриб чиқиб таҳлил қилиш учун ишлатилади.

Бундан ташқари мобил таълим, мазмунига қуйидагилар киради:

Ихчамлиги -мобил ўқув компонентлари алоқа узилишлари эҳтимоли мавжуд эканлигини ҳисобга олиб, қисқа муддат ичида юклаб олиш имконияти бўлиши керак.

Файллар сифатининг юқори даражаси - кичик экран ҳажми билан юқори тасвир овоз сифати яхши ва юкланиш даражаси тез.

Мавжудлик-мобил таълим контентида жойлашишдан қатъий назар, ҳар қандай жойда кириш мумкин. Мобил тармоқ провайдерларининг кўпайиб бориши ва мобил қурилмаларнинг мавжудлиги талаба учун қулай бўлган исталган вақтда мобил таълим хизматларининг ҳамма жойда мавжудлигини таъминлайди.

Таълим олиш имкониятларини кенгайтириш. Мобил телефонларнинг нархи доимо тушиб, улардан фойдаланувчилар сони эса кундан кунга ортиб бормоқда, ҳатто узок ҳудудларда, бундай қурилмалар сотиб олиш ва уларни фойдаланиш имконияти мавжуд. Бу эса ҳозирги кунда турли мамлакатларда мобил алоқа орқали замонавий ўқув материалларини тақдим этувчи мобил

технологиялардан фойдаланишга асосланган кўплаб лойиҳаларни жорий қилиш имкониятини оширмоқда.

Таълимни шахсийлаштириш. Мобил қурилмалар одатда эгаларининг мулки бўлиб, кун давомида уларнинг ихтиёрида бўлади. Шу сабабли мобил технологиялар компьютер технологияларга нисбатан шахсийлаштириш учун кўпроқ имкониятлар яратади.

Қайтар алоқа ва ўқув натижаларини баҳолаш. Мобил технологиялар ўқув натижаларини баҳолаш жараёнини тезлаштиради. Талабалар ва ўқитувчиларга тараққиётни тезроқ кузатиб бориш имконини беради.

Ҳар қандай жойда доим ўрганиш имконияти. Кўпинча мобил қурилма эгаси билан бўлгани учун, исталган вақтда ва ҳар қандай жойда машқ қилиш мумкин. Мобил тренинг иловалари фойдаланувчига танлаш имконини беради: улар бир неча дақиқа давом этадиган машқни бажаришлари мумкин ёки улар вазифани бир неча соат давомида тўлиқ жамлашлари мумкин.

Вазиятли ўрганишни қўллаб-қувватлаш. Анъанавий аудитория ўқув жараёни билан солиштирганда, мобил қурилмалар мавзу-маҳсус мобил иловалар турларидан фойдаланиб, мавзуни тушуниш учун имкон қадар осон қилади ва талабанинг қулай муҳитга кўчиб ўтишига имкон беради.

Расмий ва расмий бўлмаган таълим ўртасидаги алоқани таъминлаш. Мобил қурилмалар расмий ва норасмий таълим ўртасидаги чегараларни бузиб, янги билимларни эгаллашга кўмаклашади. Мобил қурилмалар ёрдамида талабалар аудиторияда ёки аудиториядан ташқари ўқитиладиган ўқув материални яхшироқ тушуниш учун қўшимча материалларни осонгина топишлари мумкин. Мисол учун, талабалар билан “суҳбатлашиш” ва мобил телефонга ўрнатилган карнай ва микрофон орқали уларни “тинглаш” учун жуда кўп тил ўрганиш иловалари мавжуд.

Имконияти чекланган талабаларга ёрдам кўрсатиш. Матн миқёси, овозли эшитилиши, геолокация ва матнли нутқ технологиялари туфайли мобил қурилмалар етарли ресурсларга эга бўлган жамоаларда ҳам, кам

таъминланган жамоаларда ҳам ногиронлар учун таълим сифатини кескин яхшилайти.

Мобил дастур (илова) - бу мобил қурилмага (телефон, коммуникатор, смартфон ва ҳоказоларга ўрнатилган компонентлар) учун махсус мобил платформа (Android, IOS, BlackBerry, HP webOS, Symbian ОС ва Windows Mobile), боғлаш учун мобил сервер ва назорат фойдаланувчи интерфейси ва бизнес-мантикий қурилмадир.

Биз ишлаб чиққан мобил илова талабалар томонидан “Касбий педагогика” фанини мустақил равишда ўзлаштиришга мўлжалланган. Бу мобил илова асосида талабалар фаннинг намунавий, ишчи дастури билан танишиш, назарий маълумотларни ўзлаштириш, амалий вазифалар устида ишлаш, мустақил таълим мавзуларини танлаб олиш, тест топшириқларини топшириш, шунингдек мавзуга оид луғат ва электрон ресурслардан фойдаланиш имконига эга. Шу билан бирга, бу мобил илова талабаларнинг аудиторияда ва аудиториядан ташқарида фанни ўзлаштиришга мўлжалланган бўлиб, бунда белгиланган вазифаларни устида ишлаш, мустақил таълим фаолияти ҳамда назорат топшириқларини бажаришга мўлжалланган.

“КАСБИЙ ПЕДАГОГИКА” ФАНИДАН МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ АМАЛГА ОШИРИШ ҲАМДА ФАОЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ

Талабаларнинг фан бўйича мустақил таълим топшириқлари устида ишлашда қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- ✓ мустақил тарзда янги назарий ҳамда амалий билимларни ўзлаштириш кўникмаларини ривожлантириш;
- ✓ керакли маълумотларни излашнинг энг мақбул усуллари ҳамда воситаларини аниқлаш;
- ✓ ахборот манбалари ва манзилларидан самарали тарзда фойдаланиш;

- ✓ илмий ҳамда ўқув адабиётлар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар устида ишлаш;
- ✓ Электрон шаклдаги ўқув адабиётлари ҳамда маълумотлар билан ишлаш;
- ✓ берилган топшириқларнинг мақбул ечимини белгилаш;
- ✓ интернет тармоқларидан мақсадли, самарали фойдаланиш;
- ✓ торшириқларни бажаришда ижодий, креатив ва тизимли ёндошиш;
- ✓ маълумотларни қиёсий таҳлил қилиш;
- ✓ ечими топилган лойиҳа ёки ғояларни илмий асослаш ҳамда мутахассислар олдида уни ҳимоя қилиш.

Талабалар мустақил таълимнинг мақсади қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

1. Маъруза ва амалий машғулотларда бўлмаган мавзуларни мустақил қайта ишлаш.
2. Билимларни эгаллаш, чуқурлаш ва мустаҳкамлаш курсини асосий ва мураккаб вазифаси (маъруза ва амалий машғулот).
3. Нисбатан оддий материал билан танишиб, кейин маъруза ёки амалий машғулот давомида ўқитувчи томонидан кенгайтирилади.

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакллари

Талаба мустақил таълими тайёрлашда фаннинг хусусиятларини ҳисобга олиб, қуйидаги биир қанча шакллардан фойдаланишни тавсия этилади:

- ўқув қўлланмалар ҳамда дарсликлар бўйича фаннинг боблари, шу билан бирга мавзуларни ўрганиш;
- рефератив тақдимотларлар тайёрлаш;
- тарқатма материаллар асосида маърузаларни ўзлаштириш;
- вазиятли масала ечиш;
- текшириш методикаси бўйича видео ва аудиокассеталар ёрдамида амалий кўникмаларни эгаллаш;

- маълум мавзу бўйича интернетдан маълумотлар тўплаш;
- Вазиятли муаммоларга йўналтирилган психологик вазиятли масалалар ечиш;
- Кейс (реал педагогик вазиятлар ва педагогик вазиятли масалалар асосида case-study ечиш).
- График органайзер ишлаб чиқариш ва тўлдириш;
- Крассвордлар тузиш ва ечиш.

Мустақил таълимни фаоллаштириш методлари

- ўқув материални тақдим этиш шакллари кенгайтириш ва кўргазмалilikни ошириш (мобил викториналар, Web-quest, QR-квест таълим методлари ёрдамида);
- бир нечта дастурий воситалар асосида ишлаш кўникмаларини такомиллаштириш (скринкастлар подкастлар,, интерактив методлар ёрдамида)
- маълумотларнинг кўриниши ва интерактивлигини такомиллаштириш.
- мақсадли платформа (moodle, hemis)лар мобил иловалар (телефон, коммуникатор, смартфон ва ҳоказоларга ўрнатилган компонент) орқали амалий ишларни бажариш.

Талаба мажбуриятлари:

1. Мустақил таълим мавзусини танлаш (талабага мустақил иш мавзусини танлаш имконияти берилган).
2. Мустақил таълимни бажариш шаклини талаба имконияти ва ҳоҳишига кўра танлаш.
3. Белгиланган муддатда мустақил таълимни муваффақиятли тугатиш.
4. Зарур ҳажмдаги материалларни ўрганиш.
5. Мустақил таълимни бажаришда максимал қизиқиш ва фаолликни намоён этиш.
6. Адабиётлар билан доимий ишламасдан туриб, етук мутахассис бўлмасликни чуқур ҳис қилиш.

Талабалар мустақил таълимининг мазмуни, бажариш шакли ва хажми

№	Мустақил таълим мавзулари	Бажариш шакли	Бажариш муддати	Хажми (соатда)
1	Ўзбекистон Республикасида таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида касбий педагогиканинг ўрни	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	1 - hafta	2
2	Касбий педагогиканинг мазмун-моҳияти	Мавзуни ўқиб ўрганиш	1 - hafta	2
3	Касб таълими шакллари ва ўқитиш воситалари	Адабиётлардан ўқиб ўрганиш ва мавзу бўйича тақдимот тайёрлаш	2 - hafta	2
4	Ўзбекистонда касб таълимини ислоҳоти.	Жамоавий тарзда кейс-стадилар тайёрлаш	2 - hafta	2
5	Касб таълимининг асосий шакллари	Индивидуал топшириқларни реферат тарзида тайёрлаш	3 - hafta	2
6	Касб таълими муассасаларида тарбиявий жараёнларни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари	Адабиётлардан конспект қилиш.	3 - hafta	2
7	Кадрлар тайёрлашдаги касбий-квалификацион ўзгаришлар	График органейзер ишлаб чиқиш	4 - hafta	2
8	Ишлаб чиқариш таълимини ташкил қилишнинг асосий шакллари	Адабиётлардан конспект қилиш.	4- hafta	2
9	Касбларни тизимли таҳлил қилиш бунда, кенг профилли ҳамда юқори малакали кадрларни тайёрлашга қўйилган талабларни ўрганувчи методлар	Адабиётларни ўрганиб красворт тузиш	4 - hafta	4
10	Таълимни ташкил қилишга инновацион ёндошув	Ижодий ёндашиб реферат тайёрлаш	5 - hafta	2
11	Тарбия мезонлари ва методлари	Адабиётлардан ўрганиб, жамоавий кейс-стадилар тузиш	5 - hafta	2
12	Касб таълими жараёни, мазмуни ва методлари	Тақдимот тайёрлаш	6 - hafta	2
13	Ижодий фикрлашни шакллантириш	Видео материаллар тайёрлаш	6 - hafta	2
14	Педагогик жамоани бошқаришдаги юқори тажрибаларни қўллаш ва умумлаштиришни мустақил равшда ўзлаштириш	Адабиётларни ўрганиб таҳлил қилиш ва конспект тайёрлаш	7 - hafta	2
15	Педагогик жараён моҳияти ва тузилмаси	Индивидуал топшириқларни бажариш	7 - hafta	2

16	Педагогик технологияларнинг самарадорлигини баҳолаш мезонлари	Мавзуни ўқиб ўрганиш	8 - ҳафта	2
17	Касб таълимида устоз-шогирд муносабатларини мустақил ўрганиш	Адабиётлардан ўқиб ўрганиш ва мавзу бўйича тақдимот тайёрлаш	8 - ҳафта	2
18	Касб таълими мезонлари.	Жамоавий тарзда кейс-стадилар тайёрлаш	9 - ҳафта	2
19	Касб таълими муассасасида тарбиявий ишларни амалга оширишнинг назарияси ва амалиёти	Индивидуал топшириқларни реферат тарзида тайёрлаш	9 - ҳафта	4
20	Педагогик жамоани жипслаштириш методлари	Адабиётлардан конспект қилиш.	10 - ҳафта	2
21	Педагогик жараёни лойиҳалаш Тарбия мезонлари ва методлари	График органейзер ишлаб чиқиш	10 - ҳафта	2
22	Таълим оловчиларнинг ўқиш фаолиятини ташкил қилиш	Адабиётлардан конспект қилиш.	11 - ҳафта	2
23	Тарбия жараёнининг шакллари	Адабиётларни ўрганиб красворт тузиш	11 - ҳафта	2
24	Таълим жараёнига модулли ўқитиш технологияларни қўллашнинг методик асослари	Ижодий ёндашиб тақдимот тайёрлаш	11 - ҳафта	2
25	Шахсга йуналтирилган касбий таълим	Адабиётлардан ўрганиб, жамоавий кейс-стадилар тузиш	12- ҳафта	2
26	Педагогнинг тарбиялаш маҳорати.	Тақдимот тайёрлаш	12 - ҳафта	2
27	Ишлаб чиқариш таълими усталарини тайёрлашнинг муаммолари ҳамда истиқболлари	Видео материаллар тайёрлаш	13 - ҳафта	2
28	Касб таълими самарадорлигини баҳолаш мезонлари.	Адабиётларни ўрганиб таҳлил қилиш ва конспект тайёрлаш	13 - ҳафта	2
29	Касб таълими мазмунига қўйиладиган умумий талаблар. Талабалар жамоасини шакллантириш	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	13 - ҳафта	2
30	Касб-ҳунар коллежлари учун муҳандис-педагогларни тайёрлаш мақсад ва вазифалари	Мавзуни ўқиб ўрганиш	14 - ҳафта	2
31	Касб таълими шакллари ва ўқитиш воситалари	Адабиётлардан ўқиб ўрганиш ва мавзу бўйича тақдимот тайёрлаш	14 - ҳафта	2
32	Касб таълимининг асосий шакллари	Жамоавий тарзда кейс-стадилар тайёрлаш	15 - ҳафта	2
33	Таълим муассасида тарбиявий жараёни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари	Индивидуал топшириқларни реферат тарзида тайёрлаш	15 - ҳафта	4
Жами:				72

Ўзлаштириш натижаларини расмийлаштириш

Талабалар билимини баҳолаш тегишли фан бўйича профессор-ўқитувчи томонидан талабаларнинг фанларни ўзлаштиришини ҳисобга олиш журналида қайд этиб борилади. Профессор-ўқитувчилар қўшимча равишда талабалар билимини баҳолашни электрон тизимда ҳам юритиши мумкин.

Талабалар мустақил таълимини услубий таъминлаш

moodle.jizpi.uz, jizpi.uz, student.jizpi.uz (HEMIS талаба ахборот тизими) интернет портали орқали Жиззах политехника институти баъзаси Касбий педагогика фани саҳифасида модулларга мос мавзулар учун:

- ✓ услубий тавсиялар;
- ✓ маъруза маълумотлари ҳамда тақдимотлар;
- ✓ амалий машғулоти дарслари учун мавзу маълумотлари;
- ✓ вазиятли масала, тест, расмий тест ва бошқа маълумотлар

жойланган.

Баҳолаш мезони

“Касбий педагогика” фани бўйича талабалар мустақил таълимни жорий, оралик ва якуний назоратлар жараёнида қуйидаги топшириқларни бажариш орқали назорат қилиш ҳамда баҳолаш тавсия этилади (2.4-жадвал):

2.4-жадвал

Талабаларни мустақил таълими натижаларини баҳолаш мезони

Г.Р	Мустақил таълим шакллари	Топшириш муддати	Баҳолаш мезонлари
1. Жорий назоратда баҳоланадиган ишлар:			
1.	Талабанинг маъруза машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда конспект юритиши	ОН гача ЯН гача	3 баллгача 1-баллгача
2.	Алоҳида мавзулар бўйича кейс-стади тайёрлаш	ОН гача	3 баллгача
3.	Алоҳида мавзулар бўйича тақдимот тайёрлаш	ОН гача	3 баллгача
4.	Фан бўйича барча ўтилган маърузаларни ўзлаштириш	ЯН гача	3 баллгача
2. Оралик назоратда баҳоланадиган ишлар:			
1.	Тасдиқланган мавзулар бўйича кичик гуруҳларда тақдимот тайёрлаш ва ҳимоя қилиш	ЯН гача	40 баллгача

3. Якуний назоратда баҳоланадиган ишлар:			
1.	Кейс-стади, эссе, назорат иши ёки бошқа кўринишдаги мустақил ишларни бажариш	Семестрнинг охиригикки ҳафтасида	2 баллгача

Мобил викторина методи

Дарсларни ўйин шаклида ташкил этишда мобил технологиялардан фойдаланиш гуруҳли ва индивидуал ишларни интерфаол викториналар шаклида ташкил этиш имконини беради. Албатта бу талабаларнинг ўқув материални осон ўзлаштириш, натижаларга эришиш давомида ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Бундан ташқари берилган вақтдан унумли фойдаланиш орқали иш жараёнини режалаштириш сингари бир қанча касбий жиҳатлари ривожланиб боради (2.5-жадвал).

2.5-жадвал

Мобил викторина методини амалга ошириш шартлари

Методнинг қўллашдан мақсад:	Методни қўллаш шартлари:	Ўқитувчи фаолияти:	Талабалар фаолияти:	Натижани назорат қилиш усули ва унга эришиш мезони:
аудиториядан ташқаридаги топшириқларни назорат қилиш; уйга берилган вазифаларини текшириб, таҳлил қилиш; янги маълумоларни ўзлаштириш жараёнини текшириш.	талабаларда мобил қурилмаларнинг борлиги; интернет тармоғига уланш имкониятининг мавжудлиги.	Турли топшириқлар тайёрлаш; талабаларнинг фаолиятларини ташкил этиш ҳамда назорат қилиш; топшириқни бажариш жараёнида талабаларнинг ҳатти-ҳаракатларини кузатиш, биргаликда таҳлил қилиш ҳамда тузатиш чораларини кўриш.	викторинада иштирок этиш; натижаларни муҳокама қилиш.	талабаларни ўйин жараёнига жалб этиш.

Мустақил таълим мавзуси: Таълим жараёнига модулли ўқитиш технологияларни қўллашнинг методик асослари

Мустақил таълимнинг мақсади: Модулли ўқитиш технологияларини мазмуни, афзалликлари, истиқболлари ва уни таълим жараёнига тадбиқ этишнинг методик асосларини ёритиб бериш.

Таълим тизимида модул тизимнинг қуйидаги афзалликлари мавжуд:

- келтирилган фанлар, фанлар ичидаги модуллар ўртасида ўқитишнинг узлуксиз амалга ошишини таъминланади;
- ҳар битта модулда ва улар ўртасида ўқув жараёнининг ҳамма турларини методик жиҳатдан асосланлаш ва бр-брига мослиги ўргатилади;
- талабалар томонидан ўзлаштириши доимий ҳамда самарали равишда назорат (ҳар бир модулдан кейин) қилиниши;

- талабаларнинг қобилиятига асосан табақаланиши (илк модуллардан кейин, ўқитувчи баъзи талабаларга фанни мустақил тарзда ўзлаштиришни тавсия беради);

- маълумотни “мағзини чақиб” бергандан сўнг, талаба ўқишни янада жадаллаштириш, аудиториядаги дарслардан унумли фойдаланиш ҳамда ўқув вақтининг таркибини, маъруза, амалий машғулотлар, индивидуал, мустақил таълим учун ажратилган соатлар миқдорини янада оптималлаштириш.

Натижада, талабалар етарли даражада билимларга ҳам, амалий кўникмага ҳам, эга бўлади.

Модулли ўқитиш асосида олий малакали кадрларни тайёрлашда қуйидагилар асосида таъминланади:

- таълим тизимида ўқитиш жараёнининг узлуксизлиги (бу жараёнда фанларни ўзлаштириш самарадорлик кўрсаткичи янада жадаллашади);

- ўқитиш жараёнини янада фаоллаштириш (бунинг охирида маълумотларнинг асосий қисми, талабаларнинг мустақил равишда ишлаши натижасида, ахборот технология машиналари асосида ўзлаштирилади);

- таълим жараёнида билим эгаллашни индивидуаллаштириш (талабалар ўзларининг мавжуд қобилиятлари асосида билимларни ўзлаштириш имкониятларига эга бўлади).

WEB QUEST методи.

Бу метод талабаларнинг бўш вақти бўйича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики уларни кўп вақтларини онлайн ўйинларга сарфлашар экан. Интернет ўйинларининг энг машҳур жанрларидан бири quest - бу компютер ва интернетдан фойдаланиб ўйинларда иштирок этиш. Quest (инглизча “quest” - “қидириш” сўзидан олинган) - бу сюжет орқали ривожланиш учун ўйинчидан руҳий муаммоларни ҳал қилишни талаб қиладиган ўйин жанри. Ҳақиқат даражасига кўра questлар ҳақиқий ва виртуалга бўлинади. Questлар иштирокчилари ушбу ўйин фаолиятининг жозибали томони сифатида мантиқ, диққат, ақл ривожига кўмаклашишини таъкидлайдилар. Veb-quest методини қўллаш орқали талабаларнинг мустақил таълим олиши фаоллашади.

Бугунги кунда интернет тармоғисиз хаётимизни тасуввур қилиш қийин. Кўпчилик талабалар ҳам мустақил таълимни бажариш жараёнида асосан интернет хизматларидан фойдаланадилар. Талабалар кўпинча “Google”, “Bing” ёки “Yahoo”, “Wikipedia”, “Yandex” каби қидириш ресурсларидан фойдаланадилар.

Турли хилдаги маълумотларни топиш ва улар билан ишлаш ҳар қандай профилнинг замонавий мутахассисининг энг муҳим қобилиятларидан биридир. Интернет тармоқларидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлган мобил қурилмалар матнли сўровлар билан бирга аудиоли графикли ҳамда овозли қидирув сўровларидан фойдалана олиш лозимлиги сабабли ахборотларни излаш учун кўшимча имкониятларни очади. Шу сабабли ҳозирги даврда, уларни ман қилишдан кўра, бундай қурилмалардан таълим мақсадларини амалга оширишда самарали фойдаланишни рағбатлантириш муҳимроқдир.

Ушбу методнинг асосий мақсади ахборот-коммуникация технологиялар орқали интернет билан ишлашни такомиллаштириш орқали янги маълумотларнинг ўзлаштиради.

Бу методни қўллаш учун интернет ресурслари ва интернет браузерлари хизматларидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлиши лозим. Бунда талаба энг яхши қидириш усуллари ва хизматларини танлай олиши, берилган топшириқ бўйича етарлича хужжатлани олиши, берилган мавзу ва топшириқнинг ечимини қидириб топиш ва тўпланган маълумотларни қайта ишлаб профессор-ўқитувчига ҳоҳлаган бирор бир шаклда смартфонни орқали юбориши мумкин.

Профессор-ўқитувчи эса талабалар томонидан юборилган маълумотларни тўғрилиги бўйича тавсиялар бериб бориши ва натижаларни назорат қилиш ҳамда белгиланган баҳолаш мезонига мувофиқ баҳолаб бориши лозим.

Керакли жихозлар: Интернет тармоғи, компьютер (смартфон, планшет, коммуникатор), махсус мобил платформа (Android, IOS, BlackBerry, HP webOS, Symbian OS ва Windows Mobile).

2.3-жадвал

Мустақил таълимни олиб бориш босқичлари

Босқич-лар	Босқичлар Номи	Мазмуни
I	Ташкилий қисм	Талабаларга мустақил ишларни бажаришга оид умумий тушунчалар бериш. Мустақил иш мавзуларини мазмуни қисқача ёритиш. Мустақил ишни бажариш учун методик кўрсатмалар (услубий кўрсатмалар, маърузалар матни, дарслик, ўқув қўлланма, тестлар банки, интернет сайтлари) тақдим этиш.
II	Мустақил иш мавзусини тақсимлаш	Мустақил иш мавзуларни талабаларга танлаш имкониятини берган ҳолда тақсимлаш
III	Мустақил ишни бажариш	Мустақил иш мавзулари мазмунидан келиб чиққан ҳолда якка ёки жамоавий бўлиб бажариш
IV	Химоя	Талаба томонидан ишлаб чиқилган мустақил иш индивидуални ёки жамоавий шаклда химоясини ўтказиш
V	Баҳолаш	Химоядан муваффақиятли ўтган мустақил иш бўйича талабаларни баҳолаш

Кутиладиган натижалар:

1. Ўқитишнинг истиқболли тизимларидан бўлган модулли ўқитиш бўйича тушунчаларга эга бўладилар;
2. Ўқитишнинг модул тизимига ўтиш самарадорлигини айтиб бера оладилар;
3. Мустақил таълимни якка ҳолда бажара оладилар;
4. Модулли ўқитиш технологиясининг афзалликларини айтиб бера олади.

Олий таълим муассасаларида модулли ўқитишнинг ўзига хослиги унинг бошқа ўқитиш тизимларидан фарқини намоён қилишидадир.

Улар:

1. Ўқув жараёнининг мазмуни якунланган мустақил блоklar сифатида намоён бўлади. Мазкур мазмунни ўзлаштириш таълим мақсадига мувофиқ тарзда амалга оширилади. Дидактик мақсадлар талабалар учун шакллантирилиб, нафақат ўзлаштириладиган ўқув материаллари кўлами, балки уни ўзлаштириш даражасини ҳам белгилаб беради. Шу билан бир

қаторда ҳар бир талаба ўқитувчи томони зарур ўқув материалларини қаердан топиш ҳақида ёзма шаклда кўрсатма олади.

2. Талаба ҳамда ўқитувчи орасидаги мулоқотнинг шакли ўзгаради. Ҳудуд ҳамда шахсий индивидуал мулоқот шаклида амалга ошади. Айнан модулар ўқув-тарбия жараёнини субъект-субъект муносабатлари асосида ташкил этиш имконини беради.

3. Талабалар таълим жараёнининг асосий қисмида мустақил равишда ишлайдилар. Бунда талабалар ўз фаолиятларини мақсадли режалаштириш, ташкил этиш, назоратга олиш ҳамда баҳолашга ўрганиб борадилар. Бу эса талабага мазкур фаолият жараёнида ўз-ўзини англаш имконини беради. Ҳудуд ўзлаштирган билимлари даражасини мустақил аниқлайдилар, ўз билим, кўникмалари орасидаги бўшлиқни кўра оладилар. Ўқитувчи ҳам талабаларнинг ўқув-билув фаолиятларини модулли бошқариш имкониятига эга бўлади.

4. Ёзма тарздаги аниқ модулар ўқитувчиларга талабалар фаолиятини индивидуаллаштириш имконини беради. Бу ўринда яқка тартибдаги маслаҳатлар бериш, ёрдам кўламини кенгайтириш масаласи назарда тутилмайди. Бунинг учун, биринчи навбатда, ўқитувчилар модулли дастурга эга бўлишлари керак. Ушбу дастур мужассамлашган дидактик мақсадлар ва модулар мажмуидан иборат бўлиши лозим.

Бундан ташқари **“Таълим жараёнига модулли ўқитиш технологияларни қўллашнинг методик асослари”** мавзусига доир ўқув материали намунаси 10–илова келтирилган.

Ҳар хил мақсадлар учун мўлжалланган мобил иловалар бугунги кунда жуда кўп. Биз томонимиздан ишлаб чиқилган мобил илова бошқа иловалардан қуйидаги жиҳатлари билан алоҳида фарқ қилади:

- фан бўйича умумлашган ва қўшимча маълумотларни ўзида мужассамлаштирган;
- мавжуд маълумотлар тизимли ва илмий асосланганлиги;

- хажмининг кичиклиги ва офлайн режимда ҳам ишлаш имконияти мавжудлиги;
- талабалар томонидан мустақил бажарилган топшириқларни ижтимоий тармоқлар орқали ўқитувчига юбориш имконияти мавжудлиги;
- талабалар билимини мустақил назорат қилиши учун тест ва матнли топшириқларни мавжудлиги;
- натижаларни тўғридан-тўғри фан ўқитувчисига юбориш имкониятини мавжудлиги.

Айнан шу жиҳатлари билан бу мобил илова бошқа иловалардан фарқ қилади. Бу эса ўз навбатида жуда талабчан ҳамда замонавий талабаларга мос касбий компетенцияларни ривожлантиришга ва мустақил таълим дарслари самарадорлигини янада оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

1. Таълим тизимида талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштириш унинг шахсий фазилатлари инобатга олинса муваффақиятли давом этади. Бу эса таълим жараёнида педагогик шартнинг самарадорлиги турли таълимий ҳамда тарбиявий функциялардан фойдаланиш асосида таъминланади.

2. Олий таълим муассасалари талабаларининг мустақил таълим олишига қаратилган ўқув топшириқ, вазифаларига киритиш, талабаларни ижтимоий тармоқлардан самарали фойдаланишни фаоллаштириш ҳамда интернет ресурс тармоқларидан фойдаланишга йўналтирилган коммуникатив, ахборот масалаларни кенгайтирилди.

3. Ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ўзаро алоқаларни ташкил этиш учун интернет-алоқа хизматларидан фойдаланиш, одатда, талабаларнинг техник қурилмалари имкониятларидан фойдаланишга асосланди.

4. Ўқитувчилар томонидан талабалар мустақил таълим бажаришини бевосита ҳамда билвосита бошқариш, шу билан бирга замонавий инновацион

таълим технологияларнинг мавжуд имкониятларини инобатга олган ҳолда ўқув-услубий томондан қўллаб-қувватлаш жараёни амалга оширилганлиги талабаларнинг катта қизиқишига сабаб бўлди.

5. Умумкасбий, ихтисослик фанларни ўқиб-ўрганиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришда биз томонимиздан тақдим этилган дидактик моделнинг мазмуни, объектив ва технологик таркибий қисмлари касбий педагогика фани асосида кўрсатиб ўтилди. Талабаларнинг индивидуал имкониятлари, эҳтиёжлари ҳамда қизиқишларига мувофиқ фаол мустақил таълим олишга тайёрлиги ушбу моделда очиб берилди.

6. Ўқитишда муваффақиятли вазиятларини яратиш, истиқболли тизимни ташкил этиш, интернет тармоқларидан фойдаланган ҳолда талабаларнинг мустақил билим олишини янада такомиллаштириш асосида фанларнинг ўқув-методик таъминоти ҳамда умумкасбий, ихтисослик фанларни ўқитиш методикаси мобил қидирув, мобил сўров ва овоз бериш, падкаст, мобил викторина, QR-qvest таълим, булутли тадқиқот ва интерактив видео каби методлар ёрдамида такомиллаштирилди;

7. Мобил технологияларга асосланиб таълим бериш методлари тизимини жорий қилиш учун дастлаб уларни маълум тизимга солиш, уларнинг ўзига хос тамойилларини ҳамда хусусиятларини аниқлаш, ҳар битта методни фан мавзусининг мазмунига мослигини аниқлаш; ундан сўнг тизимни реал таълим жараёнида синаб кўришни талаб қилади. Бу эса ўз навбатида талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштиради.

УМУМИЙ ХҲЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Ўтказилган тадқиқот асосида бир қатор қуйидаги назарий ва амалий аҳамиятдаги умумлаштирилган хулосаларни чиқариш мумкин:

1. Мустақил таълим тушунчасини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатдики, мустақил таълим таълимнинг ривожланиши жараёнида ва педагогикада Олий таълим муассасаларини таълим-тарбиявий ишларини жадаллаштириш асосида ўрганилган. Таълим назариясининг янада такомиллаштишига ҳамда фанларни ўқитиш методларига асосан мустақил таълим методлари ва шакллари ўзгарди.

2. Таълим жараёнини фаоллаштириш, оптималлаштириш ва модернизациялаш ҳамда рақамлаштириш тушунчаларининг таҳлили натижалари, замонавий шароитларда умумкасбий фанларни ўрганишда талабаларининг мустақил таълимини фаоллаштириш муаммосини ҳал қилиш учун барча зарур услубий ва назарий шарт-шароитлар мавжудлигини кўрсатди.

3. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш уларнинг ижодий ҳамда билиш фаолиятини, ўқитувчи томонидан талабанинг мустақил таълимни амалга ошириш жараёнини бошқаришни янада такомиллаштириш, мустақил таълимнинг асосий фаол усуллари ва шаклларида самарали фойдаланиш, шу билан бирга бўлғуси мутахассиснинг касбий сифатларини янада такомиллаштириши исботланган.

4. Танлаб олинган бир нечта объектив омилларга асосан йўналганлик, умумкасбий, ихтисослик фанларнинг назарий-амалий маълумотларини ўрганиш асосида талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш тизимини қуриш тамойиллари: тизимлилик, илмийлик, узвийлик, доминатлик, амалиётнинг устуворлиги, интегративлик ҳамда касбий компетентлигини оширишга хизмат қилади.

5. Талабалар умумкасбий, ихтисослик фанларни ўрганишда мустақил таълимни янада кенг қамровли тарзда фаоллаштиришда концептуал (тузилмавий ва функционал) назарий функционал тузилмаси ишлаб

чиқилди. У ўзаро бир-бирига боғлиқ бир нечта таркибий қисмни ўз ичига олади: мақсадли, тузилмавий ва мазмуний, технологик, баҳоловчи ва субъектив-рефлектор, башоратли, тушунтириш ва тасвирий, ориентация, назорат ва диагностик ва коррекцион вазифаларни бажаради.

6. Талабаларни мустақил таълимини фаоллаштиришга йўналтирилган ўқув-услубий вазифаларни белгилаш, талабалар жамоасида ўзаро тармоқлараро алоқаларни янада фаоллаштириш ҳамда интернет ресурс манбаларидан фойдаланиш асосида уларда коммуникатив, ахборот масалалари янада кенгайтирилди. Шунингдек, ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ўзаро алоқаларни ташкил этиш учун интернет-алоқа хизматларидан фойдаланиш, одатда, талабаларнинг техник қурилмалари имкониятларидан фойдаланишга асосланди.

7. Ўқитишда муваффақиятли вазиятларни яратиш, истиқболли тизимни ташкил этиш, интернет ресурсларидан фойдаланган ҳолда талабалар мустақил равишда билимларни эгаллаш фаолиятини янада ривожлантириш, уларнинг билим олишдаги ўқув-методик таъминотлари ҳамда умумқасбий, ихтисослик фанларни ўқитиш методикасини мобил қидирув, мобил сўров ва овоз бериш, падкаст, мобил викторина, QR-qvest таълим, булутли тадқиқот ва интерактив видео каби методлар ёрдамида такомиллаштирилди;

Таълим тизимида мобил технологияларга таянган ҳолда ўқитиш методларини таълим жараёнида қўллаш учун уларни бир томондан тизимлаштириш, бу жараёни амалга оширишнинг ўзига тегишли хусусиятларини, тамойилларини аниқлаб олиш ҳамда танланган методнинг фан мавзусининг мазмунига мослигини аниқлаш; бошқа томондан, тизимни реал таълим жараёнида синаб кўришни талаб қилади. Бу эса ўз навбатида талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштиради.

Амалга оширилган илмий-тадқиқот изланишлар ҳамда таҳлили амалга оширилган назарий ва илмий, назарий ва методик манбалар, таълим муассасаларда ўтказилган тажриба-синов ишлари натижаларига таянган ҳолда қуйидагича тавсиялар берилди:

1. Умумқасбий фанларни ўқитиш жараёнига ҳам замонавий электрон таълимдан, ҳам замонавий мобил технологиялардан уйғунлашган ҳолда фойдаланишни кенг кўламда тадбиқ этиш зарур.

2. Олий таълимда ўтиладиган фанларнинг ресурслари асосида android va IOS тизимида ишлайдиган мобил иловаларни яратиш керак. Шунда бу фанларни талабалар томонидан хоҳлаган жойда ва хоҳлаган вақтда ўрганиш имконияти туғилади.

3. Талабалар имкониятлари, илмий-ишодий қизиқишлари ҳамда эҳтиёжларига мос фаол мустақил таълим олишга мўлжалланган таълим тизимини жорий қилиш лозим

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 56 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори. “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”. 27.07.2017 й., ПҚ-3151. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 30-сон, 729-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори. “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”. 20.04.2017 й., ПҚ-2909. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 18-сон, 313-модда, 19-сон, 335-модда, 24-сон, 490-модда.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”. 07.02.2017 й., ПФ-49. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. “Қишлоқ ва сув хўжалиги тармоқлари учун муҳандис-техник кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”. 24.05.2017 й. ПҚ-3003. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8

октябрдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги Фармони. ҚХММБ: 06/19/5847/3887-сон 09.10.2019 й

10. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1997. – 20-29 б.

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4 октябрдаги “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун педагог кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 400-сонли қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 28 майдаги “Малакали педагог кадрларни тайёрлаш ҳамда ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларини шундай кадрлар билан таъминлаш тизимини янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.

13. Абдуллаева Қ.М. Махсус фанларни ўқитишда бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билим ва кўникмаларини шакллантиришнинг методик асослари. Дисс. ... пед. фан. ном. – Т., 2006. – 182 б.

14. Аверьянов А.Н Системное познание мира: методологические проблемы. М., 1985. 236с.

15. Акимова И.Н., Якунин В.И. (5) Системологические подходы к преподаванию графических дисциплин: чертательная геометрия, инженерная и компьютерная графика // Материалы семинара-совещания зав. кафедр геометрии, инж. информатики, график и вузов Центр., Поволж., Юж., Урала Сев.-Зап. зон Рос. Федерации. Нижний Новгород, 1997. С.12-13.

16. Акулова О.В Kadrlar tayyorlash sifatini oshirish pedagogik xodimlar Boloniya jarayoni g'oyalari kontekstida // Axborot byulleteni. SPb: nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti nashriyoti A.I. Gertsen.-2006.-1 (29) - B.20.

17. Аравийская О.М Безруков Т.В., Смирнова Л.И. Использование средств компьютерной графики в технологии и организации интенсивного обучения (начертательная геометрия)// Новые образовательные технологии. М.,6.2000.Вып.6.С.33-36.
18. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М., 1980. – С.191.
19. Аскарлов И.Б. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш методикаси пед. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD)дисс.... автореф. – Тошкент: 2018 - 52с
20. Аскарлов И.Б. Бўлажак касб таълими педагогларининг тадқиқотчилик кўникмаларини ривожлантиришнинг моҳияти. Халқ таълими. – Т., 2017. №2. – Б.43-46.
21. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т.: Т. 2 / Б.Г.Ананьев; Под ред. А.Л. Бодалева. – М.: Педагогика, 1980. – 288 с.
22. Ашурова С.Ю. Енгил саноат йўналишлари бўйича кичик мутахасислар тайёрлашда махсус фанларни модулли ўқитишнинг илмий услубий асослари. Пед.фан. номз... дисс. – Т., 2005.
23. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. - М.: Просвещение, 1982. - 251 с.
24. Басова Н.В. Педагогика и практическая психология.Ростовн Д., 1999. 251с.
25. Блонский П.П. Педология. Книга для преподавателей и студентов высших педагогических учебных заведений. М.: Владос, 2000. 287с.
26. Безрукова В.С 32. Педагогика.Проективная педагогика: Учеб. пособие для инж.-пед.ин-тови индустр.-пед.техникумов. Екатеринбург,1996.344с
27. Беляева А. Управление самостоятельной работой студентов//Высш. Образование в России.2003.№6.С.105-109.
28. Беспалко В.П. [36], Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М.,1995.336с.

29. Байденко В.И. Методические рекомендации по разработке проектов ФГОС ВПО. – М.: ИЦ ПКПС, 2007.– 104с.
30. Боккуть Б.В., Сокорева СИ., Шеметков Л.А., Харламов И.Ф. Вузовское обучение: Проблемы активизации. Минск, 1989. 109 с.
31. Буряк В.К. Теория и практика самостоятельной работы школьников. Автореф. дис.... д-ра. пед. наук. Тбилиси., 1986 41с.
32. Вазина К.Я Модель саморазвития человека. - Н. Новгород, 1994. - 268 с.
33. Виготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: АСТ, 2005. – С.672 .
34. Волостникова А.Г. Познавательные интересы и их роль в формировании личности – М.: Просвещение, 2011. – 362 с.
35. Гарунов М.Г., Р.А.Блохин, Г.С.Лаптева Развитие студентов опыта самостоятельной профессиональной деятельности. Серия: Содержание, формы и методы обуч. высш. И сред, шк.: Обзор, информ./ НИИ проблем высш.шк.М.,1985.Вып.7.С.35-37.
36. Давидов В.В. Теория развивающего обучения. -М., 1996.-141 с.
37. Давыдков В.П. Роль и место автоматизированных обучающих систем в самостоятельной работе студентов: Автореф.дне... .канд.пед.наук. Новосибирск,1999.1 3с.
38. Данилова М.А. Данилова В.И. Дидактическое структурирование процесса обучения студентов в педагогических ВУЗе: Дисс. .. канд. пед. наук. Пермь: ПГПУ, 2003. – С.139
39. ДжураевР.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. дисс... док. пед. наук. – Т.: 1995. – С. 43.

40. Донцов В.Н. О понятии группы в социальной психологии / А. И. Донцов // Социальная психология: хрестоматия / сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. - М.:Аспект Пресс, 2003. - С. 147 - 152.
41. Дьюи Д. Опора на познавательный интерес : из книги "Воспитание: возвращаясь к изначальным смыслам" / Дж. Дьюи ; ред.-сост. С. Лебедев // Классное руководство и воспитание школьников : журн. Изд. дома "Первое сент.". 2014. № 2. С. 10-12.
42. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - 2-е изд. - М. : Издательский центр «Академия», 2005. - 208 с.
43. Загвязинский В.И. Идея, замысел и гипотеза педагогического исследования. Т., Педагогика, 1997. - № 2. - С.9-14.
44. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. М.,1999. 608с
45. Зеер Е.Ф. Психология профессионального развития / Э.Ф. Зеер. – М.: Издательский центр “Академия”, –2006. – С.240.
46. Зимняя И.А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности. – Ижевск, 2001. - 103 с.
47. Ильина С.И. Наши задачи / <http://apocalypse.orthodoxy.ru/problems/145.htm>
48. Исмоилова З.Қ. Маънавий-ахлоқий тарбиянинг назарий ва экспериментал - методик асослари: Дис...пед. фан. док. – Т., 2006. –345 б.
49. Каган М.С. Философия культуры. СПб, 1996 С. 109
50. Каптерев Избранные педагогические сочинения./Подред. А.М.Арсеньевой.М., 1982.199с
51. Карсонов В.А. .Коррекционная педагогика: Учебное пособие - Саратов: Изд-во СГПИ 1999. 198 с
52. Ковалевский И. - Избранные работы / А.О. Ковалевский. - М.: Издательство Академии Наук СССР, 2014. - 676 с.
53. Коджаспиров Г.М Педагогика.: учебник для студ. высш. учеб.заведений Г.М. Коджаспирова. – М.: Гардарики, 2004. – С.528.

54. Коменский Я.А. Великая дидактика / Ян Амос Коменский. - М.: ЁЁ Медиа, 2012. - 399 с.
55. Кортаева Б.И. Педагогические взаимодействия и технологии // – М.: Академия, 2007. – С.256.
56. Костенко И Самостоятельной работы заочников// Высш.образование России.1999.№6.С.50-53
57. Краевский В.В. Педагогика и ее методология вчера и сегодня //Педагогическая наука в контексте современности.М.,2001.С.6-30.
58. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии: моногр. / В.А. Крутецкий. - М.: Просвещение, **2003**. - 260 с
59. Кустов Ю.А. Осоргин Е.Л., Гусев В.А. Преемственность учения в системе «Школа – профетех училище - колледж - вуз - производство» / Ю.А.Кустов, Е.Л.Осоргин, В.А.Гусев. - Самара: ТолПи, Самарский университет им. Татищева, Самарский профессионально-пед. колледж, 1999. -257с.
60. Кулиева Ш.Х. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлаш жараёнига тизимли ёндашувнинг илмий-услубий асослари. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2012. – 142 б.
61. Леонтиев А.Н. Гуманистические перспективы образования В.А.Леонтьев // Высшее образование в России. 1999. -№4. - с.33-38.
62. Лернер И.Я. Показатели системы учебно-познавательных заданий - Новые исследования в педагогических исследованиях. Вып.2 (67). - М. Педагогика, 1990. -80 с.
63. Маркова А.К. Психология профессионализма.М.,1996.308с
64. Маркова С.М. Моделирование педагогических. - Н.Новгород: ВГИПА, 2003. – 143 с.
65. Матжонов С. Ўмумтаълим тизимида адабиётдан мустақил ишларни ташкил этиш: Автореф. дис. ... пед.фан.докт. – Т.:1998. – 42 б.
66. Махмутов И.М. Проблемное обучение : основные теории. –М.: Педагогика, 1991.- 321 с.

67. Менчинская Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника: Избранные психологические труды - М.: Педагогика, 2012. - 305с.
68. Муқимов Б.Р. Талабалар мустақил таълим жараёнида дастурий дидактик мажмуанинг ўрни ва аҳамияти // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў». – Нукус, 2019. – № 6. – 48-52б.
69. Муслимов Н.А. Педагогик фаолиятга тизимли ёндашув муаммолари // Касб-хунар таълими, 2004. - № 3. – Б.24.
70. Муслимов Н.А. Талабалар мустақил таълим жараёнида дастурий дидактик мажмуанинг ўрни ва аҳамияти // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў». – Нукус, 2019. – № 6. – 48-52б.
71. Наин А.Н. Технология работы над диссертацией по гуманитарным наукам. Челябинск, 2000. 187с.
72. Наумова Л.К. Организация самостоятельной работы магистрантов (Направление "Педагогика") : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 СПб, 2006 169 с.
73. Нишоналиев Ҳ.Н. Формирование личности учителя трудового обучения: проблемы и перспективы. – Т.: Фан, 1990. – С.88 .
74. Нишонава З. Мустақил фикр ривожланганлигининг психологик мезонлари // Халқ таълими. - Тошкет, 2001.- №1.- Б. 38 – 40.
75. Нишонава З. Воспитание совершенного человека в развитии педагогической мысли эпохи возрождения Востока: Автореф. дисс. ... д.п.н.- Т.: ТИИМФХ. 1998. -35 с.
76. Ниязметова Т.Р. Методика самостоятельной работы учащихся на уроках узбекской литературы в IV – VII классах: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Т.:1999. - 21 с.
77. Огородникова И.Т. Основные проблемы и методика изучения эффективности урока по основам наук в школе / Огородников И. Т. - М.: МГПИ, 2005. - 32 с.

78. Олимов Қ.Т. Махсус фанлардан ўқув адабиётлари янги авлодини яратишнинг назарий-услубий асослари. Авторефер. дис. ...пед. фан. докт. –Т.: 2005. -44 б.
79. Педагогический энциклопедический словарь / Ред. Кол.: Б.М. Бим-Бад и др. М.: Научное изд-во “Большая российская энциклопедия”. - М., 2002. -68 с.
80. Петров Ю.Н. Инженерно-педагогическое образование как педагогический феномен: Монография. - Н. Новгород: ВГИПА, 2005.
81. Пигалова Т.Б. Дидактические условия организаци и самостоятельной работы учащихся средних профессиональных учебных заведений (на Пример е социальной педагогики): Автореф.дис... .канд.пед.наук.Оренбург,2000.19с.
82. Пидкасистый П.И. Педагогика учебное пособие для студентов пед. вузов и пед. колледжей. //под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – С.640 .
83. Платонов К.К. Структура и развитие личности.М.,1986.225с.
84. Полозов В.С. Начертательная геометрия (информационно-параметрический подход в инженерных графических задачах): Учеб, пособие. Нижний Новгород, 2000.60с.
85. Психоло-гопедагогический словарь: Для учителей и рук.обще образоват.учреждений/Автор-сост.В.А.Мижеригов.М.,1998.540с. (164)
86. Рычков А.К. Философия: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / А. К. Рычков, Б. Л. Яшин. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004.
87. Садикова Ф.М. Талабаларнинг мустақил ижодий фаолиятини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш(профессионал таълим соҳа йўналишлари мисолида) пед. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD)дисс.... автореф. – Тошкент: 2022 - 52с
88. Садовский В.ва Е.Юдин Система // Философская энциклопедия. Т. 5.

89. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. Тўз
МУ

қошидаги ОПИ.- 2003 203б

90. Силкина Н.В. Отраслевое профессиональное образование
например в подготовки кадров для железных дорог // Вестн. Учеб.-
метод. обн. по проф. пед. образованию. Екатеринбург, 2003. Вып.
2(33), 16. С. 5-10.

91. Скоткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. - М., 1991.
С. 156

92. Скок. Г.Б. Основы технологии коррекции и педагогической
деятельности: Автореф. дис... д-ра, пед. наук. М., 1988. 43с.

93. Сластенин В.А. Педагогический процесс как система. - М.:
Магистр-Пресс, 2000. - 219с.

94. Талайзина Н.Ф. Деятельностный и подход к построению модели
специалиста. Вестник высшей школы, №3, 1986 - С. 10-14.

95. Толипов Ў.Қ. Олий педагогик таълим тизимида умумий касбий
қўникма ва малакаларни ривожлантиришнинг педагогик
технологиялари: Дис. ... пед. фан. докт. – Т., 2004. – 314 б.

96. Толипова Ж.. Биологияни ўқитишда инновацион технологиялар.
Педагогика олий ўқув юрти талабалари учун дарслик. “Чўлпон” Т.: 2011 -
128 бет

97. Турдибаева Б.М. Формирование познавательной
самостоятельности у студентов педагогических вузов как средство
совершенствования воспитательной работы. (На примере биологических
факультетов во внеаудиторное время): Автореферат дисс. ... канд. пед. наук.
– Жалал – абад. 2001. – 22 с

98. Ўрозова М.Б. Ўлажак касбий таълим педагогини лойиҳала
фаолиятига тайёрлаш технологиясини такомиллаштириш. пед. фан. докт.
дисс.... автореф. – Тошкент: 2015 - 43с

99. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения (комплект из 2 книг) / К.Д. Ушинский. - М.: Педагогика, 1991. - 922 с.

100. Хайитова Ш.Д., Абдулхаев И. “Талабалар мустақил таълимини ташкил этиш ва ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантириш” International conference on learning and teaching” номли халқаро конференция. Тошкент, 2022.

101. Хайитова Ш.Д. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларни мустақил таълим олишини фаоллаштириш усуллари. НамДУ хабарлари. –Т. Илмий журнал: - Наманган. 2020. №2. Б 165

102. Хайитова Ш.Д. Мустақил таълимнинг мазмуни, хусусиятлари ва малака даражаларини аниқлаш мезонлари. “Замонавий тадқиқотлар, инновациялар, техника ва технологияларнинг долзарб муаммолари ва ривожланиш тенденциялари” Республика миқёсида илмий техник анжуман – Жиззах 2020 йил 10-11 апрель Б 216-221

103. Хайитова Ш.Д. Талабаларнинг мустақил ишларини ривожлантиришда тизимли ёндашув. Буюк ипак йўлида умуминсоний миллий қадриятлар: тил, таълим ва маданият халқаро илмий-амалий конференция материаллари. -Самарқанд, 2020 йил 9-10 октябрь Б 456-459

104. Хайитова Ш.Д. Systematic approach in activating students' independent work // “Профессионал таълим тизимида ислохотлар: малака ошириш таълим турида инновацион ғоялар” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция. – Жиззах 2020 йил ноябр Б. 289-293.

105. Hayitova Sh.D. The Main Features of Organizing Students' Independent Work in The Educational Process // Central Asian journal of literature, philosophy and culture Received 22nd December 2020 B. 16-21

106. Hayitova Sh.D The Contents of Students' Independent Education and Methods of Implementation // Psychology and education (2021) 58(2):Б 1867

107. Hayitova Sh.D Mustaqil faoliyatni faollashtirish oliy ta'lim talabalarining tabiiy-ilmiy "dunyo qiyofasi"ni shakllantirish sharti sifatida //

O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali 1-son, 1-qism
2021 Б.16-18

108. Хайитова Ш.Д Таълим тизими самарадорлигини оширишда мустақил таълимнинг ўрни. The journal of academic research research in educational sciences ISSN 2181-1385VOLUME 2 ISSUE 4APRIL 2021 Б 83-86

109. Хайитова Ш.Д.Талабалар мустақил таълимни фаоллаштиришнинг назарий модели. Ta'lim, fan va innovatsiya 2021/2-son Б 89-96

110. Халилов Н. Мустақил таълим шакллари // Халқ таълими. – Тошкент, 2002.- № 5.- Б. 88 – 89.

111. Халилова Ш.Т. Ижтимоий психология. - Т.: Фан. 2013. - 118 б.

112. Харламов И.Ф. Педагогика: краткий курс: учеб. пособие / – Минск: Высш.школа, 2005. –272 с

113. Ходжабоев А.Р. Научно-педагогические основы учебно-методического комплекса подготовки учителя труда. Автореф. дисс. пед. наук. - Т.: 1992. - 42 с.

114. Ходжабаев А.Р, Хусанов И.А. Касбий таълим методологияси. - Т.: Фан ва технология, 2007.- 192 б.

115. Ҳамидов Ж.А. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда ўқитишнинг замонавий дидактик воситаларини яратиш технологияси. Монография. – Т.: “Sano-standart”. 2017. - Б. 160.

116. Ҳамидов Ж.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда ўқитишнинг замонавий дидактик воситаларини яратиш ва қўллаш технологияси: Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc) диссертацияси автореферати. – Т., 2017 й.

117. Химматалиев Д.О., Байбаева М.Х., Мукимов Б.Р. “Жаҳон таълим тизими” фанидан мустақил ишларни бажариш бўйича услубий кўрсатма // Услубий кўрсатма. – Т.: ТИМИ, 2017. – б.т. 18

118. Хуторской А.В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования / А. В. Хуторской, Л. Н.

Хуторская // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: Межвузовский сб. науч. тр. / Под ред. А. А. Орлова. – Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2008. - Вып. 1. – С.117-137.

119. Хусанбоева Қ.П. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: Дис. ... пед.фан.док. –Тошкент: ЎзПФТИ, 2004. – 261 б.

120. Чориев Р.К. Касб таълими мутахассисларини дуал тизими асосида касбий фаолиятга тайёрлаш методикасини такомиллаштириш Автореф. дис... док. пед. наук. – Т.: 2000. – С.67.

121. Т.И.Шамова Управление образовательными системами. - М., 2007. - 384 с.

122. Шарипов Ш.С. Педагогические условия формирования изобретательского творчества студентов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Т.: 2000. -20 с.

123. Шедровский Л.Г. Очерки по философии образования. - М.: 1998. - 358 с.

124. Шморгун В.Г. Формирование структурно-механической неоднородности в слоистых металлических и интерметаллидных композитах, создаваемых с помощью комплексных технологий Автореф. дис... док. пед. наук. Киев, 2007.17с.

125. Шодиев Н.Ш. Талаба шахсига йўналтирилган ўқитиш технологиялари. Т: ТДИУ, 2004. - 182 б.

126. Шукина Г.И. [210] Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Шукина Г.И. - М.: Просвещение, 2007 - 160 с.

127. Энциклопедия профессионального образования./ Подред.С.Я.

128. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М., 1997. С 126

129. Юшко Г.Н. Научно-дидактические основы организации и самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Авто-реф. дис... .канд. пед. наук. Ростовн/Д.,2001.25с.

130. Қўйсинов О.А. Касб таълими йўналиши бакалавр ўқитувчиларни тайёрлашда мустақил таълимнинг илмий - методик асослари. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2008.

131.Yastrebova E.B., Kryachkov D.A. From Bachelor's to Master's: Suggestions for Course and Material Design // The Magic of Innovation: New Techniques and Technologies in Teaching Foreign Languages/ ed. by Dmitry A. Kryachkov, Elena B. Yastrebova, Olga A. Kravtsova. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2015. P. 237-254.

Интернет маълумотлари:

<http://www.istedod.uz/>

<http://www.ziyonet.uz/>

<http://www.pedagog.uz/>

<http://www.lex.uz/>

<http://www.oak.uz/>

<http://www.maqolalar.uz/>

<http://library.tma.uz/>

<http://edu.tma.uz/>

Қўйсинов О.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг касбий-педагогик ижодкорлигини компитентли ёндашув асосида ривожлантириш технологиялари. Монография. – Т.: “DELTA PRINT SERVIS” НАШРИЁТИ. 2018.- 156 б.

МҮНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ МОБИЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ФАОЛЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	6
1.1§.Талабаларнинг мустақил таълим олишини ташкил этишнинг зарурати.....	6
1.2§. Тадқиқот муаммосининг методологик жиҳатлари	27
1.3§.Умумкасбий фанларни ўқитишда мустақил таълимни фаоллаштиришнинг назарий функционал тузилмаси	41
1-боб бўйича хулосалар	60
II БОБ. ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА МЕТОДИКАСИ.....	62
2.1.§. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт- шароитлари	62
2.2§. Мустақил таълим - талабаларни касбий шакллантириш жараёни моделининг муҳим концепцияси сифатида.....	81
2.3§. Мобил технологиялар ёрдамида мустақил таълимни ташкил этиш методикаси	91
Иккинчи боб бўйича хулосалар	119
УМУМИЙ ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР.....	121
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	124

Хайитова Ш.Д. //Талабалар мустақил таълимини мобил технологиялар асосида фаоллаштириш методикаси // – Т.: СамДТУ, 2023. – 137 б. – ISBN 978-5-91450-187-4.

Ушбу монографияда бугунги кунда таълим талабаларнинг мустақил иши компотенталарини ривожлантиришда замонавий дидактик воситалардан фойдаланиш, касбий йўналтирилган таълим мазмунини такомиллаштириш, мультимедиа, ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш, талабаларнинг креатив қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг мустақил ишини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш, мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари, мустақил таълимни фаоллаштириш усуллари, технологиялари ва методларини танлаш, синаш ҳамда улардан фойдаланиш модели, интернет ресурсларидан фойдаланиш орқали талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш, мобил технологиялар ёрдамида мустақил таълимни ташкил этиш методикасини такомиллаштириш йўллари баён этилган.

Такризчилар:

Д.А.Мустафоева – “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети доценти

Л.Т. Розикова – Самарқанд давлат тиббиёт университети, ф.ф.н., доцент

Масъул муҳаррир:

(PhD) доцент О.Х.Қосимова

КИРИШ

Жаҳоннинг бир қатор етакчи олий таълим муассасаларида ўқитишнинг масофавий шаклидан фойдаланиш ва мустақил таълим имкониятларидан кенг фойдаланиб ўқитиш, интерактив дастурий воситалар, визуал моделлар, мультимедиали электрон таълим ресурслар яратиш, талабаларнинг касбий компетентлигини шакллантиришда мобил технологиялардан фойдаланишга асосий эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ф.А.Дистервег талабаларнинг ақлий кучларини ривожлантириш ғоясини кўриб чиқиб, шуни таъкидлаган: “...ривожланиш ва таълим ҳеч бир инсонга берилиши ва етказилиши мумкин эмас. Ҳар ким бунга шахсий фаолияти билан эришиши керак. Инсоннинг ўзи мустақил йўл билан эгалламагани - уни ҳисобланмайди” деб фикр билдирган. Ўқитишнинг мустақил таълим шакли эса маълум фан (курс)нинг асосий хусусиятлари, шу билан бирга, талабанинг билимларни ўзлаштириш даражалари ҳамда қобилиятларини ҳисобга олиб назарий ҳамда методологик асосларини янада такомиллаштириш учун хизмат қилади.

Ривожланган хориж давлатлар таълим тизимида илмий изланишлар, тадқиқот вазифалари ва йўналишларини танлашда янгича ёндашувлар, умумкасбий билимларни шакллантириш, уларни лойиҳалаш, ташкилий ҳамда функционал тарзда ўқитиш Концепциясида (Design Based Learning Conception) талабалар мустақил таълимнинг ўрни ҳамда талабаларнинг мустақил равишда таълим олишини янада фаоллаштириш асосида рақобатбардошлилик ва интегративлик сингари асосий касбий сифатларнинг назарий-амалий жиҳатларини янада ривожлантириш имкониятлари мавжуд. Шу нуқтаи назардан талабаларнинг ўзини-ўзи мустақил тарбиялаш, ўзини-ўзи ўзгартириш имконини берадиган дидактик шароитлар яратиш учун олий таълим ўқитувчиларининг изланишларини тақозо этади.

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлашнинг сифат кўрсаткичларини ошириш, халқаро таълим стандартлари асосида олий малакали мутахассислар тайёрлаш, ўқув жараёнига халқаро стандартларига асосланган илғор педагогик технологияларни жориш этиш борасида олиб борилаётган кенг

ислохатлар натижасида олий таълим муассасаларида ўқитиш сифат-самарадорлиги ортиб, доимий профессионал ўсиши учун тайёр бўлган профессионал кадрларни тайёрлаш долзарбдир. Ўқув жараёнини бундай ташкил этишда, ўқитувчига талабаларнинг мустақил, фаол билиш фаолиятини ташкил қилиш учун ваколатли маслаҳатчи, менежер роли юклатилади. Бир қанча олий таълим муассасалари талабаларининг назарий ҳамда амалий билимларни мустақил таълим кўринишида ўзлаштиришлари учун улкан имкониятлар бордир.

Ўқув жараёнида мустақил таълим талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш борасидаги муаммоларни ҳал этиш доимий долзарб бўлган масала ҳисобланади. Шу боис, янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида” ги Қонунда мустақил фикрлайдиган, юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш тизими акс эттирилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармонида асосан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепция” сида “... мустақил таълим соатлари улушини ошириш, талабаларда мустақил таълим олиш, танқидий ва ижодий фикрлаш, тизимли таҳлил қилиш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш, ўқув жараёнида компетенцияларни кучайтиришга қаратилган методика ва технологияларни жорий этиш, ўқув жараёнини амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтириш, бу борада ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материалларни кенг жорий этиш”¹ каби вазифалар белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари

¹ ¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. ҚХММБ: 06/19/5847/3887-сон 09.10.2019 й. <https://lex.uz/docs/4545884>

тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикасини Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги №824 сонли қарори “Олий таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ тизимни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” №824-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги “Ахборот технологиялари коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5349-сонли Фармони ҳамда бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда муайян даражада хизмат қилади.

I. БОБ. ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ФАОЛЛАШТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МУАММОСИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1 Талабаларнинг мустақил таълим олишини ташкил этишнинг зарурати

Талабалар мустақил таълими ва мустақил фаолиятининг аҳамияти ҳақида гапирганда педагогика фанининг классиклари ҳам, замондошларимиз ҳам бир хил хулосалар чиқарадилар, яъни: ҳеч қандай ташқи таъсир, кўрсатма, буйруқ, эътиқод ёки жазолар мустақил фаолият билан алмаштирилмайди ёки таққосланмайди.

Талабалар мустақил таълими фаолияти ҳамда мустақил равишда таълимни эгаллаш муаммоси ҳар доим педагогика изими фанларининг долзарб муаммолари қаторидадир.

Олий таълим муассаси талабаларининг ундувидуал, мустақил равишда таълим олиши, бу жараёни янада фаоллаштириш, умумкасбий ва ихтисослик фанлар тизимини ўрганишда талабаларнинг мутахасислик фаолиятига тегишли илмий-методик манбаларни ўрганиш ҳамда уларни қиёсий таҳлил қилиш, асосий категорияларининг мазмуни, моҳиятини очиб беради.

Педагогика фанининг асосчиларидан бири бўлган, буюк чех олими Я.А.Коменский инсон билимларининг чексиз имкониятларига эга эканлигига ишонган. Ҳ дунёда инсон била олмайдиган ҳеч нарса йўқ деб ҳисобларди ва буни у (инсон) ўзи, ташқи ёрдамсиз ҳал қила олади деб ўйлаган. Бунга мисол тариқасида унинг “Буюк дидактика” асаридаги қуйидаги сатрларни келтиришимиз мумкин: “...аутодидактларнинг мисоллари табиатга эргашиш, инсон ҳамма нарсани идрок эта олишини яққол кўрсатади” [54, 60-бет].

Я.А.Коменский инсон табиатан ҳаётни, ҳаракат ва фаолиятни севади ва фақат ақлли раҳбарликка муҳтож деб ҳисобларди. Ташқи мотивлар умуман

керак эмас, чунки ҳар ким уларни ўз ичида олиб юради; фақат одамни тартибсиз инстинктлар уни тўғридан ташқарига олиб чиқмаслиги учун йўналтириш керак деб ҳисоблайди.

Шуниси муҳимки, барча машғулотлар ихтиёрийдир. Бу қуйидаги ҳолатларда амалга оширилади:

- инсон янги бир нарсани мустақил ўрганиш учун ўзида доимо куч топа олиш керак;
- ҳар қандай янги билимларни ўрганишдан ҳурсанд бўлиши керак;
- талаба ҳамма нарсага ўз кучи, ҳаракатлари ва тажрибаларидан фойдаланиш орқали етарлича билимга эга бўла олса ўзидан ҳар томонлама қониқиш хис қилади.

Я.А.Коменский таълим барча учун бир хил бўлиши керак, деб ҳисоблаган, аммо, бунда талабаларнинг индивидуал ёндашуви муҳимдир. Бунда асосий воситаларидан бири талабанинг китоб билан мустақил ишлаши ҳисобланади. Я.А.Коменский буни аудитория дарсларини ўртача қобилиятли ва юқори қобилиятли талабалар билан солиштириб эгалланмаслиги билан изоҳлайди, улар ўқув дастуридан четга чиқмаган ҳолда мустақил равишда қўшимча адабиётларни ўрганиш ва бошқа талабалар билан тажриба алмашиш учун рағбатлантирилади. Билими пастроқ талаба билимлироқ талабаларга ўхшашга ҳаракат қилишади, чунки ҳеч ким охиригилар орасида бўлишни истамайди. Шунингдек, “Ривожланиш ва таълим шахсга берилмайди ёки етказилмайди, балки ҳар бир киши бунга ўз фаолияти, ўз кучи, ўз касби билан эришиши керак” деб ҳисоблайди [54].

Рус педагогикасининг асосчиси К.Д.Ушинский “Талабанинг мустақиллиги ҳар қандай самарали таълим беришнинг ягона мустаҳкам пойдеворидир” [99, 144-бет] деб ҳисоблаган. Шунга ўхшаш фикрларни бошқа таниқли рус олимларининг асарларида ҳам учратамиз. Бу ерда педагогика классикларининг ушбу мавзу бўйича баъзи маълумотлари мавжуд.

Рус ўқитувчиси ва психологи П. Ф. Каптерев таълимнинг ривожланиш тарафдори бўлиб, таълим самарадорлигини ошириш бу талаба шахсининг ўзини-ўзи ривожлантиришидир, деб ҳисоблади. Шунга асосланиб, у таълим мазмунини, ўқув фаолиятини фаоллаштиришга олиб келадиган таълим методларини белгилаб берди [50, 352-бет].

Педагогик ва психологик хориж олимлар П.П.Блонский [25], Л.С.Выгодский [33], Д.Дьюи [41], В.А.Карсонов [51] ва бошқаларнинг ишларида талабаларнинг таълим ва тарбиясида мустақил таълимнинг ўрни ҳақида маълумотлар кўплаб келтирилган.

Бу ишларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, мустақил таълимни бажаришда уч гуруҳ методлардан фойдаланилади:

- мотивацион;
- ўқитиш;
- рағбатлантириш.

Биринчи гуруҳга қуйидагилар киради: ўқув машғулотилари мақсадларини белгилаш, ўқув фаолияти ва касб натижаларининг амалий аҳамиятини кўрсатиш.

Иккинчи гуруҳга эслатма, таянч иборалар, етакчи саволларни белгилаш.

Үчинчи гуруҳга ишонтириш, тасдиқлаш ва рағбатлантириш киради.

Үч гуруҳ методлардан аудиторияда назарий ва амалий машғулотларда фойдаланиш талабалар билан ўқитувчи ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш, аудиторияда эмоционал кўтаринкилик уйғотувчи шарт-шароитлар яратиш, иродани тарбиялаш, онгли интизомни мустаҳкамлаш имконини беради. Бу методларнинг моҳирона уйғунлиги юқори сифатли таълимни таъминлайди ҳамда соғлом психологик иқлимни яратади. Ўқитувчи томонидан берилган топшириқ устида ишлаш талабаларнинг ўқув фаолиятидаги муваффақиятини белгилайди.

Шундай қилиб, машғулотларда мустақил таълимнинг икки тури мавжуд. Биринчиси талабанинг ҳозирги ривожланиш даражасини аниқлаш бўлиб, асосан назорат ва ўқув вазифаларини бажаришга қаратилган ишлар киради.

Иккинчиси талабаларнинг зудлик билан ривожланиш зонасини кенгайтиришга қаратилган мустақил таълимни ўз ичига олади. Шу каби мустақил таълим қуйидаги ривожлантириш, ўқитиш ва тарбиялаш вазифаларни бажаради.

Мустақил таълимнинг мазмунини тўлиқ тушуниб етишда бундай ёндашуш, уларнинг функционал мақсадига қараб, талабаларни ақлий фикрлаб режалаштириш, таълим ва тарбиялашнинг асосий воситаси сифатида аудиториядан ташқарида мазмунли фойдаланиш имконини беради.

Республикамизнинг етакчи педагог олимларидан Р.Х.Джураев [39], Н.А.Муслимов [69], Ҳ.Н.Нишоналиев [74], Н.Сайидахмедов [89], А.Р.Ходжабоев [114], Қ.П.Хусанбоева [120], ва бошқалар ўз илмий тадқиқот ишларида талабалар мустақил таълимининг ташкилий-методик асослари ҳақида ўз фикрларини баён этганлар.

Ўқув жараёнида ва таълим тизимида мустақил таълимни ташкил этиш муаммоларини Н.А.Муслимов [70], С.Матчанов [65], З.Нишонава [75], А.Р.Ходжабоев [114], Р.К.Чориев [121] Т.Ниязметова [76], Ж.Толипова [96], Ў.Қ.Толипов [95], Б.М.Турдибаева [97], Н.Халилов [111], Ш.Шарипов [123], Ш.Юнусова ва бошқалар ўз илмий тадқиқот ишларида таҳлил қилганлар.

Республикамизда касб таълими соҳасида етакчи профессор Н.А.Муслимовнинг фикрича “Мустақил таълим – билимларни ўзлаштириш, тасаввурларини ривожлантириш тушунчалари, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш бўйича ўқув жараёнининг субъектив мақсадга мувофиқ, мунтазам, мустақил ҳамда автоном фаолиятни ташкил этиш демакдир” [70].

Худди шунингдек профессорлар Р.Х.Джураев ва С.Т. Турғуновларнинг қайд этишича мустақил таълим – бу таълим олувчининг ўзи танлаган техник воситалар ва ўқув адабиётлар ёрдамида аждодлар тажрибаси, фан-техниканинг илғор ютуқларини таҳлил қилиш ва ўрганишга йўналтирилган шахсий ҳаракатлар жараёнидир. Бунда инсоннинг ички дунёси, ҳис-туйғулари, мустақил фикрлаш қобилияти асосий рол ўйнайди [39].

В.И.Загвязинский талабаларнинг аудиториядан ташқарида ва таълим муассасидан ташқари мустақил таълимини аниқлайди. Дастлаб талабаларнинг мустақил таълими куйидаги кўринишларда бўлган. Уларга маъруза эшитиш ва ёзиб олиш, семинарда чиқишларни танқидий ва таҳлилий баҳолаш, нутқини ижодий ўстириш, тест синовлари ва имтиҳонларга самарали тайёргарлик кўриш каби кўникмаларни шакллантириш киради [42, 155-бет].

В.И.Загвязинский аудиториядан ташқарида бажариладиган мустақил таълим турларига куйидагиларни киритади:

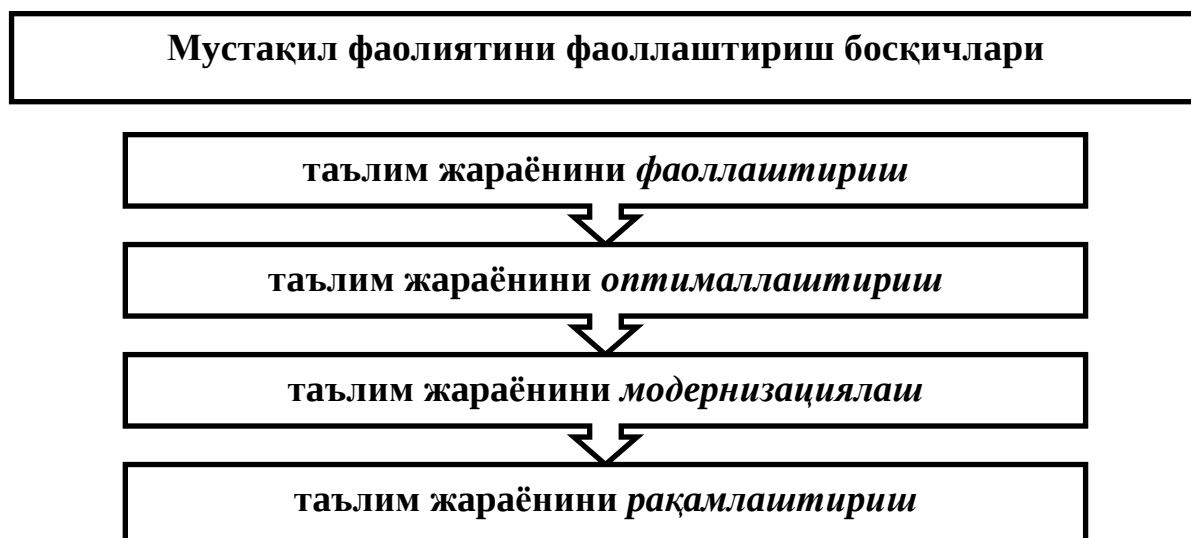
- ёзма иш;
- тегишли адабиётларни бирламчи таҳлил қилиш;
- маъруза матни учун янги материалларни тайёрлаш ва рўйхатдан ўтказиш;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар учун материални йиғиб бориш;
- рефератларни бажариш;
- турли тадқиқотларда иштирок этиш [42, 156-бет].

Бу тушунчаларнинг асосий қоидаларини ва уларни талабаларнинг мустақил фаолияти ва мустақил таълими назариясини ишлаб чиқишга тадбиқ этишни кўриб чиқамиз.

Таълим жараёнини фаоллаштириш учун бугунги кунда анъанавий ўқитиш усулларида, ноанъанавий ўқитиш усуллари яъни дарс жараёнида янги педагогик ва инновацион технологиялардан фаол фойдаланиш, ўқитишнинг янги усуллари жорий қилинмоқда.

Ҳозирги вақтда республикамизда олий таълим тизимини ривожланишининг ҳар бир босқичида мустақил таълимдан фойдаланиш назарияси ва амалиётини фаоллаштириш олий таълим муассасаларининг (ОТМ) ўқув ишларини такомиллаштириш аспектида амалга оширилмоқда. Бу ходисани назарий тушуниш таълим жараёнини такомиллаштириш назарияларини ишлаб чиқиш билан мос равишда юз берди. Тадқиқотимизда ўқув фаолиятини такомиллаштириш, шу жумладан, талабаларнинг мустақил

фаолиятини ривожлантириш билан боғлиқ назарий тушунчаларни ишлаб чиқишда бир қанча босқичларни белгилаб олдик (1.1-расм).

1.1-расм. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш босқичлари

Ўқитишни фаоллаштириш муаммолари XX асрнинг 60-80-йилларида педагогик адабиётларда кенг муҳокама қилинди. Рус адабиётида ўқитишни фаоллаштириш масалалари у ёки бу даражада кўриб чиқилган асарлар кўп. Муаммонинг психологик жиҳатлари Л. С. Выгодский [33], Л. В. Занков [44], В.А.Крутецкий [58], Н.А.Менчинская [67] ва бошқаларнинг ишларида ёритилган.

Ўқитишни фаоллаштиришнинг педагогик муаммоларига А.Г.Волостникова [34], П.И.Пидкасистый [81], М.Н.Скаткин [90], И.В.Харламов [112], Т.И.Шамова [121], В.Ф.Шморгунов [128], Г.И.Шукина [126] ва бошқаларнинг ишлари бағишланган.

Т.П.Шамова таъкидлаганидек, талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштириш масалаларини амалга ошириш, олий таълим битирувчиларини тайёрлаш сифатини янада ошириш, илмий-техник ва ижтимоий тараққиётни жадаллаштиришнинг замонавий шароитларида фаол ҳаётий ўрнини шакллантириш билан боғлиқ. Бу эса ўз навбатида ўқитишнинг

мазмуни, шакл ва методларига янгича ёндашувларни излашни талаб қилади [121, 3-бет].

Фаол ўқитиш назарияси ва амалиётини ривожлантиришда ўқитиш усуллари янада такомиллаштириш билан боғлиқ тадқиқотлар катта рол ўйнади (Б.И.Коротаева [55], И.Я.Лернер [62], И.Т.Огородникова [76], М.Н.Скаткин [90] ва бошқалар). Фаоллаштириш машқлари назариясини ривожлантиришга ҳисса қўшиш, қизиқиш ва билим эҳтиёжларини ривожлантиришга Л.И.Божович, С.И.Ильина, Г.И.Шукина ва бошқаларнинг ишларида акс этган.

Талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантиришнинг энг самарали воситаларидан бири мустақил таълим бўлиб, уни батафсилроқ муҳокама қиламиз.. Бу муаммога яқин талабаларнинг билим мустақиллигини ривожлантириш масаласидир (М.А.Данилова[38], И.Я.Лернер[62], М.И.Маҳмутов[66] ва бошқалар).

Т.И.Шамова томонидан талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш учун янги концептуал ёндашувнинг моҳияти кўриб чиқилади. У “билиш фаолияти бу таълим жараёни ва унинг мазмуни бўлган муносабатиди, билим ва фаолият усуллари керакли вақтда самарали ўзлаштиришга интилишида, таълим ва билиш фаолиятига эришиш учун этик ва иродавий ҳаракатларни тадбиқ этишда намоён бўладиган талабанинг фаолияти сифати” деб ҳисоблайди [121,5-бет].

Шундай қилиб, талабаларни ўқитишни фаоллаштириш жараёнида Т.И.Шамова қуйидаги хусусиятларни аниқлайди (маълум даражада мезонлар):

- ўқув жараёнига муносабат;
- самарали билим олиш мотивлари;
- ўқув материални ўрганиш учун оптимал вақт;
- иродали ҳаракат.

Барча белгилар, бизнингча, учинчидан ташқари таълим жараёнини активлаштиришнинг психологик омилларига боғлиқдир.

Кўплаб ишларни ўрганиш асосида Т.И.Шамова, М.Данилова, М.Н.Скаткин ва бошқа дидактикантлар томонидан олиб борилган тадқиқотларга асосланиб, талабаларни ўқитишни фаоллаштиришнинг энг муҳим ва зарур элементи сифатида фаолият тамойилини очиб беради. “Ўрганиш онгли ифодаланади ... талабалар ҳақиқий материални фаол идрок этишини” [121, 126-бет]. М.А. Данилованинг кейинги модификациясида билим олиш ва фаолиятнинг онги ўқитувчининг етакчилик роли шарти билан чекланган. “Талабалар онги ва фаоллиги тамойилининг моҳиятини ўрганишда ўқитувчи раҳбарлиги ва талабаларнинг онгли ижодий ишлари энг қулай нисбатини таъминлашдан иборат” [38, 134- бет].

Бундан ташқари, Т.И.Шамова ўз тадқиқотларида мактаб ўқувчиларини ўқитишни фаоллаштириш воситаларининг дидактик тизимини асослаб беради. Шундай қилиб, муаллиф анъанавий воситалар таълим мазмуни, ўқитиш шакллари, методлари, мактабда ўқитишни ташкил этиш шакллари аниқлайди[121, 74-бет].

Ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштириш усуллариининг хилма-хиллигини таъкидлаб, муаллиф талабаларнинг асосий муаммоли таълим ва мустақил таълимни таъкидлайди.

Маҳаллий ва хорижий муаллифларнинг кўплаб асарлари ўша пайтда асосий муаммони ўрганишга бағишланган. Уларнинг энг салмоқлиси Ю.К.Бабанский [23], И.М.Махмутов [66] ва бошқаларнинг асарларида ўз ифодасини топган.

Муаммоли ўқитишнинг ўзига хос хусусияти шундаки, талабаларга тайёр шаклда билим берилмайди. Билимлар улар томонидан муаммоли вазиятларни ҳал этиш жараёнида эгалланади. Шулардан келиб чиқиб муаммоли таълим - муайян билимлар ўрганишда назарий ва амалий характердаги ижодий муаммоларни ҳал этиш жараёнида талабаларни тизимли равишда қўшиб олиб боришдан иборат.

Ўқитишни фаоллаштириш нуқтаи назаридан Т.Н.Шамова таълимдаги муаммоли ёндашув ҳақида талабаларнинг ўрганиш ва билиш фаолиятининг

самарали воситаси сифатида гапириш керак, деб ҳисоблайди. Шундай қилиб, “ўқитишни фаоллаштириш, биринчи навбатда, барча ўқув фанларида талабаларнинг аниқ ўқув муаммоларини тушуниш ва ҳал қилишга қаратилган ҳаракатларини ташкил этишдир” [121, 80-бет].

Республикаимизнинг етакчи педагог олимларидан, Ҳ.Н.Нишоналиев меҳнат таълими ўқитувчисини тайёрлашнинг тарихий тараққиёти ва шахсий хислатларини [73], А.Р.Ходжабоев меҳнат таълими ўқитувчиси касбий тайёргарлигининг ўқув-методик мажмуавий таъминотини [113], Қ.П.Хусанбоева адабий таълим жараёнида талабаларни мустақил фикрлашга ўргатиш каби муаммолар устида тадқиқотлар олиб борганлар [119].

Профессор Ў.Қ.Толиповнинг илмий тадқиқот ишларида асосан касбий таълим тизимида ёшларнинг касбий билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришнинг педагогик технологияларига йўналтирилган [94], Ш.Шариповнинг талабада ихтирочилик ижодкорлигини шакллантиришнинг педагогик асослари [122], бундан ташқари З.Нишонова, Ж.Толипова, ва Н.Халиловларнинг ишларида мустақил таълим шакллари ҳақидаги тадқиқотларида кўриб чиқилган [74, 95, 110].

Шунингдек, педагог олимларимиздан С.Матжоновнинг тадқиқот ишлари талабаларнинг мустақил таълимни ташкил этишга бағишланган бўлиб, унда ўқув жараёнида талабаларнинг оғзаки ва ёзма ижодий ишларини ташкил этиш масалалари тадқиқ қилинган. Зеро, маънавий баркамол авлодни шакллантиришда ижодий ишлар ва мустақил фаолият юритиш ўз-ўзидан эркин тафаккурни талаб қилади. Мустақил тафаккури, ўз нуқтаи назарига эга бўлмаган талаба ижодкор бўла олмайди, мустақил фаолият юритолмайди деб ҳисоблайди [65].

Б.Р.Муқимовнинг тадқиқот иши талабаларни мустақил иш жараёнида интерфаол таълим методлари асосида дидактик компетенциясини такомиллаштиришга бағишланган бўлиб, унда талабаларнинг мустақил ишни бажариши орқали дидактик компетенциясини такомиллаштириш омиллари ёритилади [68].

Шунингдек, биз О.В.Акулова [16], Л.К.Наумова [72]нинг “мустақил иш” тушунчасига берилган таърифни қўллаб қувватлаган ҳолда мазкур ёндашув талабалар мустақил ишини ташкил қилиш ва фаоллаштиришда талаба ва ўқитувчиларнинг ўз муносабатини қайта кўриб чиқиши зарур деб ўйлаймиз.

Мустақил иш – маълум бир ўқув топшириқнинг бажаришга қаратилган вақтнинг мавжудлиги, топшириқни бажариш учун таълим олувчи томонидан ақлий зўриқишнинг намоён бўлиши, топшириқни бажариш жараёнида таълим олувчилар томонидан онглилик, мустақиллик ва фаолликнинг намоён бўлиши, вазифани бевосита педагогнинг иштирокисиз бажариш, иш натижаларининг мавжудлиги ва албатта талабаларнинг мустақил, билишга оид ва амалий фаолиятини бошқариш ва ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш жараёнларини тўлиқ қамраб олиши зарур [17].

Бундан ташқари педагог олим Т.Р.Ниязметованинг ўзининг “Ўзбек тили ва адабиёти дарсларида мустақил иш бажариш услубияти” мавзусидаги номзодлик диссертациясида умумий ўрта таълим жараёнида ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этиш йўллари ва унинг ўқувчини фаоллаштиришдаги аҳамияти ҳақида фикр юритилади. Гарчи тадқиқотда мустақил фикрлаш масаласи етакчилик қилмасда, ўқувчининг мустақил ишлаш фаолияти ўз-ўзидан у ёки бу даражада мустақил мулоҳазани талаб қилиши кўзга ташланади [75].

Мустақил таълим талабаларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштиришнинг яна бир асосий воситасидир.

“Мустақил таълим”–билимларни мустақил равишда ўзлаштириш, тасаввурларни янада бойитиш, кўникма ва малакаларини шакллантириш асосида таълим тизими жараёнининг мақсадига мувофиқ, доимий , индивидуал фаолиятни амалга оширишидир.

Маълумки, таълим жараёнида талабалар ақлий касбнинг икки туридан: репродуктив ва ижодий туридан унумли фойдаланадилар, бу эса талабаларнинг ақлий ривожланишига таъсири самарадорлиги билан фарқ

қилади. Репродуктив характердаги сайи-ҳаракатлар талабаларга мавжуд бўлган билим, кўникма ва малакалардан фойдаланиб, мустақкам ўрнашган билимлар жараёнида давом этадиган мустақил таълимни бажаришда қўлланилади.

Ижодий характердаги топшириқларни бажаришда махсус методлардан фойдаланилади. Булар талабанинг ақлий фаолиятини таълим-тарбия ва ҳаётий муаммоларни ҳал этиш усуллари, йўллари ва воситаларини излаб топишга йўналтирувчи топшириқлардир. Бу ишлар ижодий тафаккурнинг шаклланишини таъминлайди, талабаларнинг ақлий қобилиятларини ривожлантиради.

Ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, мустақил таълимни бажаришда олий таълим муассасалари талабаларнинг ҳоҳлаган даражадаги мустақиллиги ўқитиш амалиётида кузатилмайди. В.К.Бурякнинг фикрига кўра, бошланғич синфларда ўқувчиларнинг мустақил таълими умумий таълим вақтининг фақат 10% ини олади, қолган 90% и эса янги материални сўроқ қилиш ва тушунтиришга сарфланади. Шунинг учун ҳам доминантлик фаолиятини ўқувчи эмас, ўқитувчи кўрсатади, аслида эса аксинча бўлиши керак. Бундай ҳолда ўқитувчи асосан ўқувчиларининг мустақил таълимининг раҳбари ва ташкилотчиси сифатида эмас, балки муҳбир ва назоратчи сифатида фаолият кўрсатади [31, 34-40 бетлар].

Худди шундай ҳолат олий таълимда ҳам ривожланган бўлиб, унда талабалар фаолияти ҳам ўқитувчи фаолияти билан алмаштирилади. Етакчи ташаббус ўқитувчи билан нафақат маърузаларда, балки семинар, амалий ва лаборатория машғулотларида ҳам қолади. Г.Б.Скок фикрига кўра, амалий машғулотларнинг деярли 80% (жами, муаллиф техник фанлардан 76 та амалий машғулотни кузатган) ўқитувчининг монологи устунлик қилади. Лаборатория машғулотларида курснинг назарий қисмини назорат қилиш устунлик қилади, талабаларнинг тажриба топшириқларини бажаришларини ташкил этишда мустақил таълимга деярли эътибор берилмайди [91, 15-бет].

Шундай қилиб, олий таълим профессор-ўқитувчиси ҳам таълим жараёнидаги фаоллик даражаси бўйича етакчи ўринни эгаллаб, асосан, билимлар етказиш ва текшириш назоратчиси вазифасини ўтайди. Натижада 75% дан ортиқ талабалар, шунингдек, уларнинг устозлари илмий ёки ўқув ахборотларини узатиш, кўпайтириш билан боғлиқ репродуктив иш усуллари афзал кўришлари маълум бўлди.

Таълим жараёнининг самарадорлиги билан боғлиқ навбатдаги назарий тушунча таълим жараёнини оптималлаштиришдир. Оптималлаштириш назарияси, Ю.К.Бабанскийнинг ёзишича, “янги муаммоларни шакллантирмайди, таълимда дуч келадиган муаммоларни ҳал қилишнинг энг яхши йўллари топишга ўргатади” [23, 5-бет]. “Оптималлаштириш назариясининг вазифаси таълим жараёнини оптималлаштириш учун мезон ва усулларни (биз томонимиздан таъкидланган) шакллантиришдан иборат эди” [23, 20-бет].

Ю.К.Бабанский қуйидаги оптимал таълим мезонларини таъкидлади:

- ҳар бир талабанинг ҳақиқий ўқув имкониятларига мос келадиган илмий ютуқ, таълим ва ривожланиш даражасига эришиши;
- талабалар аудитория ва аудиториядан ташқари ўқув меъёрларига риоя қилишлари;
- олинган натижаларни намуна бўйича мумкин бўлганлари билан таққослаш, аудиториядан ташқари ишларга сарфланган вақтни меъёр билан тақсимлаш [23, 241-242-бетлар].

Ю.К.Бабанский дидактикага таълимнинг ҳар бир асосий элементи вазифалар, мазмун, методлар, воситалар, шакллар ва бошқаларни қамраб олувчи таълимни оптималлаштириш йўллари тизимини киритди.

Ю.К.Бабанский *таълим жараёнини оптималлаштириш* усулини педагогикага киритди. “Таълимни оптималлаштириш — малака талабларининг белгиланган стандартларига мувофиқ ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро боғлиқ фаолиятида максимал имкониятга эга бўлиш учун олдиндан йўналтирилган ўқитиш усулидир” [23, 95-бет].

Юқоридаги фикр мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда биз таълим жараёнини оптималлаштиришнинг қуйидаги йўлларини таклиф этамиз:

- таълим жараёнини мақбул режалаштириш ҳамда ундаги тизимнинг хусусиятларини эътиборга олган ҳолда таълим мазмунининг оптимал версиясини танлаш;
- мустақил ишлаш учун мўлжалланган вазифаларга ажратилган вақт ичида энг муваффақиятли ҳал қилиш имконини берувчи усуллар ва ўқитиш воситаларини танлаш;
- белгилан вақт ичида вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш учун мақбул шароит яратиш;
- таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини бошқариш ва ўзини-ўзи бошқаришнинг оқилона уйғунлиги (ўқитишни оптималлаштириш);
- ўқув-билиш натижалари ва сарфланган вақтни оптималлик мезонлари асосида таҳлил қилиш.

Таълимни модернизациялаш стратегияси таълимнинг қуйидаги муҳим мақсадларини кўриб чиқади: талабаларга кўпроқ мустақиллик бериш ва ўз устиларида ишлаш қобилиятини ривожлантириш, ҳамкорликда ишлаш, ижодий фаолиятни ривожлантириш, ўзгаларнинг фикрларига тўғри қабул қилиш кабилар.

Таълим жараёнини рақамлаштириш - Замонавий дунёда таълимнинг долзарб йўналишларидан бири рақамли иқтисодиёт учун компетент кадрлар тайёрлаш учун педагогик ва рақамли технологияларни интеграциялайдиган ахборотлаштириш саналади. Очик таълим ресурслари ва оммавий очик онлайн курсларнинг қулайлиги ахборот технологияларининг таълимий салоҳиятини бойитишга хизмат қилмоқда. Юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш шароитида бўлажак мутахассислар учун зарур компетенцияларни шакллантириш соҳасида тадқиқотлар олиб борилмоқда, ўз навбатида, педагогик ташхисни такомиллаштириш, эришилган натижаларни аниқлаш имконини берадиган методикаларни татбиқ қилиш устувор йўналишлар ҳисобланади.

Ахборот коммуникацион технологияларига асосида ўқув жараёнини ташкил этиш ва бошқаришни бугунги куннинг давр талаби ҳисобланади. Таълим тизимига инновацион таълим технологиялари ҳамда дидактик моделларни доимий қўллаш рақамли авлодга мослаштириш зарурдир. Таълим жараёнида тадқиқотчилик фаолиятига йўналтирилган ёндашувдан изчил, фаол равишда фойдаланиш зарур шу билан бирга илмий изланишларда талабаларнинг кўникмаларини шакллантириш, информацион технология (IT)- компетенцияга асосланган мустақил-ижодий лаёқат-қобилиятларини ва ижодий фикрлашини ривожлантириш мумкин.

Шу мақсадда олий таълим муассаларида таълим жараёнига “Moodle электрон таълим тизими” ни жорий этилиши, онлайн курсларни ташкиллаштирилиши, аралаш (blended) курсларни татбиқ этилиши, очик ресурсли (MOOC – Massive Open Online Course) курсларни фаолият олиб бориши мамлакатимизда рақамли технологияларни таълим соҳасини ривожлантираётганлигига яққол мисолдир.

Биз тадқиқот ишимизнинг предмет белгилаб олишда - мустақил таълимни фаоллаштириш асосида шу кунгача педагогиклар томонидан тўпланган барча қимматли маълумотларни қайта кўриб чиқиш, бу тажрибадан мустақил таълимнинг фаоллаштиришда фойдаланиш зарурлигини белгилаб олдик.

Юқоридаги тадқиқот ишларининг таҳлили мустақил таълимга бағишланган кўплаб тадқиқотларга қарамай, ҳали бу тушунчанинг ягона талқини йўқлигини айтиб ўтиш имконини беради. Ўрганилган тадқиқот ишларида ушбу тушунчанинг турли таърифлари берилган. Берилган таърифларга аниқлик киритиш ва биз энг кенг қамровли тарзда фойдаланадиган тушунчани танлаш учун биз ушбу “Мустақил таълим” тушунчаларини 1.1-жадвалда таҳлил қилдик.

“Мустақил таълим” тушунчасининг моҳияти таърифлари

Муаллиф ва асар номи	Тушунча мазмуни
Педагог олим Н.А.Муслимовнинг фикрича	Мустақил таълим – билимларни ўзлаштириш тасаввурларни ривожлантириш тушунчалари, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш бўйича ўқув жараёнининг субъектив мақсадга мувофиқ, мунтазам, мустақил ҳамда автоном фаолиятни ташкил этиш демакдир [].
Р.Х.Джураев ва С.Т. Турғуновларнинг этишича кайд	Мустақил таълим – бу инсоннинг ўзи танлаган воситалар ва адабиётлар ёрдамида аждодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўрганишга йўналтирилган шахсий ҳаракатлар жараёни. Бунда инсоннинг ички дунёси, ҳис – туйғулари, мустақил фикрлаш қобилияти асосий рол ўйнайди [].
О.В.Акулова, Л.К.Наумованинг фикрича	Мустақил иш – муайян ўқув топшириқ ҳамда уни бажаришга вақтнинг мавжудлиги, топшириқни бажариш учун таълим олувчи томонидан ақлий зўриқишнинг намоён бўлиши, топшириқни бажариш жараёнида таълим олувчилар томонидан онглилик, мустақиллик ва фаолликнинг намоён бўлиши, вазифани бевосита педагогнинг иштирокисиз бажариш, иш натижаларининг мавжудлиги ва албатта таълим олувчиларнинг мустақил, билишга оид ва амалий фаолиятини бошқариш ва ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш жараёнларини тўлиқ камраб олиши зарур [].
Р.Б.Срода. Таълим беришда талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллиги.	Талабалар мустақил таълими остида максимал фаолият, ижодкорлик, мустақил қарор, ташаббус кўрсатиш каби фаолият тушунилади [].
Б.П.Есипов. Аудиторияда талабаларнинг мустақил таълими.	Талабаларнинг мустақил таълими ўқитувчининг бевосита иштирокисиз, лекин унинг топшириғига биноан, махсус тақдим этилган вақт ичида бажариладиган ишлар [].
П.И.Пидкасист. Талабаларнинг мустақил фаолияти.	Мустақил таълим таълим жараёнини ташкил этиш шакли ёки ўқитиш усули эмас. Бу талабаларнинг билиш фаолияти воситаси, уни мантикий ва психологик ташкил этиш воситаси, талабалар томонидан маълум фаолиятни мақсадга мувофиқ ташкил этиш ва амалга ошириш воситасидир [].
И.А.Зимная. Педагогик психология бошланғич курси.	Талабанинг мустақил таълими кам ўрганилган ва шу билан бирга ҳозирги замон таълим самарадорлигини ошириш нуктаи назаридан энг кўп қизиқиш уйғотаётган соҳалардан биридир. Мустақил таълим талабаларда мотивация, мақсадга мувофиқлик, шунингдек, ўз - ўзини ташкил этиш, мустақиллик, ўзини-ўзинанзорат қилиш ва бошқа шахсий сифатларни кўрсатади [].
В.В.Давыдов. Талабалар мустақил таълимида	Мустақил таълим талабаларнинг билвосита назорат қилинадиган билим фаолияти деб тушунилиши керак,

автоматлаштирилган ўқитиш тизимларининг ўрни:	унинг асоси бир вақтнинг ўзида билвосита бошқарув воситаларидан бири бўлган таълим вазифалари тизими [].
В.И.Загвязинский. Таълим назарияси: замонавий талқин,	Мустақил таълим-талабаларнинг билим ва кўникмаларни эгаллаш фаолияти бўлиб, у ўқитувчининг бевосита раҳбарлигисиз, улар томонидан йўналтирилган бўлса-да, амалга оширилади [].

“Мустақил таълим”га берилган таърифлар билан боғлиқ тадқиқот ишларининг юқоридаги таҳлили унинг турли педагогик олимлар томонидан талқин қилиниши маълум ноаниқликларни кўрсатади. Бу тушунчаларнинг моҳиятини таҳлил қилиш учун таърифдаги барча мос келувчи хусусиятларни бирлашлаштирилиб ва тушунчаларнинг бошқа ўзига хос хусусиятларини умумлаштирилади.

“Мустақил таълим” тушунчаси мазмунига педагогик луғатларда - олий ўқув юртидан ташқарда мустақил ўрганиш натижасида эгалладиган таълим тури деб айтиб ўтилган. Айни вақтда “мустақил таълим олиш”, “ўзини тарбиялаш”, “мустақил ўқиш” тушунчаларидан синонимлар сифатида фойдаланилмоқда.

Илмий тадқиқот натижалари асосида мустақил таълимга берилган барча таърифларни қуйидагича умумлаштириб қуйидагича таърифни бердик.

***Мустақил таълим** – бу ўқув материални мустақил ўзлаштириш, мураккаблик даражаси турлича бўлган топшириқларни, амалий вазифаларни аудиторияда ҳамда аудиториядан ташқарида ижодий ва мустақил бажариш асосида назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган тизимли фаолиятдир.*

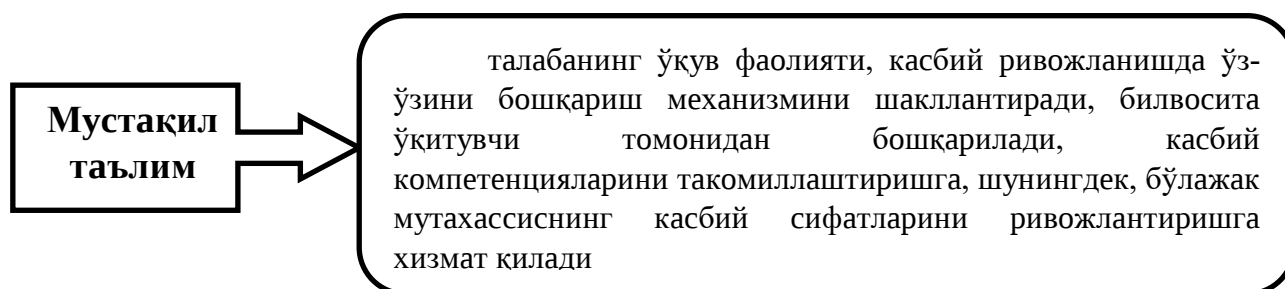
Ўрганилган тушунчанинг бир қанча ўзига хос хусусиятларини аниқладик:

- бу профессор-ўқитувчининг бевосита иштирокисиз бажариладиган фаолият (иш) туридир;
- мустақил таълимда талаба шахсининг мустақиллик, фаоллик, ташаббускорлик каби хислатлари намоён бўлиб, улар шахснинг ўзини -ўз

ташкил этиш ва ўзини-ўзиназорат қилиш каби янги сифатларини шакллантиришга имкон беради;

- мустақил таълим мақсадга мувофиқлик билан белгиланади, бу эса ўз навбатида талаба фаолиятининг мотивациясига боғлиқ.

Юқоридаги таҳлилга асосланиб, биз мустақил таълим тушунчасига қуйидагича ишчи таърифини беришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1.2-расм. Мустақил таълимга муаллифлик таърифи

Мустақил таълимни фаоллаштириш – ҳозир замон талабидан келиб чиққан ҳолда мустақил ишларни фаоллаштиришда интернет билан ишлаш, ижтимоий тармоқлар, мобил технологиялардан фойдаланиш, мобил иловаларни таълим жараёнига тадбиқ этиш орқали фаолиятни ташкил этиш демакдир. Талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш мазкур фаолият тури самарадорлигини ошириш мумкин бўлган шакл ва усулларни излашни ўз ичига олади.

Бу фикрлардан келиб чиққан ҳолда қуйида биз сўнгги йилларда ўтказилган талабаларнинг мустақил фаолиятига оид бир қатор ишларни кўриб чиқамиз.

Г.Н.Юшко ўз тадқиқотларида таълимнинг рейтинг тизими шароитида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этишнинг илмий-дидактик асосларини кўриб чиқади [129]. Муаллиф фикрига кўра “Талабаларнинг мустақил таълими талабалар учун шахсан аҳамиятли ва юқори мотивацияли бўлса, самарали бўлади” [129,21-22 бетлар]. Тадқиқотчининг фикрича, талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришнинг энг муҳим воситаларидан бири ўқитишнинг рейтинг тизими ҳисобланади.

Педагогик олим О.А.Кўйсиновнинг фикрига кўра, мустақил таълим

олиш мақсадини белгилаш ва унинг таълим оловчиларда мустақил билим олиш, мустақил ишлаш, ижодкорлик, эгаллаган билимларни амалиётда қўллаш, ўзини-ўзинazorат қилиш кўникмаси ва имкониятларини шакллантириш умумий касбий ривожланишни таъминлашга асос бўлади [60].

Т.Б.Пигалова коллежда сиртки таълим талабаларининг мустақил таълимини ташкил этишнинг дидактик шартларини кўриб чиқади. Т.Б.Пигалова ўз диссертациясида сиртки таълим талабаларининг мустақил таълими вазифаларини ёритиб берди. Буларга тушунтириш ва иллюстратив, тахминий, назорат ва диагностик вазифалар киради [80, 11-12-бетлар].

И.Костенконинг мақоласи сиртки таълим талабаларининг мустақил таълимининг ўзига хос хусусиятларига бағишланган. Ҳшбу илмий мақоласи бошида муаллиф томонидан талабаларнинг таълим олишга таъсир қилувчи қуйидаги омилларни санаб ўтади:

- аудитория таълими ва шахсий вақт чекловлари;
- асосий билимлар кундузги талабаларга нисбатан заифроқ;
- ўқув адабиётларининг етишмаслиги;
- ўқитувчилар ўртасида сиртки таълим талабаларга “билими паст талабалар назари билан қараш” [56, 50-бет].

И. Костенко учта ўзаро боғлиқ элементдан иборат талабалар мустақил таълимининг таниқли тизимини тасвирлайди:

- аудитория машғулотлари;
- сессиялараро талабаларнинг мустақил назорат ишларини бажариш ва ҳимоя қилиш;
- семестр давомида назорат.

Мақола муаллифи қизиқарли педагогик ғояни илгари суради: сиртки таълим талабаларнинг мустақил таълим тизими талабаларнинг мунтазам ва онгли мустақил таълимини рағбатлантиришга қаратилган [56, 52-бет].

Бундан ташқари Г.Н.Юшко баҳолашнинг рейтинг тизимининг хусусиятларини ва мустақил таълимнинг сифатини оширишга таъсирини

таъкидлайди ва шун ўринда унга хисса қўшадиган бир қатор омилларни таъкидлаб ўтади:

- муаммоли, диалогик, тадқиқотга асосланган, шахсга йўналтирилган, таълимнинг акмеологик, интегратив таълим ёндошувларини қўллаш;
- АКТ дан кенг фойдаланишни қўллаб-қувватлаш;
- мустақил фаолиятнинг мотивацион ва тезкор жиҳатларининг бирлиги [129, 22-бет].

Олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мустақил ишларнинг ривожланаётган имкониятлари ўқув амалиётида тўлиқ қўлланилмайди. Дарс машғулотини ривожлантириш шароитида мустақил таълим тушунчаси мазмунини назарий жиҳатдан ишлаб чиқилмаганлиги сабабларидан бири ҳисобланади.

В.П.Давыдков автоматлаштирилган таълим тизимларининг талабалар мустақил таълимидаги ўрни ва аҳамиятини кўриб чиқади. Муаллиф бир гуруҳ топшириқларни автоматлаштирилган бошқарув тизимлари воситасида бажариш мумкин бўлган талабалар мустақил таълимининг асосий воситаси сифатида белгилайди. Бу тизим муаллифнинг фикрича, индивидуаллаштирилган назорат ва ўзини-ўзинанзорат қилишни таъминлайди [37, 11-бет].

И.Ковалевский мақоласида талабаларга мустақил таълимни амалга оширишда ёрдам берадиган услубий қўлланмалар яратишга эътибор қаратади. “Шу билан бирга, - деб ёзади муаллиф, - дарсликлар нафақат ахборотли, балки ташкилий, назорат қилувчи ва бошқарувчи функцияларни ҳам бажариши керак” [52, 114-бет].

Қ.М.Абдуллаеванинг илмий тадқиқотларида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг интеллектуал салоҳиятини ўстириш, изланиш, ижодкорлик, тадбиркорлик, ташкилотчилик малакаларини шакллантириш каби муаммоларнинг ечимини топиш ҳозирги даврда муҳим вазифалардан эканлиги кўрсатиб ўтилган [13].

А.Беляева, талабаларнинг мустақил таълимини бошқариш масалаларини кўриб чиқиб, мустақил таълимнинг таълим жараёнининг янги шакллари: экстернат, масофавий таълим ва катталар учун узлуксиз таълимни ривожлантиришдаги ролига эътибор қаратади. Муаллиф ўз ишида талабалар мустақил таълимининг “стратегик” вазифаси ҳақида қизиқарли ғояни илгари суради. А.Беляева мустақил таълим жараёнида “ахборот-билим-маълумот” тизимида талабаларнинг ўз билиш фаолиятини бошқаришга тайёрлиги шакллانганлигида кўради [27, 106-бет].

Муаллифнинг таъкидлашича, талабалар мустақил таълимининг анъанавий усуллари билим олиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган (буни юқорида В.И.Загвязинский тадқиқотларида айтиб ўтган эдик). А.Беляева талаба учун ва умуман, жамият учун билим манбаи янги билимларни тўлдириш воситаси бўлишига эътибор қаратади [27, 107-бет]. Бунинг учун эса талабаларнинг мустақил ишларини ривожлантириш учун махсус методика ишлаб чиқиши лозим.

Н.В.Басова, талабаларнинг мустақил таълими муаммоларини ўрганиб, “талабаларнинг мустақил таълими бўйича барча мақола ва монографияларнинг асосий мотивлари талабаларнинг назарий ва амалий билимларни эгаллашга онгли муносабатини тарбиялаш, уларда кучли интеллектуал ишни одат қилишдир. Бу таълимнинг энг муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Бироқ талабаларнинг нафақат билим олишлари, балки, уни олиш йўллари ҳам эгаллашлари муҳимдир” [24, 224-бет].

Н.В.Басованинг таъкидлашича, “талабалар мустақил таълими” қуйидаги вазифаларидан иборат:

- Тажриба ошириш ва мустақил тадқиқот ўтказиш;
- ўзлаштирилган материални умумлаштириш ва такрорлаш;
- олинган билимларни таълим амалиётида қўллаш, уни тўлдириш ва кенгайтириш.

Муаллиф таъкидлаганидек, талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этишда барча умумий дидактик усуллардан фойдаланиш мумкин:

- талабанинг вақтини тежаш учун тушунтириш ва тасвирий;
- монологик сўзни шакллантириш учун репродуктив;
- қисман-мустақилликни ривожлантириш учун қидирув тизимлари, фаолият ва бошқалар;
- тафаккурни ривожлантириш учун муаммоли баён;
- ижодий фаолиятни шакллантириш йўлидаги изланишлар [24, 227-бет].

Н.В.Басованинг барча дидактик усуллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақидаги баёноти билан ишлашимиз мумкин. Бироқ муаллиф ўз мақоласидаги барча усулларни санаб ўтмаса, бошқа томондан, муайян усулнинг мақсади, бизнингча, унчалик тўғри эмас.

В.Н.Донцовнинг тадқиқот иши ҳам талабаларнинг ўзини-ўзиташқил этиш муаммосига бағишлаган бўлиб, таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг ўзаро боғлиқ фаолияти, бошқарув ва ўзини-ўзибошқариш бирлиги эканлигини қайд этади. Ўқитувчининг ташкилий фаолияти ва талабаларнинг роли бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, муносабат турлари ҳар хил бўлиши мумкин: ўқув жараёнини ташкил этишнинг бир хил юқори даражасида ва ўзини-ўзиташқил этишнинг юқори ва паст даражасида, айрим юқори ва бошқаларда талабаларнинг таълим жараёнини ташкил этишнинг паст даражаси деб белгилайди.

Айниқса, таълимда мустақил ишлаш кўникмаси кам бўлган талабалар (айниқса, кичик курс талабалар) учун ОТМда таълим жараёнини юқори даражада ташкил этиш ҳисобга олинмайди. В.Н.Донцов кўп талабалар 1 ва 2 курслар ўқув жараёни ритми билан ўз индивидуал ритм иш билан боғлаш қийин ҳисоблайди. Талабалар ўз камчиликларни бартараф этиш мақсадида ўз шахсининг кучли томонларидан ҳам етарлича фойдаланмайдилар [40, 70-бет].

Ўқув фаолиятини паст даражада ўзлаштиришнинг белгилари дарсларни қолдириш, ўқув топшириқларини тизимсиз тайёрлаш, уларни кеч якунлаш, барча машғулотларга мунтазам тайёрлана олмаслик, синов ва имтиҳонлар

олдидан бостириб кириш ва бошқалар. Шуларнинг барчаси биргаликда охи-роқибатда билимда муҳим муаммолар ва бўшлиқлар олиб келади[40, 102-бет].

Талабаларнинг ўқув фаолиятини мустақил ташкил этишни мураккаблаштирадиган ташқи омиллар орасида турли ўқитувчиларнинг номувофиқлиги, мувофиқлаштирилмаган ҳаракатлари ва талаблари, номукамал тузилган жадваллари, масалан, бир бутун кун учун семинар режалаштирилган ва ҳоказо. Яхши ўқиганлар ва мустақил таълим олишни яхши ташкил этганлар ўқув жараёнини ташкил этишнинг ташқи шарт-шароитларига камроқ сезгирдир.

Юқоридаги фикрлардан ҳамда илмий ва педагогик адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, келажакда таълим оловчиларнинг таълим тизимининг асоси бўлган умумқасбий ва ихтисослик фанларни ўрганиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш муаммоси бўйича илмий тадқиқотлар етарли эмас деб ҳисоблаймиз. Мустақил таълимни фаоллаштириш моҳияти тўлиқ ёритилмаган, бу муаммони ўрганишда назарий ёндашувлар ишлаб чиқилмаган. Асосан мустақил таълимнинг анъанавий усуллари (реферат, курс иши, курс лойиҳасини тайёрлаш, битирув малакавий ишларни тайёрлаш ва бошқалар) дан фойдаланишган. Ўшбу муаммони ҳал этишга методологик ёндашувларни кўриб чиқиш зарур, бу кейинги бўлимда бугунги куннинг талабидан келиб чиққан ҳолда мобил технологиялар, Android, IOS дастури ва Windows mobile дастуридан фойдаланган ҳолда мустақил таълимни ташкил этишнинг дидактик шарт-шароитларига алоҳида тўхталиб ўтамиз.

1.2 Тадқиқот муаммосининг методологик жиҳатлари

Бугунги кунда мустақил таълимнинг ўқув режадаги улуши кун сайин ортиб бормоқда. Шу маънода 2019 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси [9]

тўғрисидаги” Қарорида таълим муассасаларидаги бир қанча масалаларга алоҳида тўхталиб ўтилган бўлиб, шулардан:

-таълим тизимида мустақил таълим соатларининг ҳажмини ошириш, талабаларда индивидуал, мустақил равишда билим ўрганиш, танқидий креатив, ва ижодий фикрлаш, жараёни тизимли таҳлил қилиш, мустақил билим олиш кўникмасини фаоллаштириш, ўқув жараёнида амалий компетенцияларни янада кучайтиришга хизмат қиладиган методикалар, шунингдек технологияларни қўллаш, ўқув жараёнида талабаларнинг амалий кўникмасини фаоллаштиришга йўналтириш, бу асосида эса ўқув жараёнига хорижий таълим стандартлари асосида илғор замонавий педагогик ва ахборот технологиялари, фан дастурлари ва ўқув-услугий, назарий маълумотларни кенг жорий қилиш [9];

- талабаларнинг билимларини назорат қилиш тизимида замонавий технологияларни янада такомиллаштириш ва ҳолислигини таъминлаш, шу жумладан, талабалар билимини баҳолаш билан уларнинг шакллари янада ривожлантириш каби масалаларга алоҳида тўхталиб ўтилган [9].

Бу масалалар ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда диссертация ишининг мақсад ва вазифалари, кўйилган ғоялар ва уларга эришиш методикаларини ишлаб чиқишда бевосита асос сифатида фойдаланилган ва уларга таянилган.

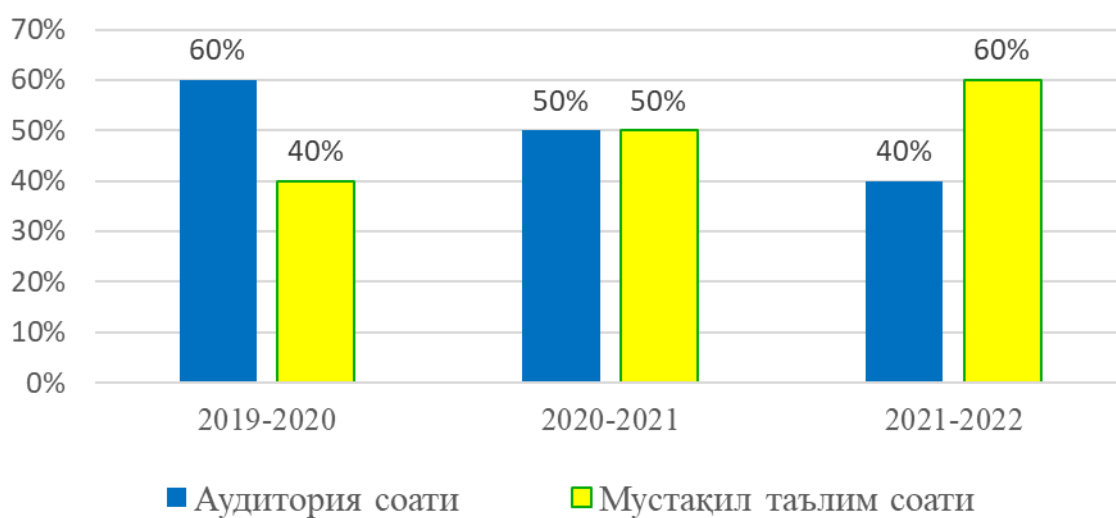
Ўзбекистон Республикасидаги олий таълим муассасалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон қарорига асосан қабул қилинган “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида Низом” га асосан кредит-модуль тизимига босқичма-босқич ўтишмоқда. Кредит-модуль тизимининг асосида эса талабаларнинг мустақил таълим олиши ётади.

Кредит-модуль тизими асосида талабаларнинг мустақил таълим олиши модуль дастури асосида ўқув-услугий фаолиятнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланиб, маълум тушунчалар, кўникма ҳамда малакалар эгаллаши

учун белгиланган аниқ вақт меъёрида назарий ва амалий топшириқларни индивидуал тарзда талабалар томонидан бажарилишидир. Бу тизимнинг асосий мақсадларига қуйидагилар киради:

- талабаларнинг ақлий ва илмий салоҳиятини шакллантириш;
- топшириқлар ва вазифаларни тизимли таҳлил қилиш;
- муаммоли вазият ва айниқса таълимнинг кредит-модуль тизимига

ўтилиши бунга яққол мисол бўла олади (1.3-расмга қаранг).

1.3-расм. Мустақил таълим соатларининг охирги йиллардаги улуши таҳлили

Кредит-модуль тизими - бу таълимни ташкил этиш жараёни бўлиб, ўқитишнинг модулли технологияларига асосланган, мустақил таълим олишга йўналтирилган, ўқув жараёнини қатъий белгиланган ҳолда ва меҳнат бозори талабларига мос тарзда ташкил этишга қаратилган, кредит ўлчови асосида баҳолашга асосланган таълим тизими ҳисобланади.

Кредит-модуль тизимини амалга ошириш сермашаққатли ва мураккаб тизимдир. Кредит-модуль тизимида эътибор қаратиладиган асосий масалалар таркибига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- талабаларнинг мустақил ишлашини таъминлаш;
- талабалар билимини рейтинг асосида баҳолаш;
- ўқитишнинг модулли технологиясини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;

- талабаларнинг ўз устида мустақил ишлашнинг таъминлаш учун фаннинг методик таъминотини янада такомиллаштириш.

Кредит-модуль тизимининг аҳамиятли томони шундаки, бу тизимда фаннинг ўқув дастури меҳнат бозори талабларини ўрганган ҳолда, шунга мос тарзда тузилади. Ўқув режадаги фанлар икки гуруҳга, яъни мажбурий фанлар ва танлов фанларига ажратилади. Танлов фанлари ўқув режадаги фанларнинг 50 % ини ташкил этади, демак талабаларнинг ўзи қизиқадиган ва келажакда керак деб ҳисоблайдиган фанларни танлаб ўқиш имконияти ортади. Кредит-модуль тизимида талабаларни ўқитиш жараёнида ўқитувчилардан ҳар бир талабага индивидуал ёндашиш талаб этилади ва талабани мустақил таълим олишга йўналтириш лозим бўлади. Яна шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, кредит-модуль тизимида талабаларда фанларни ва ўқитувчиларни танлаш ҳуқуқи ҳам пайдо бўлади, шунингдек ўз устида мустақил ишлаш имконияти ортади.

Кредит-модуль тизими дунёнинг кўплаб илғор ва ривожланган мамлакатларининг таълим тизимида жорий этилган бўлиб, турли давлатларда ўзига хос хусусиятларга эга. Кредит-модуль тизимининг мақсадга мувофиқ эканлиги унинг дунёнинг ривожланган мамлакатлари таълим тизимида жорий этилганлигидан ҳам кўриниб турибди. Ўшбу тизимда маълумотларни таҳлил қилиш ва кераклиларини саралаб олиш малакасини шакллантиради. Бу эса таълим сифати ва самарадорлигининг оширишдаги муҳим факторлардан биридир.

Ҳуммасбий ва ихтисослик фанларини ўрганишда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришнинг концептуал асосларини аниқлаб олишда мутахассис олдигаги касб талабларидан, соҳа мутахассисини касбий тайёрлашнинг муҳим, энг муҳим тамойилларидан келиб чиқдик.

Биз тадқиқот ишимизнинг методикаси ва методологиясини танлаш муаммосига алоҳида эътибор қаратиб, методологиянинг назарий ҳамда тажриба-синов ишларини амалга оширишда алоҳида аҳамият касб этишини инобатга олдик.

Бизга маълумки, фанда методология умумбилиш усули вазифасини бажаради. Илмий тадқиқот ишларида одатда иккита асосий долзарб вазифаларни амалга оширади:

1) ўрганиш тури;

2) жараёни амалга ошириш (бизнинг тадқиқотимизда умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўқитишда мустақил таълимни фаоллаштириш).

Методика сифатида умумий педагогик тизим ёндашувини танладик. Тизим (юнон тилидан. “sistema”) - бир бутун, боғланиш қисмларидан ташкил топган. Тизим-табiiй равишда бир-бири билан боғлиқ бўлган элементлар мажмуи (объектлар, ҳодисалар, қарашлар, билимлар ва бошқалар), муайян бирлигини ифодалайди.

Педагогик адабиётларда “тизим” атамасини икки хил маънода ишлатилашади. Биринчиси, педагогик ҳолат ва ҳодисаларнинг сифат даражасини кўрсатишдан иборат. Бунда, педагогик жараёнлар, талаба ва ўқитувчилар шахси тизимидир. Иккинчидан, бу тушунча муайян, аниқ педагогик тузилмаларни оқлаш учун ҳам махсус равишда қўлланилади.

Ушбу тизим ёндашувининг асосчилари А.И.Аверьянов [14] ва бошқаларнинг тадқиқотлари асосида тизим ёндашуви объектларни тизим сифатида ўрганишга асосланган илмий билимлар методологиясининг йўналиши ҳисобланади. Тизим ёндашувининг ўзига хослиги тадқиқотчига объектнинг яхлитлигини ва уни қўллаб-қувватлаш механизмларини аниқлаш, мураккаб объектнинг турли алоқаларини аниқлаш ва уларни бир бутунликка келтириш билан белгиланади.

Тизим ёндашуви объектнинг мазмун-моҳиятини ёритиб беришга, мураккаблик даражаси юқори бўлган объектнинг ҳар хил бир-бирига боғлиқлини аниқлаш ҳамда уларни алоҳида яхлит бир тасвирга олишга мўлжалланган тизимлар сифатида ўрганишга асосланган.

Мазкур тизим ёндашуви умумий мақсадлар ва вазифалар, бошқарув ҳамда жараёни амалга ошириш бирлиги ила бирлаштирилган бир нечта ўзаро бир-бирига боғлиқ элементларга эга бўлиб, объектларни умумий

таҳлили учун қўлланилади. Мустақил таълимни фаоллаштириш тизимини таҳлил қилишда бу тизимнинг фаолиятига мунтазам таъсир этувчи асосий бир қанча омилларни аниқлаштириш, ушбу тизимнинг жойини бошқа воқеа-ходисалар контекстида аниқлаш, бошқарув жараёнларини ўрганиш, аниқ кўзланган мақсадга етишишни таъминлаш ҳамда якунида олинган илмий-амалий натижаларни амалга тадбиқ этишдир.

Тизимнинг барча хусусияти аниқ бир элементлар жамланмасининг мавжудлигидир. Бу тизим объектларининг энг муҳим асосий хусусиятлари - элементлар билан бирга тизим яхлитлигини ифода этувчи элементларнинг маълум бир муносабатларининг мавжудлигидир.

Тизим ёндашувининг кейинги муҳим хусусияти бошқарувидир. В.Садовский ва Е.Юдин таъкидлаганидек, “мураккаб ташкил этилган тизимларнинг ўзига хос хусусияти уларда бошқарув жараёнларининг мавжудлигидир” [87, 18-бет]. Шу муносабат билан талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш муаммосини тизимли ўрганиш концептуал модел параметрларини очиб бериш билан бирга, уларнинг дидактик воситаларини, яъни касб таълими соҳасида талабаларнинг билим ва малакаларини шакллантиришни бошқариш имконини ҳам беради. Бошқарувнинг моҳияти шундан иборатки танлаб олинган фаолият соҳаси бўйича асосий билим ва малакаларни шакллантириш мақсадида талабаларнинг фаолият усуллари ва шакллари ишлаб чиқишдан иборат.

Биз тизимли ёндашувнинг тизим объектлари хусусиятларини очиб бериш ва уларни такомиллаштиришга кўмак берадиган қуйидаги қоидаларини ишлаб чиқдик:

- тизимнинг яхлитлиги;
- тизимнинг элементларини ажратиб олиш;
- тизимнинг элементлари орасидаги ўзаро алоқаларни ўрнатиш;
- тизим таркибини аниқлаш;
- тизимнинг ҳар бир элементлари вазифасини аниқлаш;
- тизимни умумий бошқариш.

Юқоридаги айтиб ўтилган усуллар, шакллар ва методларнинг самарадорлик кўрсаткичини текширишда, умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўрганишда талабаларнинг мустақил таълим олишини рағбатлантириш, ўтказилган тадқиқотнинг барча босқичида алоҳида-алоҳида тажриба-синов ишларини амалга ошириш орқали эришилади.

Бизнинг фикримизча, талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришга тизимли ёндашганда бу тизимнинг ҳар бир жиҳатлари ҳақида аниқ илмий ва назарий билимларни эгаллаш лозим бўлади. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тизимининг энг асосий элементларини саралаш, мустақил таълимнинг турларини аниқлаш, мустақил таълим тизимини энг асосий даражалари ҳамда ҳар бир элементининг тўлиқ ишлаш вазифасини таъминловчи асосий усулларини аниқлаш керак.

Шу мақсадда тадқиқотда шахсий-фаолият ёндашувини қабул қилдик. Психологияда шахсий фаолият ёндашувининг асослари Л.С.Виготцкий[33] ва А.Н.Леонтиев[61]нинг тадқиқотлари билан боғлиқ. Бу замонавий психологлар И.А.Зимная[46], Н.Ф.Талайзина[93] ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилиб ривожлантирилган. Шахсий-фаолият ёндашуви ғоялари педагог олимлар В.И.Загвязинский[42], В.В.Краевский[57], А.Н.Наин[71], ва бошқаларнинг тадқиқотларида келтириб ўтилган.

Е.Ф.Зеер таъкидлаганидек, замонавий педагогикада таълимнинг икки парадигмаси мавжуд. “Билиш парадигмасига мувофиқ, таълим билиш ва унинг жараёни билан таққосланади ... - тадқиқот фаолияти сифатида амалга оширилади. Шахсий жиҳатлар билиш мотивацияси ва билиш қобилиятларини шакллантиришга тушади [45,113-бет]. Шахсга йўналтирилган таълим талаба шахсининг тизим шакллантирувчи омили сифатида методологик эътирофга асосланади: унинг эҳтиёжлари, мотивлари, мақсадлари, қобилиятлари, фаоллиги, ақл-заковати ва бошқа индивидуал психологик хусусиятларидир [45, 117-бет].

Шахсий-фаолият ёндашуви икки таркибий қисмни ўз ичига олади: Шахсий ва бир-бири билан узвий боғланган фаолият. Биринчиси шахсий ёки яқинда аниқланганидек, шахсга йўналтирилган ёндашувдир.

“Талабаларнинг интилишлари, қизиқишлари, билим ва кўникмалари даражасидан келиб чиққан ҳолда, таълим берувчи дарснинг мақсадини белгилайди ва талаба шахсини ривожлантириш мақсадида бутун ўқув жараёнини шакллантиради, бошқаради ва мувофиқлаштиради”. “Ҳар қандай ўқув предметини ўқитиш жараёнида талабанинг – индивидуал психологик ва ҳолат хусусиятлари ҳисобга олинади”.

Лекин шахсий ва фаолият компонентлари бир-бири билан узвий боғлиқ, чунки шахснинг ўзи фаолият субъекти ҳисобланади. Фаолият компоненти ҳам шахсий-фаолият ёндашувини шакллантириш учун кўп томонлама шарт-шароитларга эга.

Фаолият – инсоннинг атроф-муҳит билан (шу жумладан, бошқа одамлар) мақсадли таъсирининг ўзаро фаол шакли бўлиб, бу ўзаро таъсирни юзага келтирган эҳтиёжга, бирор нарсага бўлган эҳтиёж сифатида жавоб беради (С.Л.Рубинштейн).

Психологлар А.К.Маркова, И.А.Зимная, В.В.Давидов ва бошқаларнинг тадқиқотларига кўра, фаолиятда объективлик, мотивация ва мақсадга мувофиқлик каби хусусиятлар билан тавсифланади. “Шахсий-фаолиятда ёндашув, талабалар ўқув фаолиятини ташкил этиш (ва бошқариш) сифатида ўқув жараёнини ўзи ташкил қилиш, шакллантириш ва улар томонидан муайян ўқув вазифаларни ҳал қилиш, бу жараённинг вазифаларини англатади: билим, тадқиқот, трансформацион, прожектив, ва бошқалар” [64, 86-бет].

Педагогик адабиётлар таҳлилидан шуни кўрамизки, шахсий-фаолият ёндашуви таълим жараёнида муҳим рол ўйнайди. Психологлар (В.В.Давыдова, И.А.Зимняя, А.Н.Леонтиев, Д.Б.Эльконин ва бошқалар) биз томонимиздан ўрганилган талабаларга нисбатан шахсий-фаолият ёндашувини қўллашни кўриб чиқамиз.

Шулардан келиб чиқиб биз мустақил таълимни фаоллаштириш учун куйидаги жиҳатларни муҳим деб ҳисоблаймиз:

- **шахсий компонентда** - талаба эҳтиёжлари ва ўқув мақсадларидан келиб чиққан ҳолда таълим марказида бўлади;

- **фаолият компонентида** - ўзаро мулоқотда (ўқитувчи ва талаба) субъект-субъект муносабати сифатида характерлайди ва шахснинг мустақил фаолиятини назарда тутди;

- шахсий йўналтирилган таълимнинг асосий мақсади талаба шахсига қаратилган бўлиб, у ўз имкониятларини максимал фойдаланишга интилади;

- янгиликларни таҳлил қила оладиган, ўз келажагини онгли танлашга қодир инсонни тарбиялаш.

Тадқиқотимизда танлаб олинган умумқасбий фанларга оид ўқув предметлардан кўриб чиқамиз.

Биз томонимиздан танланган *“Касбий педагогика”* фани айнан талаба шахсни касбий-жодий фаолиятга тайёрлаш, уларни касбий жиҳатдан тажрибасини ошириш, малакали кадрларни рақобатбардошлигини оширишни кўзда тутди. Касбий педагогика фани умумий педагогиканинг асосий тармоғи бўлиб, касбий ва техник таълим тизимининг такомиллашиши асосида шаклланади. Бу фан янги, педагогиканинг ёш фан соҳаларидан бири бўлиб, бугунги кунда асосий кўплаб хусусий тушунчалари шаклланиб, ривожланиб келмоқда. Ҳар қандай фанда бўлгани каби касбий педагогика ҳам ўз категориялари ва тушунчаларига, сифат кўрсаткичларига эга. Бу эса фаннинг асосини ташкил этади.

Касбий таълим узоқ вақтлар давомида ҳар томонлама шаклланган шахсни креатив тарбиялашга йўналтирилган, аммо, бу тадбир касб таълими битирувчиларнинг касбий-ижодий маҳоратини ривожланиш даражасининг сусайиши ҳисобига амалга ошди. Бу вазият касб маҳоратини ҳамда лаёқатини янада ошириш, мутахасиснинг умри давомида билим, кўникмаларини ривожлантириб бориш ва ўзини-ўзи тарбиялаш тизими эҳтиёжини ошишига хизмат қилмайди.

Шундай қилиб, умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тизимини методик асоси сифатида тизим, шахсий-фаолият ва тизимли ёндашувлардан фойдаланамиз.

Навбатдаги муҳим услубий жиҳат “талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш” тушунчасининг моҳиятини аниқлашдир.

Шу билан бирга, муайян тушунчанинг таърифини бериб, бошқа нуқтаи-назарлар ҳам бўлиши мумкинлигини англаймиз.

Касб таълими энциклопедиясида ўқув жараёнини фаоллаштириш, ўқув фаолиятини фаоллаштириш ва инсон омилини фаоллаштириш каби тушунчалар ёритиб берилган.

Улардан биринчиси “таълим-тарбия ишининг методлари ва ташкилий шакллари тақомиллаштириш, таълим жараёнининг барча бўғинларида талабаларнинг фаол ва мустақил назарий ва амалий фаолиятини таъминлаш” деб ҳисоблайди [].

Иккинчиси - ўқув фаолиятини фаоллаштириш - “интенсивлаштириш ва самарадорликни ошириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар мажмуи”дир. Кейин тушунтириш бор: булар талабанинг билиш қизиқишларини рағбатлантирувчи, гуруҳда шахслараро мулоқотни ташкил этувчи ва ўқув фаолиятининг юқори натижаларига шахсий ижтимоий-иқтисодий қизиқишни оширувчи усул ва шакллари. Ва ниҳоят, инсон омилини фаоллаштириш, энциклопедияни тузувчиларга кўра – “инсонга ўз иши ва ижтимоий фаолияти давомида унинг барча шахсий фазилатларига тизимли, мақсадга мувофиқ таъсир кўрсатиш”.

Шундай қилиб, таклиф этилаётган мақолалар муаллифларининг асосий диққат-эътибори ўқитувчилар томонидан назорат қилинадиган таълим жараёнини фаоллаштириш шакл ва усулларини ишлаб чиқишни тақоза этади. Талабанинг шахси эса муаллифларнинг эътиборидан қолади.

Педагогик луғатда Г.М.Коджаспиров ва А.Ю.Коджаспирова шахс фаолияти тушунчасини белгилайди. “Шахс фаолияти-дунёга фаол муносабат,

моддий ва маънавий муҳитни ижтимоий муҳим ўзгаришларни ишлаб чиқариш қобилиятидир” [53, 8-бет].

Бундан ташқари, билиш фаолияти шахснинг фаол ҳолати деб белгиланиши, бу эса билишга интилиш, ақлий зўриқиш ва билим олиш жараёнида иродавий хусусиятларини намоён бўлиши билан характерланади.

Психологик-педагогик луғатда “ўрганишдаги фаоллик”, “билиш фаолияти” ва “фаол ўқитиш усуллари” каби таърифлар берилган [78, 22-23-бетлар]. Улар таълимнинг дидактик тамойилини, шахс хусусиятларини, самарали ва рағбатлантирувчи таълим усуллари таъкидлайди.

Талабаларнинг мустақил ўқув ишларини ёмон тайёрланишига сабаб, у нафақат кам тартибга солинган, ташкил этилган ва йўналтирилган, балки, кўп ҳолларда ўз ҳолига қўйиб юборилган. Олий таълим муассасаларининг тарбиявий ишлар амалиётида ва ўқув жараёни унинг барча жабҳалари ва тузилмаларида махсус ташкил этиш ва малакали педагогик йўл-йўриқ талаб қиладиган қоидалар кўзга ташланади.

Юқоридаги тадқиқот ишларни таҳлили биз томонимиздан қуйидаги ҳулосаларни чиқаришга асос бўлди:

- тадқиқотлар таҳлили талабалар мустақил таълими кенг доирада очиб берилди;
- талабаларнинг мустақил таълими ҳар қандай таълим жараёнининг зарурий таркибий қисми сифатида шахс фаолияти билан боғлиқ жараён;
- талабанинг мустақил таълимини тавсифловчи кўпгина асарларда муаллифлар уни ўқитувчининг бевосита раҳбарлигисиз амалга оширилишини таъкидлайдилар. Айни пайтда, таълим жараёнининг ўзида мустақил таълимнинг мураккаблиги, изчиллиги ва мантиқийлигини белгиловчи, яъни уни бошқарувчи бу ўқитувчи ҳисобланади;
- адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатдики талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришга бағишланган махсус тадқиқотларнинг озлигини кўрсатади.

Тадқиқотимиз учун муҳим тушунчани белгилашда талабаларнинг мустақил таълими таърифини ҳисобга олиб, (1.1-бўлимда берилган) фаоллаштириш ва фаолият белгилари, шунингдек, турли илмий манбаларнинг контекстуал таҳлили натижасидан келиб чиққан ҳолда мустақил таълимга яна бир бор таъриф берайлик.

Талабаларнинг мустақил таълими – талабанинг касбий ривожланишда ўзини-ўзи бошқариш механизми шаклланади, ўқитувчи томонидан билвосита назорат қилиниб, касбий билим ва кўникмаларни такомиллаштиришга ҳамда бўлажак мутахассиснинг касбий компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган. Ҳшбу таърифдан келиб чиқиб биз қуйидаги муҳим хусусиятларини келтириб ўтаимиз:

- талабаларнинг билиш фаолияти ривожланиб бориши;
- ўқитувчи томонидан мустақил таълим жараёнига билвосита раҳбарлик;
- талабалар ўзини-ўзи бошқариш тизимини шакллантириш;
- билим, кўникма ва касбий компетенцияларини ривожлантириш;
- бўлажак мутахассиснинг касбий маҳоратини такомиллаштириш;
- шахсий ўз фикрига эга бўлиши ва қарор қабул қилиш компетенцияларини шакллантириш.

Талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш – талабалар мустақил таълимининг ҳар бир жабҳасини қамраб олувчи амалга ошириш тизими, талабаларнинг креатив билиш фаолияти, ОТМ томонидан мустақил таълимни такомиллаштириш, мустақил таълимнинг инновацион шакл ва усулларида фойдаланиш ҳамда талаба шахсининг касбий компетенцияларини такомиллаштиришдир.

Касбий таълим шахс тузилишининг замонавий тушунчалари илмий адабиётларда шахс моделини қуришга мавжуд бўлган турли хил ёндашувларга асосланади. Улар орасида фаолият ёндашуви кенг тарқалган. Шахс моделини қуришдаги фаоллик ёндашуви ўз табиатига кўра ижтимоий фаолият сифатида фаолият ҳақидаги умумий фалсафий ғояларга асосланган

бўлиб, мақсадга мувофиқлиги, ижодий ижодкорлиги ва жадаллиги билан ажралиб туради.

Шахснинг шахсий-ақлий ривожланиш маҳсули сифатида тузилишини ҳисобга олган ҳолда, Б.Г.Ананев шахснинг тузилишида қуйидагиларни айтиб ўтган:

- психологик функцияларнинг яқка тартибда ривожланиши;
- мустақил ишлаш фаолиятининг шаклланиши ва инсон тараққиётига мослашиш;
- доимий мустақил билим ва малакаларни инсон ҳаёти давомида эгаллаб бориши [21, 208-бет].

Б.Г.Ананевнинг концепциясида инсоннинг асосий хусусиятлари фаолиятнинг предмети сифатида муҳимдир. Бу соҳадаги дастлабки хусусиятлар “онг” (объектив фаолиятнинг инъикоси сифатида) ва “фаолият” (воқеликнинг трансформацияси сифатида) деб аталади. Эътиборлиси, бизнинг фикримизча, инсон ижодкорлиги субъектив инсон хусусиятларининг энг олий намунаси сифатида алоҳида ажралиб туради.

Ижтимоий фаол шахснинг фалсафий моделлари Л.А.Беляева[27], А.К.Рычков[85] ва бошқаларнинг асарларида кўриб чиқилади. А.К.Рычковнинг фикрига кўра, “ижтимоий фаол шахс” тушунчаси инсоннинг ижтимоий-фаолият моҳиятининг жамланган ифодасидир. Муаллиф ижтимоий фаол шахснинг норматив моделини ана шу хислатлар ва уларни ифодалаш чораларини шакллантирувчи фаолиятнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш имконини берувчи сифатлар мажмуини тавсифлаш орқали белгилайди. А. К.Рычковнинг зарур шахсий фазилатлари орасида маданият, ахлоқий тарбия ва интизом қайд этилади [85, 24-25-бет].

К.К.Платонов томонидан ишлаб чиқилган шахснинг динамик функционал тузилиши, жумладан, шахс ҳақидаги тизимли ғояларни ишлаб чиқишда муҳим қадам бўлди. Шахсни таркибий ҳодиса сифатида тасвирлаб, К.К.Платонов кўплаб шахс хусусиятларини тизимлаштиради ва шахснинг тўртта асосий қисмини белгилайди:

- биринчидан, шахснинг йўналганлиги ва муносабатларини боғлаб, унинг ахлоқий хусусиятлари сифатида намоён бўлади..., тузилиши таълим томонидан ташкил этилади ва ижтимоий-шартли деб аташ мумкин;

- иккинчидан, шахсий тажрибада олинган билим, кўникма, малака ва одатларни ўқитиш орқали бирлаштиради, аммо биологик ва генетик жиҳатдан аниқланган шахс хусусиятларининг сезиларли таъсири билан эмас. Ҳшбу тузилма баъзан шахсий маданият ёки тайёргарлик деб аталади;

- шахснинг учинчи субструктураси алоҳида психик жараёнларнинг индивидуал хусусиятларини (хотира, ҳиссиёт, тафаккур, идрок, ҳис-туйғу ва иродани) ҳисобга олиш керак;

- шахснинг тўртинчи субструктураси биопсихик хусусиятлардир. Бунга темперамент, жинс, ёшга оид шахс хусусиятлари киради, улар кўпроқ миянинг физиологик хусусиятларига боғлиқ, ижтимоий ҳодисалар эса уларни бўйсундиради ва компенсациялайди [82 138-бет].

Кўпгина олимларнинг фикрига кўра, К.К.Платонов шахсининг динамик функционал тузилиши тушунчаси профессионал шахснинг тузилишини таҳлил қилиш учун асос сифатида фойдаланиш учун назарий жиҳатдан энг асосли ва мақбул ҳисобланади.

Тадиқотларимиз учун умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш, бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлаш мисолида кўриб чиқилиши муҳим аҳамиятга эга. Бўлажак мутахассисларни тайёрлашда уларни мустақил равишда таълим олишларини ривожлантириш ва ўқув режаларида мустақил таълим учун ажратилган соатларни йилдан йилга ошиб бориши кузатилмоқда. Бугунги кунда республикамизнинг барча олий таълим муассасаларининг биринчи курс талабалари айнан мустақил таълим олишга асослаган таълим беришнинг кредит-модул тизими бўйича таҳсил олаётганлиги ҳам талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришни тақоза этмоқда.

1.3 Умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида мустақил таълимни фаоллаштиришнинг назарий функционал тузилмаси

Ушбу параграфда таълим жараёнинг муаммолари ва истиқболлари, тамойиллари муҳокама қилинади ва талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришга мўлжалланган назарий функционал тузилмаси ишлаб чиқилади.

Бунинг учун биз таълим муаммолари ва истиқболларини ўрганиш жараёнида Н.А.Муслимов [69], Қ.Т.Олимов [77], З.К.Исмоилова [48], Ш.Т.Халилова [111], Ш.С.Шарипов [122], Н.Ш.Шодиев [125], М.Б.Ўрозова [97] Ж.А.Ҳамидов [116] ва бошқа олимларнинг илмий тадқиқотларга таяндик.

Фанларнинг ривожига XVI-IX асрлар (Шарқ уйғониш даври)да яшаб ижод этган Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Абу Носир Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Мир Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби буюк даҳолар, XIX асрнинг охири XX аср бошларида Туркистонда жаидчилик ҳаракатининг йирик намоёндаларидан Абдурауф Фитрат, Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Саидахмад Сиддиқийлар, Европа давлатларининг буюк мутафаккир ва педагог олимларидан Ян Амонс Коменский, Жан Жак Руссо, И.Г. Пестолоци, Адольф Дистервег, К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, Ж.Локк, Жон. Дьюи, Эдвард Торндайк, С.Т.Шаский, Б.Блумлар улкан ҳисса қўшдилар.

Ўтказилган тадқиқотлар натижасида ишлаб чиқилган ўқув-услубий қўлланмалар, ўқув қўлланмалар, дарсликлар ва электрон таълим ресурслари асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимни фаоллаштириш учун дидактик таъминотини бойитишга хизмат қиладиган мобил иловлар ишлаб чиқилди. Бунда талабаларнинг мустақил ишлаш қобилиятларини ривожлантириш имкониятлари (мотивация,

йўналтириш, жалб этиш ва тажрибаларни бойитиш) кенгайтирилади. Мазкур вазифаларни амалда ижросини таъминлаш мақсадида 5111000-Касб таълими йўналишлари ўқув режаларидаги умумкасбий фанлар блокига кирувчи “Касбий педагогика” фани ва ихтисослик фанлар блокига кирувчи “Ер усти транспорт тизимларини автоматик лойихалаш” фанини ўқитиш жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчиларида мустақил таълим олиш компетенцияларини фаоллаштиришга қаратилган дидактик таъминот, жумладан, интерфаол ўқитиш методлари, кейслар банки ва тадқиқотчилик характеридаги касбий-ижодий топшириқларни ўз ичига олган **“Талабалар мустақил таълим олиш методикасини такомиллаштириш”** номли методик қўлланма ва “Касбий педагогика” фанидан мобил илова дастури, “Касбий педагогика ва Касбий психология” фанидан ўқув қўлланма, “Касбий педагогика ва Касбий психология” фанидан дарслик, “Тарбиявий ишлар методикаси” фанидан электрон ҳисоблаш машиналари учун Macromedia Flash дастурлари асосида электрон ўқув қўлланма дастури, электрон таълим ресурслари ва юқоридаги фанлар бўйича ўқув-услубий мажмуа ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий этилди.

Талабаларда мустақил ишлаш методик компетентлигини шакллантиришнинг мақсад бу – касбий ва шахсий ривожланиш жараёнида талабанинг ўзини- ўзи англаш, баҳолаш ҳамда назорат қилиш, умумкасбий ва ихтисослик фанлари асосларини ўрганиш вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- педагогик ҳамда техник муаммоли вазиятларда масалани ажратиб ола билиши ва уларни ҳал қилиш усуллари педагогик ва техник-технологик тафаккурни ривожлантириш;

- бўлажак касб таълими ўқитувчисининг шахсий фаолиятини асоси сифатида умумкасбий ва ихтисосликка оид билимларни ўзлаштиришга нисбатан ижобий муносабатда бўлишга эришиш;

- келгусидаги касбий фаолиятида индивидуал ишлаш методларининг асоси сифатида, ўқув-педагогик ва техник характердаги репродуктив ва ижодий усуллари шакллантириш;

- асосий касбий-педагогик компонентларини ривожлантириш, касбий ва шахсий ўзини-ўзи ривожлантириш учун шароит яратиш ҳисобланади.

Илмий манбаларда педагогик кадрларни тайёрлашнинг таълимий кадриятлари гуруҳида ўзини-ўзи ривожлантиришнинг омиллари ўзини-ўзи такомиллаштиришга янгича ёндашув, мустақил таълим олиш, мустақил билим олиш, шахсий қобилиятларни намоён эта олиш, ижтимоий-касбий мустақиллик, мустақил билим олиш стратегияси, режалаштириш ва ўзини бошқариш, ўзини-ўзи тарбиялаш, ўзини-ўзи касбий-шахсий жиҳатдан такомиллаштириш, мустақил билим олиш манбалари, шакли, метод, усул ва воситалари, уларнинг турли-туманлиги, улардан самарали фойдаланиш ва ҳоказолар ҳисобланади.

Таълим жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчилари мустақил таълим орқали қуйидаги вазифаларни белгилаб олиши лозим:

- индивидуал равишда янги билимларнинг тўлиқ моҳиятини англаш кўникмасига эга бўлиши лозим;

- керакли асосий ахборотларни қидириб топиш, эн мақбул усул ҳамда воситаларини аниқлай олиши;

- интернет тармоқлари ва манбаларидан самарали тарзда фойдаланиш;

- замонавий ўқув ва илмий адабиётлар, меъёрий ҳужжатлар билан ишлаш кўникмасини ривожлантириш;

- электрон таълим ресурслари ҳамда маълумотлар баъзаси билан ишлаш;

- мобил технологиялар асосида мустақил таълимни ташкил этиш;

- ўз фаолиятини инновацион ёндашув асосида ташкил қилиш кўникмасини эгаллаш;

- умумий ва хусусий компетенцияларни эгаллашга йўналтирилганлик.

Таълим тизимида мустақил таълимни ташкил этиш жараёнида талабаларнинг назарий ва амалий тайёргарлик даражасини ҳисобга олган ҳолда, қуйидаги шакллардан фойдаланишлари мумкин: фаннинг маълум бир мавзуларини тавсия этилган адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш, ўқув адабиётлари, қўшимча манбаларидан унумли фойдаланиш; битирув малакавий иши (БМИ) учун материаллар тўплаш; ўқув амалиёт давомида мавжуд бўлган муаммоларга ижодий ечимларини топиш, тест синовлари, мунозарали-муаммоли саволлар ва топшириқларни тайёрлаш; илмий тезис ва мақолалар, муаммоли маъруза матнини тайёрлаш; фанни ўқитишдаги инновациялар, педагогик технологиялар ҳамда илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш ва бошқалар.

Талабаларида мустақил таълимни самарали ташкил этишда:

- тизимли ёндашиш;
- барча босқичларни мувофиқлаштириш ва узвийлаштириш;
- ташкил этиш ва назорат қилиш механизмларини такомиллаштириб бориш зарур.

Талабаларнинг мустақил таълим жараёнини ташкил этишда инновацион ёндашувларга асосланиб такомиллаштириб борилган ахборот-услубий таъминотга асосланиши лозим. Талабаларининг мустақил таълим натижасида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ўрганиш ва улар асосида ўқув жараёнини ташкил этиш, педагогик жараёнларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш, сифат ва самарадорлигини оширишга тизимли ёндашувни жорий этиш, талабаларнинг ўқув фаолиятини такомиллаштириш, талабалар учун зарур ва қулай бўлган таълим муҳитини вужудга келтирувчи ахборотларни тўплаш, таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг янги моделларини ишлаб чиқиш каби самарали натижаларга эришилади.

Тадқиқотнинг ушбу босқичнинг асосий хусусиятлари-бу шахсга йўналтирилган ўқитишнинг концептуал асосларини, касбий тайёргарлик сифатини оширишга эмас, балки талабаларнинг ижодий ўзини-ўзи фаоллаштириши, ўзини-ўзи англаш ва ўзини-ўзи тарбиялаш каби

қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган илғор таълим технологияларни ишлаб чиқиш.

Ўмумкасбий ва ихтисослик фанларни ўрганиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш концептуал моделини қуришда биз педагогик моделлаштириш тамойилларига амал қиламиз. Булар илмий тадқиқот ишини амалга оширишда қуйидаги асосий ғояларга эътибор қаратиш лозим. Педагогик моделлаштириш-педагогик категориялардан бири; у таниқли педагогик мунтазамликка асосланган ва педагогик муаммоларнинг муайян аудиторияни ҳал қилишнинг энг умумий стратегиясини тавсифловчи асосий меъёрий қоидадир.

Назарий-функционал моделни яратиш тамойиллари бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг ҳаракатлари контекстида кўриб чиқилади, бу эса ўз навбатида касбий педагогика фанининг мазмуни ва вазифаларига мос келиши керак. Талаба педагогик фаолият билан шуғулланади ва охир-оқибат таълимни қандай қуриш, амалга ошириш ва такомиллаштириш ҳақида меъёрий билимларни эгаллайди.

Педагогик тамойилларнинг вазифалари турличадир. В.С.Безрукова функцияларни қуйидаги педагогик тамойилларга тақсимлади:

- биринчидан, улар батафсил ва ахборот мақсадлари билан одатда ихчам шаклда ифодаланади;
- иккинчидан, педагогик жараёни қуриш учун қўлланиладиган тамойиллар, яъни мазмун, метод, восита, шакл ва улар ўртасидаги муносабатларни танлаш;
- учинчидан, принциплардан таълим муносабатларининг самарадорлиги мезонлари сифатида фойдаланилади, уларнинг иштирокчилари ривожланишини таъминлайди;
- тўртинчидан, улардан педагогик жараённинг ўзини ривожлантиришда қонуният сифатида фойдаланилади [26, 20-бет].

Тамойилларни танлашда, биз қуйидаги омилларга таянамиз:

- объективлик - ҳар бир тамойил объектив мавжуд педагогик воқелик асосида шакллантирилиши лозим;

- йўналтириш - тамойилнинг муайян аудитория педагогик зиддиятларни ҳал этишга йўналтирилиши, педагогик вазифаларни ҳал этиши лозим;

- янги шакллантирилган тамойил янги ёндашувларни, ўқув жараёнини такомиллаштиришнинг янги имкониятларини очиб бериши керак;

- ҳар бир тамойилнинг амалга оширилиши умуман таълим тизими самарадорлигини сезиларли даражада ошириши лозим.

Ҳуммасбий фанларни ўрганишда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тамойиллари сифатида узвийлик, ривожланиш ва касбий компетентликнинг қуйидаги жиҳатларини аниқланди, узлуксизлик тамойили касбий таълим тизимининг етакчи тамойилларидан биридир. Бизнинг алоҳида мустақил таълимни фаоллаштириш учун концептуал моделларни шакллантиришимиз муҳим аҳамиятга эга.

Ю.А.Кустов олий таълимда педагогик ҳаракатнинг узлуксизлигини ҳисобга олиб, XX асрнинг ўрталаридан бошлаб ўқитишда узлуксизлик тамойилининг моҳиятини ретроспектив тавсифлаб берди. В.Г.Ананиев ёзишича, “ўқитишни узлуксиз амалга ошириш - асосий фанларни ўрганишда талабаларнинг эгаллаган билимлари тизимининг вақт эволюциясидир” [59, 17-бет].

Ю.А.Кустов қайд этишича, педагогик жараённинг узлуксизлиги ва яхлитлигини таъминлаш зарурати, унинг натижалари ва фойдаси бўлмаган ҳолатлар ўртасидаги зиддиятларни ҳал қилиш ҳисобланади [59, 19-бет]. Узлуксизлик тамойили ўқув материали мазмунининг тузилишини қайта қуриш ва ўқув жараёнининг чизиқли-дискрет табиати зиддиятларини бартараф этишга қаратилган ўқитиш усуллари оптималлаштириш қонуниятларини акс эттирувчи дидактика категорияси бўлиб, бу қонуниятларни таълим, ривожланиш ва таълим мақсадларига қараб амалга ошириш йўллариининг ўзгаришини характерлайди [59, 20-бет].

Ҳуман олганда, талабаларни педагогик мустақил билим олишга тайёрлашнинг асосий мақсади - уларда ушбу таълимда чуқур англаб етилган қизиқиш, талаб ва маҳоратларини, кўникма ва қобилиятларни педагогик маданиятни такомиллаштиришга йўналтириш омили сифатида шакллантиришдан иборат. Таълимнинг ҳозирги замонавий тушунчасини шахснинг турли хил қобилиятларини шакллантириш, уларни амалга ошириш ва маҳсулдорлиги юксак даражаси деб тушуниш керак.

Таълимнинг ҳозирги замонавий тушунчасини шахснинг турли хил қобилиятларини шакллантириш, уларни амалга ошириш ва маҳсулдорлиги юксак даражаси деб тушуниш керак. Ҳозирги вақтда ҳар бир таълим олиш жараёнида талабани индивидуал ривожлантирувчи ташкил этувчилари ҳамда унинг ўзига хос ривожлантириши учун шароитлар яратиб бериши муҳим аҳамият касб этмоқда. Таълим жараёнида мустақил билим олишнинг устунлиги янада ортиб бормоқда.

Шунингдек, талабаларнинг мустақил таълим олиш жараёнида мутахассиснинг шахсини тарбиялаш ва ҳар томонлама ривожлантириш жараёни содир бўлади, биринчи навбатда - ақлий, интеллектуал-ижодий, фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш, ўқитувчи касбини танлашда ижтимоий бурч ҳиссини тарбиялаш, касбий ўзини-ўзи ривожлантириш зарурлиги лозим.

Ниҳоят педагогика ўқув юртлари талабаларининг мустақил билим олишлари - бўлажак ўқитувчи шахсини ҳар томонлама ва тўла ривожлантириш масаласини ҳал этишнинг зарур шартидир.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларнинг касбий-педагогик мустақил билим олишларига қуйидагилар киради: касбий ўзини ҳаракатлантириш фаол шакли, уларнинг натижасида фақатгина касбий мустақил билим олиш билан чегараланибгина яъни ўқитувчи шахсини креатив фикрлаш жараёни сифатида номоён бўлади.

Талабалар томонидан бажариладиган мустақил ишларни бир қанча турларга ажратиш мумкин (1.4-расм).

1.4- расм. Талабалар мустақил таълими турлари

Олий таълим тизимида ахборот технология коммуникациялари ва рақамли технологияларнинг тобора кенг қўлланилишини эътиборга олган ҳолда, талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш учун электрон шаклдаги мустақил таълимни бажариш турларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бунда талабалар электрон шаклдаги қуйидаги мустақил иш турларини бажариши мумкин бўлади:

Link – интернет тармоғини очиб, унда мавжуд бўлган видеолар ёки матнли маълумотларни аниқ белгилаб олинган ҳажм асосида изоҳлаш;

Chart – диаграмма, жадваллар ва схемаларни белгиланган ҳажмда тизимли таҳлил қилиш;

Q/A – масофавий таълим платформаси ёки мобил иловаларда таълим берувчи томонидан берилган муаммоли саволларга белгиланган ҳажмда ёзма жавоб бериш;

SWOT – фан бўйича бирор тушунчани чекланган ҳажмда SWOT-таҳлил қилади;

Report – лаборатория машғулотлари бўйича ҳисоботларни масофавий таълим платформасига киритиш;

Interview – муаммони ҳал қилиш бўйича суҳбатлар ташкил этиш ҳамда уларни масофавий таълим платформасига жойлаш;

Google Apps – Google Classroom платформаси билан ҳамкорликда матнлар, слайдлар, жадваллар кўринишидаги топшириқни бажариш;

Дайжест – белгиланган мавзу асосида интернет сайтлари жамланмасини келтириш, уларнинг қисқача изоҳини ёритиш ҳамда картотекалар тузиш.

Бундан ташқари ўқитувчи фаннинг хусусиятидан келиб чиқиб, талабаларга турли компьютер ўқув-дастурлар (MatLab, CorelDRAW, AutoCad, Excel,) ёрдамида электрон тарзда бажариладиган мустақил иш топшириқларини ҳам бериши мумкин.

Ҳуман олган назарий жиҳатдан мустақил таълим олишнинг педагогик ва технологик жиҳатлари бугунги кунга қадар ҳам тўла ривожланмаган. Шунингдек, бу борада терминларнинг тушунмовчиликлари тобора кўпроқ йўл қўйилмоқда. Айни вақтда “мустақил таълим олиш”, “ўзини-ўзи тарбиялаш”, “мустақил ўқиш” тушунчаларидан синонимлар сифатида фойдаланилмоқда. Қуйида “Мустақиллик” тушунчасининг моҳиятини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Мустақил билим олишда индивидуал- ўқиш мақсадлари, тамойиллари, мазмуни, методи ва воситаларини аниқлаш ҳамда танлаш, уларни қийналмасдан ва ташқи таъсир ёрдамисиз амалга ошириш қобилиятидир.

Мустақиллик – бу шахснинг алоҳида хусусияти, лаёқати, фаоллиги диққатини жамлаш қобилияти, қўйилган мақсадга эришиш йўлида бор кучини сарф этиш каби сифатлари умумлашган бирлигидир.

Одатда инсон билимларнинг 80 фоизини мустақил равишда эгаллайди. Мустақил билим олишнинг асосий ривожланиши кўп жиҳатдан ўзини-ўзи бошқариш қобилиятининг ривожланишига билан боғлиқ. Мустақил билим олишда педагогика тамойиллари ҳамда назария ва таълим технологиялар асосий ролни ўйнайди.

Талабаларнинг мустақил таълимни ривожланишининг асоси фаолликка ундайди ва шу билан бирга унинг олдига - мустақил таълим олиш қандай бўлиши керак деган савол қўяди. Мустақил ўқиш таълим тизимига нисбатан жиддий талабларни қўяди. Ўқитувчи ва талаба ҳамкорлигидаги фаолиятнинг якуни олдиндан аниқ бўлган ўқитиш жараёнидан фарқли равишда мустақил таълим олишда субъект аниқ бўлмаган ва олдиндан режалаштирилмаган натижани қайд этиши лозим, яъни билим, малака ва кўникмаларнинг аниқ ҳажмини ўзлаштириши керак бўлади.

Мустақил таълим олиш технологияси ва сабаблари бир-бири билан қўйидаги усусиятлари боғлиқдир. Яъни аниқ натижага эриша олишига ишонмаслиги, талаба мустақил равишда билимларни ўзлаштиришга қийинчиликларга дуч келиши, талабани мустақил билим олишдан ҳар қандай бошқа сабаблардан кўра кўпроқ кўнглини совутади. Агарда таълим олиш умумий ривожланишни таъминлашга хизмат қилса, мустақил таълим олишнинг мақсади эса – касбий шаклланиш ёки касбий малакасини ривожлантириш, ўстириш ҳисобланади.

Ўрганилаётган муаммонинг назарияси қўйидагиларни талаб этади:

- мустақил билим олиш, ўзини тарбиялаш, ўзини такомиллаштириш каби ва бошқа “ўзини”- категорияларининг моҳиятларини кўриб чиқиш; сабаблилик, асослаш, ўқув қизиқиши. Ўрганишга қизиқиш; идрок этиш мустақиллиги;

- талаба фаоллиги ва фаолияти;

- шахснинг ривожланиши жараёнини назарий тушуниб етиши;
- талабанинг қизиқиши, талаби, малака, кўникма ва қобилиятларини шакллантириш, ривожлантириш, такомиллаштириш омиллари, йўллари, шартлари ва рағбатларини аниқлаш;
- талабаларни мустақил билим олишга тайёрлаш бўйича педагогик ўқув юртлари умумкасбий фанлари ўқитувчиларига талабларни ишлаб чиқиш;
- талабаларда педагогик мустақил равишда билим эгаллашга қизиқиш, талаб ҳамда қобилиятни - педагогик этика-эстетика, маданиятни шакллантиришга чорловчи омил сифатида шакллантиришдан иборат.

Бўлажак ўқитувчиларни педагогик такомиллаштириш касбий-ўрганиш қизиқишлари талаблари, амалий тайёргарлиги ва педагогик тажрибаси асосида амалга оширилади.

Мустақил таълим бўйича тестлар, турли муаммоли топшириқлар тизими ва амалий машқлар устида ишлаш каби жараёнлар асосан мустақил равишда бажарилади. Бу ишларнинг натижалари эса аудиторияда (амалий ва лаборатория) машғулотларида профессор-ўқитувчилар назорати остида таҳлил қилинади ҳамда баҳоланади.

Талабалар маъруза дарсларида ўзлаштиришдан олдин унга қисман тайёргарлик кўришлари лозим бўлади. Албатта бунинг учун улар умумий ўқув дастури билан танишлари, олдинги дарслардаги маъруза матнига қараб чиқиши, манбаларни яна бир бор такрорлаш учун ўзларини руҳан тайёрлашлари лозимдир. Маъруза эшитиш – шахс интеллектуал фаолиятининг мураккаб туридир.

Ўнинг асосий ютуғи биринчидан, умумий тарзда “тинглай олиш” билан, иккинчидан, дафтарга қайд этиш билан бир вақтда берилган маълумотларни ўзлаштириб боришлари билан боғлиқдир. Маъруза маълумотларини ёзиб бориш – уни тушунарли содда тузишда муҳим асосий жиҳатларига эътибор қаратиш, маъруза дарси жараёнида баён этилган маълумотларни қизиқарли лўнда бўлишига, таълим берувчи томонидан ўтилаётган маълумотлар алгоритмни мантикий нуктаи-назардан тушунишга ёрдам беради. Маъруза

машғулотларини бундай тарзда ташкил этиш талабаларга мавзуларни осон ўзлаштиришга ёрдам беради. Бироқ кўпчилик талабалар маърузани сўзма-сўз ёзишга ҳаракат қилади, баъзилари эса дуч келган жойдан ёзиб кетаверади ва ҳоказо. Бундай хатоларга учрамаслик учун қуйидаги бир нечта қоидалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

1) мавзу, мақсади, маърузанинг режаси, маърузада келтирилган ўқув адабиётлар таҳлил қилиб уларнинг изоҳи, кетма-кетлиги, қандай ёритилиши, мулоҳазаларнинг мазмун моҳиятини назардан четда қолдирмаслик лозим.

2) керакли маълумотларни, индивидуал ўрганиш учун ўқитувчи томонидан тайёрланган мустақил таълим олиш учун мўлжалланган саволларни қайд этишлари керак.

3) матн тушунарли бўлиши, уларнинг алгоритми, мавзу, ҳар бир банд саволларини ажратиб ёзишга ҳаракат қилиш керак.

Мустақил таълим олишда маърузани умумлаштирувчи турли хил вазифалар устида ишлаш асосий ўринни эгаллайди. Мисол учун: мавзуга оид режалар ёки вазифаларни белгилаш, технологик жараёнларни лойиҳалаш, объектларни танлаш, берилган саволларга жавоб бериш, тестлар тузиш, реферат ёзиш мумкин ва шу кабилар.

Талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун педагогик тизим яратишда педагогик жараён каби муҳим педагогик тушунчага эътибор бериш лозим.

Педагогик жараён - бу талабалар ва ўқитувчиларнинг бевосита ўзаро муносабатларида ривожланишига ёрдам берувчи ўша таркибий қисмлар (омиллар) нинг бир бутунлигига интеграциялашувидир.

Педагогик жараённинг умумпедагогик характеристикаси педагогик ўзаро таъсирдир. Педагогик ўзаро таъсир икки томонга, икки ўзаро қарама-қарши компонентга эга: педагогик таъсир ва талабалар жавоби.

Педагогик жараённинг ажралмас қисми педагогик вазиятдир. Педагогик вазият:

1) ўқитувчи томонидан махсус яратилган ёки педагогик жараёнда ўз-ўзидан келиб чиқадиган шароит ва ҳолатлар мажмуи. Яратишдан мақсад: талабанинг келажакдаги фаол фаолият субъекти сифатида шаклланиши ва ривожланиши, унинг шахс сифатида шаклланиши;

2) ўқитувчининг талаба билан меъёр, қадрият ва қизиқишлар асосида қисқа муддатли ўзаро муносабатлари, муҳим эмоционал кўринишлар билан бирга ва мавжуд муносабатларни қайта қуришга қаратилган.

Педагогик вазиятларнинг тузилиши ҳар қандай педагогик жараён сифатида икки фаолият субъекти (ўқитувчи ва талаба) ва уларнинг ўзаро таъсир этиш йўллари ўз ичига олади. Педагогик вазият ҳодисаси моҳиятан интегратив бўлиб, у битта ва ҳатто вазиятлар мажмуи ҳам педагогикадаги шакл ёки тизимнинг ўрнини боса олмаслигидан иборат. Сиз шакллардан ташқари педагогик тизим ярата олмаганингиз каби, вазиятлардан ҳам шакл яратиш бўлмайди. Бу ҳар қандай педагогик ҳодисаларнинг ўта мураккаблигидир.

Шундай қилиб, умумқасбий ва ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тизимини ишлаб чиқиш учун 3 турдаги объектларни: педагогик тизим, педагогик жараёнлар ва педагогик вазиятларни лойиҳалаш керак. Уларнинг барчаси яхлит ва ўзаро боғлиқ ҳолда лойиҳаланади.

Педагогик тизим, педагогик жараёнлар ва педагогик вазиятларни лойиҳалаштириш мураккаб кўп босқичли фаолиятдир. Бу фаолият кетма-кет босқичлар сифатида амалга оширилиб, бўлажак фаолиятнинг ривожланишини умумий ғоядан аниқ тавсифланган аниқ ҳаракатларга олиб келади. Лойиҳалашнинг уч босқичи мавжуд:

- биринчи босқич-моделлаштириш;
- иккинчи босқич-лойиҳалаш;
- учинчи босқич-қурилиш.

Педагогик моделлаштириш (модел яратиш) - педагогик тизимлар, жараёнлар ёки вазиятларни яратиш мақсадлари (умумий ғоя)ни ишлаб чиқиш

ва уларга эришишнинг асосий йўллари. Ҳар қандай педагогик фаолият, бизга маълумки, мақсаддан бошланади. Мақсад педагогик тизимнинг қурилишига мувофиқ ғоя, қараш, ҳатто ишонч бўлиши мумкин.

Педагогик лойиҳалаш (лойиҳа тузиш) тор маънода-яратилган моделни янада ривожлантириш ва уни амалий фойдаланиш даражасига етказиш. Талаба лойиҳалаш босқичида илмий ишланма яратиш орқали амалга оширилади. Бу босқичда биз яратилган назарий функционал-модел билан ишлаймиз ва у педагогик воқеликка айлантириш учун ундан фойдаланиш даражасига келтирилади.

Педагогик қурилиш (конструкция яратиш) - яратилган лойиҳанинг янада батафсиллиги бўлиб, уни ўқув жараёнининг реал иштирокчилари томонидан муайян шароитларда фойдаланиш учун яқинлаштиради. Қурилиш лойиҳани янада батафсиллаштиради, уни конкретлаштиради ва реал фаолият шароитларига яқинлаштиради.

Ўқув-педагогик фаолиятни лойиҳалаштириш методологик вазифа ҳисобланади. Педагогик жараёни лойиҳалаш шакллари-турли даражадаги аниқлик билан, педагогик тизимларни, жараёнларни ёки вазиятларни яратиш ва ишлашини тасвирлайдиган маълумотлардир.

Назарий функционал тузулмалар қайта такрорланадиган боғланишлар табиати жиҳатидан турлича фарқланади. Биз ўз тадқиқот ишларимизда моделларнинг уч турини - тузилмавий, функционал ва аралаш турларини кўриб чиқамиз.

Тузилмавий модел – объектнинг ҳақиқий тузилишини симуляция қилувчи модел. Тузилма - барча реал дунё объектлари ва тизимларининг муҳим хусусиятидир. Тузилмавий моделларнинг хусусияти шундаки, улар аслига камроқ бириктирилган. Бу эса турли даражадаги абстраксия ва умумийлик моделларини қуриш имконини беради.

Функционал модел - ҳақиқий функцияни (ҳатти-ҳаракатни) яъни тизимнинг ишлашини ўрганиш учун моделдан фойдаланиш жараёни. Функционал моделларнинг тадқиқот ишларида кенг тарқалганлиги ва

оммавий тарзда кўпроқ қўлланилиш функциянинг характери очиб бериш режими сифатида тизимнинг энг муҳим хусусиятларидан бири эканлиги билан алоҳида ажралиб туради.

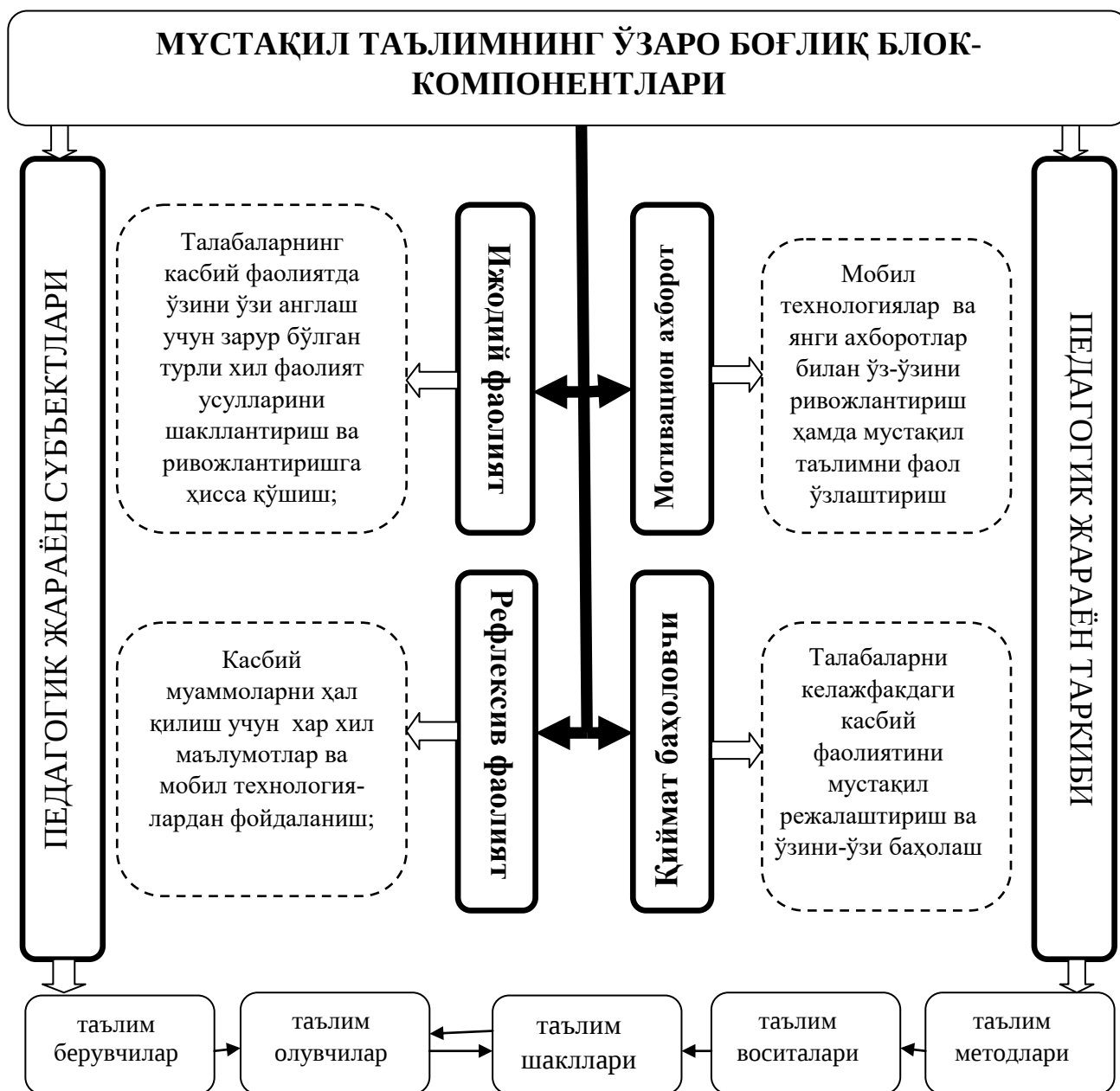
Аралаш модел – бу модел юқоридаги моделларнинг баъзи-бир хусусиятларини ўзида жамлайдиган моделдир. Икки моделнинг (тузилмавий ва функционал) бирлашуви натижасида ҳосил бўлган моделга тузилмавий - функционал модел деб аталади.

Тузилмавий ва функционал моделлар тадқиқотимиз мақсадига энг катта даражада жавоб беради. Тадқиқотда концептуал (назарий) модел сифатида тузилмавий ва функционал моделдан фойдаланамиз. Бундай моделни куришда мутахассиснинг касбий тайёргарлигидаги марказий кўрсаткич талаба эканлигини тушунамиз. Шунинг учун талабанинг мустақил таълимини фаоллаштиришда қандай методик ёндашувдан фойдаланганимизни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Ўқув фаолиятининг алгоритмлари талабаларни мустақил таълим олишга ўргатиш технологиясининг асоси ҳисобланади. Улардан объект ёки ходисаларнинг муҳим хусусиятларини таҳлил қилиш, аниқлаш, таққослаш, керакли умумий ва турли хусусиятларни аниқлаш, олдиндан маълум бўлган хусусиятларни бойитиш ва хулосалар чиқариш учун фойдаланиш мумкин.

Талабаларнинг мустақил таълими учун дидактик материалдан фойдаланиб, биз ҳамма талабаларнинг замонавий илм фан ютуқларини ўзлаштиришга тайёрлашгагина эмас, балки, янги назарий материални ўзлаштириш орқалаи таълим сифатини оширишга кўмаклашишни мақсад қилдик. Умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўрганишда талабалар мустақил таълимининг мақсади Давлат таълим стандарти билан белгиланади

Биз кўрсатилган умумкасбий фанларни ўрганишда талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг таркибий ва назарий функционал тузилмасини туздик. Тузилмада тўрта-компонентлар мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос вазифани бажаради. Ҳар бир компонентни ва бажарадиган функцияларни кўриб чиқамиз (1.5-расм).

Тузилма қуйидаги таркибий қисмларни аниқлайди: мотивацион ахборот, ижодийфаолият, рефлексив фаолият, қиймат баҳоловчи.

Мотивацион ахборот компонентининг вазифаси мобил технологиялар ва янги ахборотлар билан ўз-ўзини ривожлантириш ҳамда мустақил таълимни фаол ўзлаштириш, воқелик билан алоқасини ўрнатиш ва уни шарҳлашдир. Ўқув материални ишлаб чиқишнинг ҳар қандай берилган моментда мақсад-талабаларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштиришдан иборат. Бунда фаоллаштириш воситалари сифатида ижтимоий тармоқлар,

масофавий таълим платформалари, мобил илова дастурларидан фойдаланилади. Мустақил таълимнинг турлари ва шакллари стратегик ва тактик мақсадларга кўра белгиланади. Тактик мақсадлар ташқи муҳит шароитини ўзгартириш ва тизимнинг ички имкониятларини ўзгартиришга қараб ўзгариши мумкин.

Ижодий фаолият компоненти муайян ўқитишнинг замонавий технологиялар асослари ва ахборотни тўплаш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва интернет сайтлари билан ишлаш кўникмалари, компьютер технологиялари, асосий дастурий таъминот, дастурий маҳсулотлар ва хизматлар ҳақидаги билимларни ўз ичига олади. Бундан ташқари ўқув материалининг алоҳида мантиқий тузилмаларини ажратиш, уларни тузиш ва тегишли мавзуларни ажратиш билан боғлиқ.

Рефлексив фаолият компоненти касбий муаммоларни ҳал қилиш учун ҳар хил маълумотлар ва мобил технологиялар ва электрон таълим ресурслари дан фойдаланиш назарда тутади.

Қиймат баҳоловчи компонент эса ўз таркибига талабаларни келаждаги касбий фаолиятини мустақил режалаштириш ва ўзини-ўзи баҳолаш кўникмаларини қамраб олади.

Ушбу компонентлар тушунтириш ва тасвирий функцияни бажаради. Шу жиҳати билан бу компонентлар талабалар мустақил таълимнинг фаоллаштиришда алоҳида аҳамият касб этади. Билимларни танлаш, унинг шакли, ундан фойдаланиш ва қўллаш характери фикрий жараёнлар оқимида боғлиқ.

Назарий функционал-тузилманинг кейинги компоненти йўналтирувчи ҳисобланади. У бир бирига алоқадор икки элементдан-талабаларнинг мустақил таълим олишининг кетма-кетлиги ва талабаларнинг мустақил фаолиятини фаоллаштириш имконини берувчи ўқув воситаларини ишлаб чиқишдан иборат бўлади.

Ўқитувчи курснинг етакчи ғояларини аниқлайди, аудиториядан ташқари ишларни тақсимлайди ҳамда талабаларнинг мустақил бажарадиган мавзу ва

бўлимларини аниқлайди. Бўлажак касбий таълим ўқитувчиларини тайёрлаш жараёнига мустақил таълимни киритиш маъруза ва амалий машғулотлар жараёнида барча режалаштирилган тадбирларни пухта таҳлил қилишни ва уларнинг босқичма-босқич мураккаблигини ҳисобга олган ҳолда улар ўртасида узвийликни ўрнатишни талаб этади. Бу репродуктив ва ижодий мустақил таълимнинг функционал таъсирини кўрсатади.

Бу материаллар ёрдамида ўқитувчи аудиториядаги талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил этишнинг белгиланган усулларидадан фойдаланиши ва шу билан бирга ҳар бир талабанинг сифатли билим оширишга ёрдам берувчи таълим жараёнига янги методларни киритиши учун янада оптимал вазиятларни яратишни кўзда тутилади.

Мустақил билим олиш кетма-кетлиги ўқув фаолияти алгоритмининг янада умумий чизмасига киритилган бўлиб, у қуйидагилардан таркиб топган:

- мустақил таълим олиш фаолиятининг турли босқичларида ахборотни ўзлаштириш бўйича тавсияларни ўз ичига олган назарий материални ўрганиш алгоритмидан иборат;
- ўрганилаётган мавзу ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш имконини берувчи диаграммалар, графиклар ва матнли ахборотлар тўплами бўлган график-хулоса тузиш алгоритми;
- чизма бажариш алгоритми;
- мустақил таълимни бажариш алгоритми.

Бу компонентнинг бажарадиган асосий вазифаси ориентация, яъни талабани мустақил таълимни оқилона, самарали бажаришга йўналтиради.

Назорат-диагностика компоненти икки элементни ўз ичига олади: ўқитувчининг оператив назорати ва талабанинг ўзини-ўзинаназорати. Ҳар бир компонент назорат ва ўзини-ўзимониторинг воситалари мажмуини ўз ичига олади. Талаба саволларга жавоб бериш орқали уларнинг фаолиятидан хабардор бўлади: “нима қилиш керак?”, “бу қандай амалга оширилади?”, “нима асосида бажариш керак?”. Ҳар бир компонентнинг вазифаси назорат ва диагностика ҳисобланади.

Талабаларнинг мустақил ишининг натижаларини баҳолаш ушбу назорат туридаги вазифаларга мос келса, талаба кейинги вазифага ўтади. Агар талаба билимларни етарли даражада ўзлаштирмаган бўлса, ўқув материали мазмунининг зарурий ўзгаришларини ёки таркибий-мантикий бирликларини ёки мустақил таълим воситаларини ўзгартиришга имкон берувчи баҳолаш компонентида амалга оширилади. Бу компонент коррекцион функцияни бажаради.

Талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш мустақил таълимни фаоллаштиришни таъминлай оладиган психологик-педагогик шарт-шароитларга чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларга:

- ўқитувчининг реал таълим жараёнида талабанинг билиш фаолиятида такрор ишлаб чиқариш ва ижодкорлик муносабатлари тўғрисидаги қоидаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ фаолият.

- ўқув жараёнида талабалар фаолиятининг барча турларини пухта таҳлил қилиш (мотивлар, мақсадлар, ҳаракатлар, натижалар ўрнатиш); аудиторияда режалаштирилган фаолиятнинг репродуктивлиги ёки ижодий моҳиятини аниқлаш; фаолиятнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлаш; репродуктив ва ижодий мустақил таълимнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлаш; келажакда касб таълими ўқитувчисининг ривожланишига таъсир кўрсатадиган ҳар бир мустақил таълимни аниқлаш;

Ўқув жараёнини ташкил этиш ва назорат қилиш, талабаларнинг билимларни мустақил ўрганиш учун аудитория ва аудиториядан ташқарида бошқариш, муаммоларни мустақил ҳал қилиш ва ечимини топиш кўникмаларини шакллантириш учун (топшириқларга тайёргарлик кўриш, олинган натижаларни муҳокама қилиш, мустақил таълимни бажариш жараёнида мустақил фаолиятнинг турли даражаларини аниқлаш) лозим.

Талабанинг касбий кўникмаларини шаклланган билим даражасини ҳисобга олган ҳолда ихтисослик фанларини ўрганишнинг мақсад ва мазмунига қараб мустақил таълимнинг жамоавий ва индивидуал шакллари аниқлаш лозим.

Аудиториядан ташқари машғулотларни ташкил этишнинг турли шаклларида мустақил таълим билан узвийликни ўрнатиш керак.

Шундай қилиб, профессор-ўқитувчининг фаолияти, дастлаб, талабанинг мустақил таълим олишини фаоллаштириш мақсадини белгилаш билан тавсифланади. Умумкасбий билимларни ўзлаштиришни ва бўлажак касб таълими ўқитувчисининг ижодий салоҳиятини ривожлантиришни таъминловчи мустақил таълимнинг турли комбинацияларини излашга олиб келади ва шу билан бирга талабага мустақил таълимни бажариш ва фаоллаштириш учун алоҳида эътибор беради.

Биринчи боб бўйича хулосалар

1. Педагогик олимлар томонидан мустақил таълим муаммосининг таҳлили шуни кўрсатдики, ОТМларнинг ўқув ишларини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ўрганилган. Дидактиканинг ривожланишига ва ўқув предметларини ўқитиш методларига қараб мустақил таълимнинг шакл ва методлари ўзгарди.

2. Бугунги кунда таълим жараёнини оптималлаштириш, фаоллаштириш, модернизация ва рақамлаштириш каби назарий тушунчаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, замонавий шароитларда умумкасбий ва ихтисослик фанларни ўрганишда талабаларининг мустақил таълимини фаоллаштиришнинг ҳамма меъёрий асосий хужжатларни ишлаб чиқиш зарур.

3. Талабанинг билиш фаолияти мустақил таълим жараёнида шаклланиши исботланиб, талабани ўз устида мустақил ишлаш; касбга йўналтиришда ўзини-ўзи бошқариш механизминини шакллантиради; ўқитувчи томонидан билвосита назорат қилинади; касбий билим ва кўникмаларни такомиллаштириш ҳамда бўлажак мутахассисларнинг касбий сифатларини ривожлантиришга қаратилган жараёндир.

4. Ихтисослик ва умумкасбий фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш тизимини

ривожлантириш учун методик баъза сифатида тизим, шахсий-фаолият ва параметрик ёндашувлардан фойдаланиш лозимлиги исботланган.

5. Талабаларнинг мустақил таълимини ривожлантириш уларда ижодий билиш фаолиятини, таълим берувчининг мустақил таълим жараёнини бошқаришни такомиллаштириш, мустақил таълимнинг фаол шакл ва усулларида фойдаланиш ҳамда мутахассис шахсининг касбий сифатларини шакллантиришни ўз ичига олиши исботланган.

6. Талабаларининг шаклланишига таъсир этувчи омиллар аниқланади: ижтимоий-иқтисодий, ишлаб чиқариш фаолиятининг давомийлиги билан боғлиқ омиллар; субъектив, техник, ўқитиш ва малака ошириш омиллари.

7. Касб таълими тизимининг ажралмас қисми сифатида мутахассиснинг касбий тайёргарлигини шакллантириш ва ривожлантиришни таҳлил қилиш касбий фаолиятга тайёргарлик сифатида белгиланганлигини кўрсатди.

8. Ихтисослик ва умумкасбий фанларни ўқитиш жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш назарий функционал тузилмаси ишлаб чиқилди. Тузилма бешта ўзаро боғлиқ таркибий қисмни ўз ичига олади: башорат қилиш, иллюстрация-тушунтириш, йўналтирувчи, назорат-диагностика ва баҳоловчи.

II. БОБ. ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА МЕТОДИКАСИ

2.1. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари

Таълим тизмидаги инновацион ёндашувлар, педагогик-психологик муносабатлар шароитидаги ўзгаришлар билан режалаштирилган олий таълим муассасасида талабаларни касбий фаолиятга тайёрлаб бориш талабларидан келиб чиққан ҳолда, касб таълим йўналиши талабаларини мустақил таълим олишини фаоллаштиришнинг мақсад ва вазифалари белгилаб олинди. Биз ўз тадқиқот ишларимизда, мустақил таълим олиш жараёнини фаоллаштиришда билим, кўникма, фаолият усуллари, ва касбий компетенцияларни очик мақбул эгилувчан тизимини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратдик.

Педагогикада “шарт-шароитлар” –деганда педагогик тизими ишлаш самарадорлигига боғлиқ омиллар, ҳолатлар тушунилади. Замонавий дидактикада “шарт-шароит” тушунчаси ўқитишнинг мувафақиятлигини таъминловчи омиллар, компонентлар йиғиндиси – деб изоҳлаган.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики дидактик шарт-шароит – деганда ўқув жараённинг муҳим компоненти тушунилади, у ўзида қўйилган мақсадга эришишга йўналтирилган, ўқув жараённинг маълум ўлчовлари йиғиндисини бир бутун ҳолатда умумлаштиради.

Ўқув фаолияти методи сифатида мустақил таълим ҳозирги даврда бўлажак мутахассисларнинг шахсий фазилат ва касбий компетенцияларини шакллантириш воситасидир. Мустақил таълим жараёнида ўқитишнинг мақсади - объектив воқеликни етарли даражада акс эттирувчи фаолият кўрсатувчи, ўзини-ўзиривожлантирувчи боғланишлар тизимини шакллантириш ҳар бир талабанинг шахсий мақсадига айланади.

Динамик тизимни шакллантириш ишлари ҳар бир талабанинг онгида бажарилиши керак ва уни бошқа ҳеч ким бажара олмайди. Лекин бу иш ўта

мураккаб ва талабадан кўп энергия талаб қилади. Шунинг учун унинг муваффақияти малакали ўқитувчининг ёрдамида талаб қилади.

Дидактик тизимнинг мазмуни ва тузилишида талабаларнинг билиш мустақиллигини, дидактик ва ўқув мақсадларни мустақил ҳал этиш заруратини шакллантиришга қаратилган мураккаб вазифалар тизимидан иборатдир.

Мустақил таълим жараёнида мустақил иш таълим воситаси ва ўқитиш шакли ҳамда илмий билим сифатида дидактик зиддият шакллари ва воситалари қўйилган.

Бу икки томоннинг тўлиқ бирлигига эришиш ҳар бир мустақил таълим аниқ билиш вазифасини шакллантирадиган бўлса, у ҳолда ўрганиш асосан ўзининг ривожлантирувчи ва ўргатиш вазифаларини йўқотади.

Вазифани ҳал этиш ўқитувчига талабанинг ўқув жараёнини мақсадга мувофиқ бошқариш ва керакли назоратни амалга ошириш имконини беради.

Мустақил таълимни биз шундай таълим воситаси деб ҳисоблаймиз:

- дидактик тизимга мос келади;
- ўқитувчининг билимдан билимгача бўлган ҳаракатининг ҳар бир босқичида билим вазифаларининг муайян аудиторияни ҳал қилиш учун зарур билим, касбий компетенциясини даражасини шакллантиради ва шунга мос равишда интеллектуал салоҳиятининг паст даражасидан юқори даражаларига кўтарилади;
- талабаларнинг таълим олиш мустақиллиги ва касбий фаолиятига психологик муносабатни ривожлантиради;
- талабалар мустақил таълимни индивидуал тарзда ўзлари томонидан амалга оширилади;

Таълим жараёнида мустақил таълим олишни фаоллаштириш воситаси сифатида қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

1. Мустақил таълим олишни ўз шахсий хусиятларидан келиб чиққан ҳолда ижодий билимларни онгли ўзлаштириш, чуқурлаштириш ва такомиллаштириш учун ёрдам беради;

2. Берилган мавзун ижодий ёндашиб ўзлаштиришнинг мавжуд кўникмалар такомиллаштирилади ва янгилари ишлаб чиқилади;

3. Талабанинг мустақил равишдаги ҳаракатлари маълим бир фаннинг илмий билиш усуллари аниқлайди, мустақил фикрлашнинг зарур кўникмаларини эгаллайди.

ОТМ талабаларининг билим даражаси фанни ўрганишни ва уни ижодий ривожлантириш йўллари бирлаштириши керак. Талаба учун билимларни бошланғич маълумотидан чуқурроқ моҳиятига ўзлаштириш йўли ижодий изланиш, билимларнинг реал муаммолар, фан, ишлаб чиқариш муаммолари ечими билан боғлиқлиги билан ажралиб туради.

Ҳар қандай шахс ҳислати каби билиш мустақиллиги ҳам хилма-хил руҳий жараёнлар асосида шаклланади. Турли хил ўқув-амалий вазифаларни ҳал этишда ўзини намоён этиш, албатта, танқидий фикрлаш, билим ва фаолият муносабатлари билан чамбарчас боғлиқдир. Баъзи ҳолларда талаба айрим мустақил ишларни ўзлаштириб, маълим бир янги билимларни қўлга киритади, бу эса ўз навбатида билиш жараёнининг ўзига нисбатан изланиш маҳсули сифатида ҳарактерланади. Бошқаларда эса, муаммони ҳал қилиш усули сифатида олинган янги билимларга нисбатан ҳаракат қиладиган мураккаброқ масалани ўрганиш жараёнида талаба томонидан қўлланиладиган билимлардир. Билим даражасида, айрим шароитда талабалар томонидан аввал ўхшаш ёки қисман ўзгарган шароитда, сўнгра бутунлай янги бўлган бошқа муаммоларни ҳал қилишга муваффақиятли ўтилади. Шулардан кўриниб турибдики, талабанинг мустақил ишлаш жараёнининг турли босқичларида танқидий фикрлаш, билиш ва ўқув фаолияти аста-секин ўзаро интеграцияга ва ўзаро бир-бирини тақозо этиб, уларнинг ривожланиш жараёнида нисбий бирликка эришади. Талабалар томонидан олинган билимларни билиш воситаси сифатида ҳар қандай мустақил қўллаш мумкин бўлган, турли хил аниқ ҳодисаларни тушунтириш усули, ўрганилган фаолият усуллари турли вазиятларга ўтказиш аллақачон танқидий фикрлаш жараёнини назарда тутди (2. 1-расм).

2.1-расм. Мустақил таълимни фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари

Бу ҳолда талабаларнинг фаоллиги паст бўлиб, билим мустақиллиги фақат энг паст даражада – қайта ишлаб мустақиллик даражасида шаклланиши мумкин. Илгари эгалланган билимларни танлаб фаоллаштириш зарур бўлган вазиятларда тафаккур ва билимларнинг ўзаро боғлиқлик даражаси юқори бўлади. Бундай ҳолларда барча мавжуд билимлардан келиб чиқиб, талаба айнан шу билимларни, шунингдек, бир қатор индивидуал юксак ривожланган, лекин у томонидан амалга ошириладиган тор кўникмаларни масалалар ечиш жараёнида амалга ошириладиган ҳаракатлар кетма-кетлиги ва йўл-йўриқларига мувофиқ амалга оширади. Ҳақиқатдан

ҳам, талаба топшириқ шарт-шароитларини таҳлил қилади, муайян билимнинг шахсий имкониятларидан келиб чиқиб муаммони ҳал этиш усули сифатида очиб беради, бу эса унинг фаоллигини юқори даражада таъминлашга хизмат қилади.

Берилган топшириқ шартлари, талабларининг ва билим ва кўникмаларининг мос келиши ақлий зиддиятни очиб берса, талаба томонидан англаш илмий ҳақиқатни излашга жалб этиши самарали бўлса, талабанинг фаоллиги янада ортади. Фаолиятнинг бу даражаси фақат муаммоли вазиятлар яратиш ва олинган муаммоларни ҳал қилиш шароитидагина мумкин. Шундай ҳолларда талабанинг танқидий тафаккури самаралироқ бўлиб, одатда, мавзунинг мазмуни ва мавзулараро боғланишларга асосланган билимларни кетма-кетлиги билан бирга олиб борилади. Шу ўринда, билим мустақиллиги юқори даражаларда (қисман-изланиш ва ижодий мустақиллик) талабаларнинг билиш фаолиятини муваффақиятли шакллантириш учун, бир фаолиятнинг иккинчиси билан алмашилишининг алоҳида аҳамият касб этида. Бу эса ўз навбатида талабаларнинг билим ва мустақил ишлаш фаолияти методларини ўзлаштиришининг репродуктивлиги ва ижодий хусусиятига асосланади. Реал таълим жараёнида билиш фаолиятининг бу компонентлари ўртасидаги муносабатлар диалектикаси жуда мураккабдир. Ҳ билиш объектидан ҳам, субъект нерв системасининг психофизиологик хусусиятларидан ҳам келиб чиқади, бу эса фаолият жараёнларида психофизиологик функцияларнинг алмашилишини ўзгаришини назарда тутди. Бу тамойилнинг бузилиши талабаларда салбий руҳий ҳолатларнинг пайдо бўлишига олиб келади, бу уларнинг ишлашига ва билимларининг сифатига таъсир қилади.

Шу билан бирга, бир қатор нашрлар мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга ҳаракат қилиб, унинг ўқув жараёнини фаоллаштиришдаги катта ролидан келиб чиқади. Тадқиқотчилар мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятларини ҳаракатлантирувчи кучлар деб биладилар ва унда талабаларнинг ўз мотивлари ҳаракат қилади. Ўқув,

ижтимоий ва меҳнат фаолиятининг турларида мустақилликни шахс сифатида шакллантириш масаласини ҳисобга олиб, улар талабаларнинг ўз фаолиятининг улкан ролини таъкидлайдилар.

Талабалар мустақил ишларни бажариш жараёнида уларнинг билиш фаолиятини характери ва унинг янги билимларини мустақил ҳал қилиш учун билимларни қўллаш кўникмаларини шакллантиришга таъсир кўрсатадиган бундай тадқиқотлар алоҳида ўрин тутати.

Мустақил таълим қуйидаги вазифаларни ҳал этишга ҳисса қўшадиган кўп ўлчовли ҳодиса сифатида қаралади: билим ўзлаштиришнинг онги ва кучини ошириш; ҳар бир мавзу дастурига мувофиқ кўникма ва малакаларни шакллантириш ва турли манбалардан мустақил билим олиш, уларни мукамал тушуниш ҳамда тизимга киритиш, олинган билим, кўникма ва малакаларни ишлаб чиқариш амалиётида қўллаш муаммосини ҳал қилиш; талабаларнинг билиш қобилиятларини ривожлантириш, кузатиш, мантикий фикрлаш, билим олишда ижодий фаоллик ва бошқалар; ақлий, ахлоқий ва жисмоний меҳнат маданиятини шакллантириш; мақсадга эришишда мустақилликни тарбиялаш; самарали мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборатдир [].

Талабаларнинг мустақил таълими билиш фаолиятининг асосий вазифаси ҳисобланади. Шунинг учун уларни аудиторияда ўтказиладиган амалий машғулотларда мустақил ишларнинг ҳар хил турларидан фойдаланиб амалга оширилади.

Шунингдек, мустақил таълим - билим олиш ва кўникмаларни ривожлантириш жараёни талабаларнинг ақлий, ахлоқий ва жисмоний ҳаракатлари орқали, ўқитувчи раҳбарлиги остида, унинг мақсади, ташкил этилиши, мазмунан бажарилиши борасида зарур тузатишлар киритилган аудиториядан ва ОТМдан ташқари ўқув фаолиятининг шакли ҳисобланади.

Талабаларнинг мустақил таълими – янги маълумотларни олишга, билим ва кўникмаларни шакллантиришга қаратилган онгли фаолиятдир. Уни тўғри ташкил этиш ўқитувчи ишининг натижаси ва талабалар

муваффақиятига бевосита таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг бу фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш қобилияти унинг педагогик маҳоратининг асосий кўрсаткичларидан биридир. Ҳар бир талабанинг қобилиятлари ва уларнинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, ўқитувчи ўқитишнинг шундай усуллари, методлари ва технологияларини танлай олиши керакки, у белгиланган таълим-тарбия мақсадларига эришиш имконини бериши лозим. Гуруҳда айрим талабалар доимо фаол, тез ва қизиқиш билан ўқитувчининг ҳар қандай билим ва вазифаларини бажарадилар, бошқалари эса ўқитишга лоқайд ва бефарқ бўладилар. Табиий савол туғилади нега айнан дунёнинг етакчи профессор-ўқитувчилари ўқув жараёнини шундай ташкил этиш мумкинки, барча талабаларнинг ақлий салоҳияти, қизиқиши ва фаоллиги юқори даражада бўлади. Албатта бунинг учун фаолиятда, энг аввало, ўқитишда ривожланадиган ва шаклланадиган билишга қизиқишни шакллантириш лозим. Билиш қизиқишларини шакллантириш шу имкониятни берадиган ўқув предметларининг мазмуни орқали ҳамда талабаларнинг мустақил ишлашларини ташкил этиш орқали юзага келади. Шунинг учун ўқув материалининг мазмунини пухта танлаш, илмий билимлар таркибидаги бойликларни кўрсатиш жуда муҳимдир. Ҳайратланиш-билишга кучли рағбат, унинг бирламчи элементиدير. Қизиқувчанлик билиш жараёнини бошқаради, Ижобий ҳис-туйғулар ва кучли иродали ҳаракатлар фаол билишнинг келиб чиқишида муҳимдир. Когнитив қизиқиш ва қизиқувчанлик билимларни фаол эгаллаш, қизиқтирган саволларга фаол жавоб топиш ва тажриба орттиришнинг психофизиологик жараёнларини ўз ичига олади. Ақлий ва амалий ўқув-билиш жараёни эса қанчалик фаол бўлса, унинг натижаси шунчалик самарали бўлади.

Лекин, предметларнинг мазмуни ҳам, билим малакаларининг ўзи ҳам ҳали қизиқишни англатмайди. Бунинг учун шароит яратиш керак. Ўқитувчининг роли талабанинг руҳий ҳолати каби билиш қизиқишларини шакллантириш учун шундай шарт-шароит яратишки, бу шахсий таълимга йўл кўрсатади. Ҳозирги кунда билиш фаолиятининг моҳиятини тушунишга

икки ёндашув аниқ белгиланган. Айрим тадқиқотчилар билиш фаолиятини фаолият деб, бошқалари эса-шахсий таълим сифати деб ҳисоблайдилар.

Ўқитувчи шахснинг хусусияти сифатида билиш фаолияти фаолиятда намоён бўлишини ва шаклланишини унутмаслиги керак. Фаолият доимо фаоллик билан, биринчи навбатда, билим ва кўникмаларга бўлган эҳтиёж билан, уларга қизиқиш билан, ўрганиш мотивлари билан боғлиқ. Чуқурроқ билимларни эгаллагандан сўнг нафақат билим балки, малака ва тажриба ўзгаради. Бунда талаба шахсининг ўзида ҳам; янги билимлар барқарор шакллана бошлайди ва инсоннинг барча қобилиятлари, айниқса, у қизиқарли ва фаол бўлса, фаолият жараёнида ривожланади.

Бугунги кунда замонавий таълимда талабанинг ўзи кўпроқ мустақил ўзлаштирилиши керак деган тушунча илгари сурилмоқда. Бунда ўқитувчининг роли унинг таълимотини бошқариш, яъни унинг фаолиятини рағбатлантириш, ташкил этиш, фаоллаштириш, мувофиқлаштириш ва маслаҳат беришдан иборат. Ўзбекистон Республикаси таълимини модернизациялаш концепсиясининг асосий вазифаларидан бири бўлган ижодкор шахсини шакллантиришдир. Касбий тайёргарликнинг замонавий жараёнига қўйиладиган энг муҳим талаб талабаларнинг фаол, мустақил, онгли фаолияти, вазифаларни муваффақиятли бажаришга қаратилган мақсадли ҳаракатларидир. Янги таълим тизими шахсга йўналтирилган таълимга қаратилган. Ҳар бир талабанинг ўз майллари, қизиқишлари ва имкониятларига мос равишда таълим эҳтиёжларини қондирадиган таълим тизимини яратиш учун биз ҳозирда таълим жараёнида ўқитувчи ва талаба ўртасидаги муносабатлар кўриб чиқиладиган парадигмани тубдан ўзгартирмоқдамиз. Хусусан талабаларни мустақил билим олишга йўналтириш ва шу мустақилликка эришишда билиш жараёнини фаоллаштириш замонавий ўқитувчининг олдига қўйган асосий вазифасидир. Фаолиятнинг ривожланиши, мустақиллик, ташаббускорлик ва масофавий таълимга ижобий муносабат ҳаётнинг талаблари бўлиб, таълим-тарбия жараёнини такомиллаштириш лозим бўлган йўналишни белгилаб беради.

Мустақил таълим ҳақида сўз юритар эканмиз, демак, аввало биз талабанинг унга бўлган қизиқиши ва истагини инобатга олишимиз керак, топшириқларни бажаришга тайёргарлиги ва онги, шахсий савиясини ошириш имкониятларини ўрганишимиз лозим. Лекин билиш фаолияти мустақилликсиз мумкин эмас. Билиш фаолияти ва мустақиллик ўз-аро биридан ажралмасдир, фаол талабалар одатда мустақил бўлишга интиладилар, бу табиий ҳолат. Талабанинг фаоллиги пастлиги уни бошқаларга қарам қилади ва мустақиллик хусусиятларини чеклаб қўяди.

Талабалар мустақил фаолиятини бошқариш, уни доимий ривожлантириб бориш фаоллаштириш деб аталади. Мустақил таълим талабаларни савиясини оширишга, интеллектуал салоҳиятини ривожлантиришга, ақлий ишда ўсиш ва доимо ўз устида ишлашга ундайдиган жараёни сифатида белгиланади. Фаоллаштиришдан асосий мақсад-талабалар фаоллигини шакллантириш, таълим жараёни сифатини оширишдир. Институтимиздаги педагогик амалиётимизда талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш учун турли усуллардан фойдаланамиз. Улар орасида асосийлари хилма-хил шакл, метод ва ўқитиш воситалари, юзага келадиган вазиятларда уларнинг фаоллиги ва мустақиллигини рағбатлантирувчи шундай бирикмаларни танлашдир. Энг катта фаоллаштириш таъсири талабалар ўзларини шакллантириш ва мунозараларда иштирок этиб ўз фикрларини ҳимоя керак бўлган вазиятларда берилади; саволлар бериш, баҳолаш ва улар дўстларининг жавобларни кўриши, эшитиши; аудиторияда ўзаро текширишлар давомида мутахассис сифатида ҳаракати; мустақил равишда аудиториядан ташқари ишлар учун мумкин бўлган вазифани танлаш, ўзини-ўзи назорат қилиш, баҳолаш ва шахсий ютуқларининг доимий таҳлилини ўтказиб бориш, муаммоларга бир нечта ечимлар топишга, профессионал тарзда муаммоларни ҳал қилиш учун турли йўللарни топиши лозим.

Таълимнинг муваффақияти талабаларнинг ўқишга бўлган муносабати, уларнинг билимга бўлган интилиши, билим, кўникмалар ва малакаларни

онгли равишда мустақил эгаллашлари ҳамда фаоллиги билан белгиланади. Фаоллик даражаси талабаларнинг мустақил ишга бўлган муносабатида шаклланади. Ўқитувчининг қўллаган методлари талабаларнинг аудиториядаги фаоллик даражасини белгилайди. Шунинг учун ҳам ўқитувчи қўлланиладиган методлар, технологиялар ва уларнинг комбинациялари устида фикр юритар экан, дарсларга тайёргарлик босқичи жуда муҳимдир. Лобаратория ва амалий машғулотлардаги фаолиятнинг учта даражасини танланган усулларда бирлаштириш лозим: буларга, қайта ишлаб чиқиш, интеграция қилиш ва ижодий, талабаларнинг билимларни тушуниш, эслаб қолиш ва қайта ишлаб чиқиш истагини киритиш имконини беради.

Тўғри қўлланиладиган ижодий технологиялар эса ўрганилаётган материал мазмунининг маъносини аниқлаш, ҳодиса ва жараёнлар ўртасидаги боғланишларни ўрганиш, ўзгарган шароитда билимларни қўллаш йўллариини ўзлаштириш, ҳодисалар ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги моҳиятини чуқур англаш, шу мақсадда янги йўл излашга интилишни ўз ичига олади.

Профессор-ўқитувчи ва педагог ходимлари талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун таълим жараёнида ҳар бир дарсга илмий асосланган ижодий ёндашган ҳолда фаол ва самарали таълим муҳитини яратишлари лозим. Шунда улар танлаган ўқитишнинг фаол усуллари ва технологиялари самарали бўлади ва ҳар бир талаба юқори ўзлаштириш кўрсаткичларини намоён қилади. Барча имкониятларни талабаларни ахборот излашга ва фаол ўзлаштиришга, билим ва кўникмаларни таълим жараёнига фаол қўллашга қаратилган бўлиши керак. Ҳар бир дарсда талабаларнинг мустақил ишларини фаоллаштириш техника ва технологиялари, методларини танлашда фаоллаштириш тамойилларига қатъий амал қилиш зарур:

- ✓ ўқув-билиш фаолиятининг амалий вазифалар характерига максимал даражада етарлилигини таъминлаш тамойили;
- ✓ ўзаро ўрганиш тамойили, ўрганилган муаммоларни тадқиқ этиш тамойили, индивидуаллаштириш тамойили, ўзини-ўзи ўрганиш ва ўзини-ўзинazorат қилиш тамойили, мотивлаштириш тамойили.

Мустақил таълимни фаоллаштириш тамойиллари бугунги кунда динамик, максимал даражада мустақил, самарали педагогик усул ва технологияларга асосланган таълим жараёнининг ўзига жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда белгиланиши керак. Бугунги кунда энг долзарб вазифа талабанинг ўқув фаолиятидаги шахсий мавқеига асосланганлигидир. Мустақил ишларни ташкил этишнинг турли шакллари, талабаларнинг мустақиллигини ривожланишига таъсир этувчи ўқитиш усуллари ва методларини излаб топиш ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир. Муайян тарбия усуллари танлашда унумли натижага интилиш керак.

Мустақил таълимни фаоллаштириш усуллари танлаш дарс тури, унинг таълимий ва ривожлантирувчи мақсад ва вазифалари ҳамда дарс мазмунига ҳам боғлиқ.

Билишга қизиқишни ривожлантириш усуллари: ўқув материални идрок этишга тайёрликни шакллантириш, ўқув материали атрофида ўйин сюжетини қуриш, кўнгилочар мазмунни рағбатлантириш, ижодий изланиш вазиятларини яратиш, масъулият ва мажбуриятни шакллантириш усуллари киради. Ўқитишда масъулиятни шакллантириш методлари касб таълими методларига асосланган бўлиб, ўз-ўзидан таълим ва тарбия жараёнларининг бирлигини таъкидлайди. Бурч ва масъулият мотивлари бутун бир гуруҳга қўллаш асосида шаклланади ва ўқитишнинг тезкор назорат талабларига жавоб берадиган шахсий аҳамиятини тушунтиришга хизмат қилади. Талабаларнинг ижодий қобилиятлари ва шахсий фазилатларини ривожлантириш усуллари қуйидагилар киради:

- ўйин усуллари;
- ижодий вазифалар;
- муаммо яратиш ёки муаммоли вазиятни яратиш;
- талабалар ҳамкорлигини ташкил этиш ва ижтимоий тажриба тўплаш усуллари;
- “ҳамкорликда ўрганиш” технологияси;
- ижодий майдон яратиш - ижодий методнинг калити кабилардир.

Дарснинг ҳар бир босқичида талабаларнинг мустақил ишларини назорат қилиш учун билиш фаолиятини фаоллаштиришнинг ўз усулларида фойдаланилади:

1. Идрок босқичида талабалар фаолияти ва ўрганилаётган мавзуга қизиқиш уйғотиш билан боғлиқ, қизиқарли маълумотларни қабул қилиш, янги материаллар тўғрисидаги фактларни ўрганишга асосланган.

2. Ўрганилаётган материални ўзлаштириш босқичида талабалар фаолиятини фаоллаштириш усуллари: эвристик метод-қийин саволлар берилади ва етакчи саволлар ёрдамида талабаларнинг ўз тушунчаларини исботлаш ва оқлаш қобилиятини ривожлантириш имконини берувчи баҳсли масалаларни жавоб ёки муҳокама қилишга олиб келади.

3. Ўзлаштирилган билимларни қайта ишлаб чиқиш босқичида билиш фаолиятини фаоллаштириш методларини қўллаш.

4. бажарилган ишни баҳолаш давомида юқори билим даражасини намоён қилиш учун методлардан фойдаланиш зарур: аудиторияда талабалар ишини баҳолаш учун кўпвариантликдан фойдаланиш; билим ва кўникмаларини текширишда ваколатли ва мустақил ҳакамлар комиссия аъзоларини жалб қилиш; индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда вазифаларни тарқатиш, акс ҳолда билим даражаси паст талабалар мураккаб вазифаларни бажаришга қизиқиш бўлмайди; гуруҳ фаолиятини баҳолаш ва ҳар бир талабага ижодий топшириқ беришдан иборат.

Мустақил таълимини фаоллаштириш усуллари, технологиялари ва методларини танлаш, синаш ва улардан фойдаланиш ишлари “Касбий педагогика” фани бўйича аудиторияларда ўқитувчи томонидан доимий равишда олиб борилди. Ўтказилган тажрибалар ва тўпланган уч йиллик тажриба асосида бу иш натижасида талабаларнинг мустақил ишларини фаоллаштириш мақсадида талабаларнинг дарсга бўлган қизиқишларини шакллантиришнинг замонавий ва анъанавий усуллари таҳлил қилиш ва танлаш, уларнинг мазмуни асосида олиб борилади. Семинар машғулотларнинг ҳар бир босқичи учун мустақил ишларни фаоллаштириш

усул ва методларини танлаш талабаларнинг интизоми, ўқув мақсадлари, амалий машғулотлар вақти ва билиш қобилиятларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда олиб борилади [106].

Дарснинг ҳар бир босқичида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун инновацион ва анъанавий фаол методлар режалаштирилган амалий машғулотларни ишлаб чиқиш давомида ўқув жараёнида фойдаланиш учун танлаб олинди. Бу усуллар, техника ва технологиялар дарс мазмунини ўзлаштириш сифатига таъсирининг самарадорлигини ўрганиш мақсадида ўқув фаолияти давомида синовдан ўтказилди. Машғулотнинг турли босқичларида фаоллаштиришнинг турли усул ва методларидан фойдаланилди. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг амалий усулларига бўлган реакциялари, уларнинг фаоллиги ва самарадорлиги, топшириқларга бўлган қизиқиш даражаси ва дарс мазмуни мониторинг қилиб борилади. Шунингдек, уларнинг самарадорлигига баҳо берилди. Ҳама кузатишлар натижалари асосида талабаларнинг ишлаш кўрсаткичлари бўйича мустақил таълимни фаоллаштириш йўллари самарадорлиги рақамларда ифодаланилади. Бундай фаоллаштириш усуллари қўлланилмаган мавзулар бўйича ўтган йиллардаги турли гуруҳларнинг муваффақиятини кузатиш асосида академик кўрсаткичларнинг қиёсий таҳлили ўтказилди.

Билимларини назорат қилиш босқичида турли анъанавий усуллар, назорат саволлари бўйича оғзаки фронтал сўроқ, индивидуал тестлардан, ижодий топшириқлардан фойдаланилади. Лекин уларни ташкил этишда, ишни текшириш, баҳолашда қизиқиш ва муваффақиятни шакллантириш усуллари, ўзаро ҳамкорлик усули, ҳамкорлик технологиясидан фойдаланилади. Талабалар қобилиятини баҳолаш мезонлари бўйича намоён этадилар.

Бундан ташқари, биз тадқиқотимиз давомида касб таълими йўналиши талабаларига ўқитиш амалиётида талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш усуллари ва методлари тизими қўлланилиб, таълимда ижобий

қизиқишларини шаклланишига, талабаларнинг ўқув материали сифатига таъсир этувчи дарсларга бўлган қизиқишининг муваффақиятли ривожланишига ёрдам бериши. Улар ижодий тамойилларга асосланиб, ижодий салоҳиятини ривожлантиради. Талабаларга ўз ижодкорлигини, ўзларини ташқи томондан кўра билиш ва ўз нуқтаи назарини ягона деб ҳисобламасликка ёрдам беради; ўз хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш ва ўзини-ўзитартибга солиш қобилияти ва ўртоқларнинг хатти-ҳаракатлари назорат қилишни ўрганишади.

Профессор-ўқитувчи талабалар мустақил, психологик зўриқишсиз, касбий компетенцияларни шакллантириш устида иш олиб боради аудиторияда қулай психологик иқлимга эришиш, талабалар ишини фаоллаштириш учун турли методлардан фойдаланишлари мумкин.

Инновацион педагогик технологияларни ўрганишга ундовчи воситаларни қўллаш орқали ўқув кўрсаткичларининг сифатини ошириш мумкин: фаолият турининг янгилиги, ақлий фикрлашни рағбатлантириш; тайёргарликнинг интенсивлигини ошириш; талабалар мустақил ишининг индивидуал суръатини таъминлаш имконини берувчи ахборот ва умумий маълумотлар билан таништиришдир. Бироқ, мустақил таълимни фаоллаштиришнинг замонавий усул ва технологияларига қизиқар эканмиз, бугунги тарбиявий воқеликнинг тескари муаммоси ҳам борлигини унутмаслигимиз керак: бутун ўқув жамияти абитуриентларимизнинг ўқитиш сифати пастлигидан узоқ вақтдан буён ташвишдалар. Баъзи тадқиқотчилар репродуктив таълим усуллариини пассив нарса деб биладилар. Бундай ҳолда, “заиф” ва “ўртача” талабанинг шахсий қобилиятлари ҳақида фикрларини билдиришган. Уларнинг репродукцион фаолияти илгари ўтилган материални қайта-қайта такрорлаш, турли хил вазифа ва машқларни бажариш орқали амалга оширилади.

Турли хил аудиторияда талабаларнинг мустақил таълимини бошқариш усуллариини танлашда биз доимо талабаларимизнинг индивидуал имкониятлари ва хусусиятларини ҳисобга олишимиз зарурдир. Бунинг учун

эса уларнинг фаолиятини ташкил этишнинг анъанавий усулларида воз кечмаслик лозим. Баён этилган усуллар тизимини қўллаш нафақат ўқув материалнинг муваффақиятли ривожланишига, балки ўқув жараёнида янги психологик иқлимни яратишга, муваффақиятга эришиш ҳолатини яратишга, ўрганишда ижобий мотивацияни шакллантиришга, касбга бўлган қизиқишни оширишга, инсон қадриятларини шакллантиришга, ижодкорлик ва мустақилликни ривожлантиришга олиб келади.

Олий таълимнинг ўқув жараёнига замонавий гаджетларнинг жорий этилиши унинг ҳозирги босқичдаги ривожланишининг асосий хусусиятларини белгилаб беради.

Биринчидан, таълим мазмунига мос тамойилларини танлаш ўзгартиришни назарда тутаяди, яъни ОТМда ўқиш жараёни талабалар мустақиллигини юқори даражада таъминлаши лозим.

Иккинчидан эса, талабаларнинг мустақил фаолиятини фаоллаштиришга ёрдам берувчи таълим жараёнида самарали ўқитиш усуллари ва технологияларидан кенгроқ фойдаланишни тақозо этади.

Талабаларнинг мустақил таълим олиш фаолиятини фаоллаштириш ва таълим сифатини оширишга кўмаклашувчи мустақил таълим олий таълим амалиётида долзарб муаммо ҳисобланади. Шунинг учун талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришда етакчи ўрин мустақил таълимнинг мотивацион, технологик ва шахсий-ижодий компонентларини ишлаб чиқишга тегишли бўлади.

Талабаларнинг таълим тизимидаги мустақил таълимни фаоллаштириш мақсадида ўқув машғулотларни кузатиш ҳамда таҳлилқилиш жараёни ташкил қилинди. Бундаё жараён натижасида қуйидаги маълумотлар аниқланди ҳамда қайд этилди:

✓ талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун замонавий компьютер технологиялари ёрдамида ўқитиш воситаларидан фойдаланиш;

✓ талабалар топшириқларни бажариши учун микропроцессор технологияси асосида техник қурилмалардан фойдаланиш.

✓ ўқитувчи томонидан талабаларнинг мустақил таълимни бажаришда талаб қиладинадиган ўқув топшириқлардан фойдаланиш;

Талабаларнинг ўқув фаолиятига нисбатан ўқитувчи томонидан аниқ талабларнинг белгиланиши уларнинг мазмун-моҳиятини янада бойитади. Техник-технологик ва педагогик мустақил таълимни амалга оширишда вазифаларнинг берилиш шакли дастлаб ўзлаштирилган намуна асида хулосалар чиқаришни кўзда тутувчи бошқарув топшириқлари ва масалаларининг бажарилиши саналади.

Талабалар томонидан турли компьютер техникаси, гаджетлар, планшетлар ҳамда кундалик ишларда қўллашнинг шаклланган тажрибаси белгиланган талабларга жавоб бермайди, улардан касбий-таълимий вазифаларни ҳал қилишда фойдаланиш тажрибасини шакллантириш қийиндир. (2. 1-жадвал).

2.1-жадвал

**Ахборотлар устида қайта ишлашда замонавий таълим
технологиялардан фойдаланиш**

Гуруҳлар	Ахборот қидирув	Ахборотга ишлов бериш				
		Матнли	Жадвал кўринишида	Аналитик модул	Махсус дастурлар	Ишлатил-майдиган
1-Тажриба (планшетлар смартфонлар,)	100%	100%	100%	55%	12%	0%
2 -Тажриба (интернет ресурслари ҳамда ноутбуклар)	100%	100%	96%	32%	3%	1%
Назорат гуруҳи (чекланган мобил қурилмалар ҳамда интернетдан фойдаланиш)	78%	96%	56%	6%	0%	4%

Кузатишлар шуни кўрсатдики, аксарият ўқитувчилар талабалар мустақил таълимини ташкил қилишда замонавий технологик

қурилмаларнинг мавжуд имкониятларидан анчагина пассив ҳолатда фойдаланадилар. Энг оммабоп шакли бу -ахборот қидиришдир (2.1-жадвал). Бунда ўқитувчи талабанинг диққатини мустаҳкамлаш, унинг тушуниши, билим олиши, тизимлаштириш ҳамда умумлаштиришга қаратмайдиган топшириқларни ажратишда намоён бўлади, бунинг натижасида эса улар мустақил таълимнинг фаол хусусиятларини тўлиқ ёритмайди. Ўқитувчиларнинг асосий муаммоси шундан иборатки, улар талабаларни олдиндан шакллантирилган ҳамда қайтадан ишланган ахборотга қаратадилар, шу билан бирга босқичма-босқич таҳлилий алгоритмларининг маълум бир тўпламларини қўллайди, бунда билиш жараёнининг ижодий элементларини чеклайдилар. [100].

Турли мутахассисликлар бўйича талабанинг сўрови натижасида мустақил таълимни бажариш жараёнида дуч келаётган бир қатор қийинчиликлар аниқланди:

76% талабалар ўз мустақил таълимни бажариш давомида топшириқларни тушуниш ва унинг устида ишлаш учун зарур бўлган материални топишда қийинчиликларга дуч келадилар;

92% талабалар дарсдан ташқари мустақил таълимни бажаришда қийинчилик туғилганда ўқитувчилардан ўз вақтида маслаҳатлар олишни хоҳлайдилар;

35% талабалар билимларни шакллантириш, умумлаштириш ривожлантириш, ҳамда тизимлаштириш мақсадида мустақил таълимни бажариш шакллари янада кенгайтириш тарафдори эдилар;

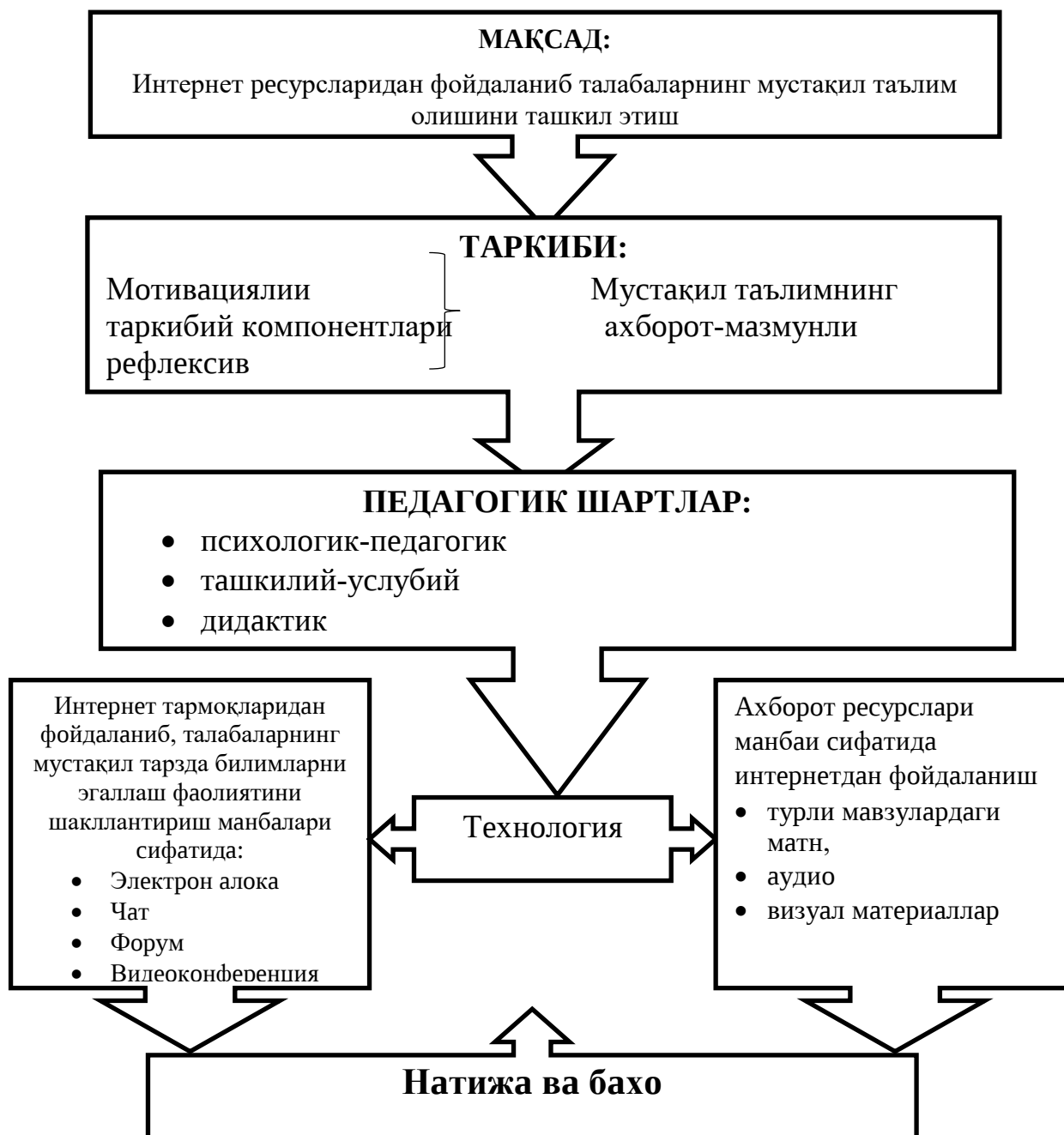
56% респондентлар талабалар мустақил таълимни фаоллаштириш ҳамда ўқитувчилар ҳамкорлигида дарсдан ташқари консультация ишларини ташкил қилиш учун замонавий ахборот технологияларининг мавжуд имкониятларидан, коммуникация имкониятларидан фойдаланиш лозимлигини қайд этадилар;

100% талабалар мустақил таълим амалга ошириш учун электрон материаллари ҳамда интернет ресурсларидан фойдаланишни ижобий қайд этдилар.

Шуни ҳам айтиш зарурки, талабалар мустақил таълимини ташкил қилишда замонавий коммуникацион ахборот технологияларидан кенгрок фойдаланишга таълим муассасаларнинг паст, баъзи ҳолларда техник ўқитувчиларни техник воситаларнинг замонавий турлари ҳамда жиҳозлардан самарали фойдаланишга етарли тарзда тушинтириш ишлари амалга оширилмаганлиги тўсқинлик қилади. [100].Натижада талабалар мустақил таълимни фаоллаштиришнинг янги шакллари ўзлаштирилмай қолади.

Талабалар мустақил таълим олшини ташкил қилиш, улар устида қайта ишлаш ҳамда билимларни эгаллашда замонавий технологиялардан фойдаланиш, ишлаш жараёнида дуч келинган қийинчиликларни бартараф этиш, сўров натижалари асосда аниқланди.

Талабалар мустақил таълимини ташкил этишда фаоллаштирувчи компонент сифатида ижтимоий тармоқлар ҳамда ўқув интернет ресурслари каби интернет ресурсларидан фойдаланилди: (2.2-расм).

2.2-расм. Интернет ресурсларидан фойдаланиш орқали талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш

Талабаларнинг билим олий фаоллигини жадаллаштириш учун замонавий ахборот технологиялардан самарали фойдаланиш, мустақил тарзда ахборотни қидириш, улар устида қайта ишлаш ҳамда уни тақдим қилишнинг амалий муаммоларни бартараф этишга талабаларнинг гуруҳли ёки индивидуал тарзда тадқиқот ишларини амалга ошириш, уларни тақдим қилиш ҳамда уни ҳимоя қилиш; вебинар-семинарлар; вебинар-маърузалар; лойиҳаларни ҳимоя қилиш бўйича видео конференциялар қаратилган.

Талабаларнинг мустақил таълимини такомиллаштириш педагогик шарт-шароитларга аниқлик киритишда психологик-педагогик адабиётларда муаммонинг қай даражада эканлигин, жамиятнинг ижтимоий тартибини, давлат таълим стандартини, талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш даражалари ҳамда мезонларини ўз ичига қамраб олади. Аниқланган педагогик шарт-шароитлар модел фаолиятининг самарадорлигига ёрдам беради [100].

2.2. § Мустақил таълим - талабаларни касбий шакллантириш жараёни моделининг муҳим концепцияси сифатида

Бугунги кунда таълим жараёни шиддатли тарзда ривожланишининг замонавий босқичида моделлаштириш катта аҳамиятга эгадир. Таълим парадигмаларидаги туб ўзгаришлар натижасида инновацион дидактик тизимларни моделлаштиришга янги талаблар пайдо бўлмоқда.

Модел ва моделлаштиришнинг тадқиқот методи сифатида ўзига хослиги С.И.Архангелский [18], В.П.Беспалько [28], К.Я.Вазина [32], В.В.Давидов [36], В.В.Краевский [57], С.М.Маркова [64] ва бошқаларнинг ишларида фаолиятли ёндашуви доирасида В.В.Давидов [36], И.Я.Лернер [62] ишларида, мутахассиснинг касбий ва шахсий шаклланиш назарияси доирасида – Ю.Н.Петров [79] ишларида тадқиқ қилинган.

Педагогик фаолиятнинг янги моделларини қуриш учун Л.Г.Шедровский фикрига кўра, керакли маҳсулотнинг тури ва характери, дастлабли материалнинг тури ва характери, ўзгартириш учун керакли қуроллар ва воситалар, алоҳида амалга оширилиши керак бўлган ҳаракатлар характери, уларнинг тартибини такомиллаштиришни билиш керак дейилади. [123].

Моделлаштириш – бу абстракт тафаккур асосида назарий ҳамда когнитив жараёндир. Педагогик тадқиқотнинг предмети педагогик жараённинг ўзига хос тегишли хусусиятлари асосида педагогика фанида турли ил моделлардан фойдаланилади.

Моделга бўлган эҳтиёж, объектнинг бир ўзини таҳлил қилиб ўрганишнинг имкони йўқлиги, қийинроқ бўлсада, узоқ вақтлар талаб қилгандагина пайдо бўлади. Моделлаштириш- бу ўрганилаётган ҳодиса, жараёни ва объектни ёриш ҳамда такрорлаш асосда воқеликни тўлиқ билишдир. Модел ҳамда ўрганилаётган тизимнинг ўртасида ўхшашлик бўлиши лозим.

Моделлаштириш бу умумий илмий методлар срасга қриб, педагогик илмий-тадқиқот ишларида кенг қўламда фойданилади.

Моделлаштириш методини илмий тадқиқот ишимизда қўллашимиз, педагогик жараён каби хилма-хил ҳамда бетакрордир.

Моделлаштириш бир нечта босқичлар асосида амалга ошади. Булар ўз ичига қуйидагиларни олади:

- тадқиқотнинг объекти ҳақидаги жамланган билимларни янгилаш;
- мавжуд бўлган моделлар ичидан ўрганилаётган объектнинг асосий моҳиятини энг мақбул равишда акс ёритадиганларини танлаш.

Агарда бундай объектни ажратиб олиш қийин бўлса, бундай ҳолда янги замонавий моделлар яратилади. Навбатдаги босқичда ушбу модел ўрганилиб, у ўрганилаётган объектни ёритувчи янги билимларни ўрганиш билан якунланади.

Тадқиқот ишимизни бажариш давомида биз, модел тушунчасига бир қатор педагог олимлар томонидан берилган маълумотдан фойдаланамиз: Модел деганда тадқиқот объектини акс эттириб ёки қайта ишлаб уни ўрганишни бизга объект ҳақида янги маълумот берадиган фикрий тасаввур ёки маълумотни амалга оширадиган тизим тушунилади.

Кўпгина тадқиқот ишларида таъкидланишича барча моделлар қуйидаги аниқ умумий чизгиларга эга: моделлаштириладиган предметга тизимли ва тузилмали нуқтаи назардан қараш; ўрганилаётган объектга мос шажарани тасвирлаш; тадқиқот олиб бориш учун қулай бўлган даражалар мажмуасининг мавжудлиги билан баҳоланади.

Ҳар доим аниқ моделлаштириш объекти таҳлил қилингани учун, унга уни бошқа объектлардан фарқланувчи ва модел акс этган индивидуал характеристикалар хос бўлади. Ҳар қандай моделда ижод, эвристика ва ҳатто фантазия элементлари мавжуд бўлади.

Моделлар қуйидаги хусусиятларга эга бўлиши керак: қўллашнинг соддалиги, оддийлик, баёнининг аниқлиги, ифодалилиги билан энг муҳим характеристикаларни қамраб олиш. Педагогик моделлар максимал даражада дидактик объектларни қамраб олиши ва ўқитишнинг шароитлари, мазмуни, методлари, шакллари тасвирлаш имконини беради.

Бу бўлимда дидактик модел яратиш тамойиллари муҳокама қилиниб, умумқасбий, ихтисослик фанлар маълумотларини ўзлаштиришда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришга қаратилган дидактик модел тузилади, моделнинг ҳар бир компонентини таҳлил қилади ва унинг мазмунини тавсифий геометрия мисолида очиб беради.

Умумқасбий фанларни ўрганишда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун биз томонидан ишлаб чиқилган назарий моделни амалга ошириш мустақил таълимни фаоллаштириш учун дидактик модел билан ифодаланиши мумкин, чунки биз ҳар қандай концепцияни яратиш жараёнини амалга ошириш жараёнидан ажратиб бўлмайди, деб ҳисоблаймиз.

Дидактик моделнинг асосий қоидалари қуйидаги тамойилларда келтирилган.

Ривожланиш тизимини кўриб чиқиш имконини берувчи интеграция тамойили. Интеграция - билим бирлигига эришиш воситаси. Унинг ифодаланишининг барча шакл ва турларида: мазмуни, таркибий, мантиқий-гносеологик, ташкилий ва умумий усул.

Доминантлик тамойили-умумқасбий таълимнинг фанлараро мазмунининг алоҳида компонентларини бирлаштирувчи семантик доминантликни танлашдир. Ҳнда билим методлари, илмий методлар, фанлараро тушунчалар, ғоялар, қонунлар, назариялар ва тушунчалар бўлиши мумкин. Демак, мутахассиснинг умумқасбий тайёргарлиги ўзига хос

хусусиятларга мувофиқ амалга ошириладиган ҳар бир ўқув жараёни бўлажак мутахассиснинг индивидуал ва касбий компетентлигининг фазовий тафаккурини шакллантиришга қаратилган.

Амалиётнинг устуворлиги тамойили - олий таълимда турли фанларни ўрганиш давомида олинган умумкасбий таълимнинг назарий билимларини талабалар томонидан тушуниши ва қўллашидир.

Дидактик моделнинг тузилмавий-мазмуний компонентида назарий материални ўрганишда икки турдаги моделлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Биринчиси йил давомида бутун интизом мазмунини акс эттиради, иккинчиси-интизом бўлими. Ўзгарувчан тизимли ва мантикий схемалар билан ишлашда ўқитувчи талабага ўқув материали элементлари ўртасидаги оддий мантикий, қариндошлик ва вақтинчалик муносабатларни кўрсатиши керак.

Тузилмавий ва мантикий схемаларни яратишда умумлашган муносабатлар ёритиб берилади. Бу боғланишлар талабага мантикий фикр юритиш занжирларини тушуниш ва сақлаб қолишга ёрдам беради, бу эса талабаларнинг техник тафаккурини шакллантиришга ёрдам беради. Талабага тақлиф этилаётган тузилмавий ва мантикий схемалар икки компонентни ўз ичига олади: ҳар бир интизомни ва ҳар бир мавзунини ўрганиш учун йиллар бўйича мутахассисни ўқитувчиликка тайёрлаш умумкасбий фанлари ва мантикий блоклар орқали амалга оширилади. Мазмун компоненти давлат таълим стандартида ўқув фанлари блоклари мажмуи билан ифодаланадиган мутахассиснинг касбий тайёргарлиги мазмуни билан белгиланади. Ўмумкасбий таълим мазмунини амалга оширишдаги асосий вазифалар. Улар:

- асосий фанлар мазмуни ва уларнинг бўлимлари;
- ўқув фанларининг ўқув йили бўйича тақсимооти;
- назарий фанларнинг фан блоклар ичида ўзаро бир-бирига боғлиқлиги;
- махсус блоклардаги ўқув курслари умумий маданият ҳамда табиатшунослик каби фанларга мослиги;
- назарий фанлар ҳамда амалиётнинг ўзаро алоқадорлиги;

- ўқитишнинг мақбул усуллари ҳамда шакллари топиш;
- талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришда янги, замонавий методлари ҳамда шакллари қидириш.

Дидактик моделнинг технологик компоненти талабалар томонидан мустақил таълимни амалга ошириш билан боғлиқдир. Ўзаро бир-бирига боғлиқ икки таркибий қисм мавжуд: яъни ўқув фаолиятининг алгоритми ҳамда талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришга хизмат қилувчи дидактик такомиллашиш воситаларини аниқлаб олиш. Биринчи компонент, ўз навбатида, ўқитувчининг ҳаракатлари ва талабанинг умумқасбий фанларни ўрганишда талабаларнинг мустақил ишларини амалга ошириш ҳаракатларини кўриб чиқади.

Баҳолаш компоненти талабаларни ўз-ўзини назорат қилиш ва олинган билим ва шаклланган кўникмаларни умумқасбий фанлар бўйича акс эттиришда муҳим рол ўйнайди.

Мониторинг ўқув жараёнининг зарурий таркибий қисмидир. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини аниқлаш, ўлчаш ва баҳолаш демакдир. Назоратнинг вазифаси ўқитувчи ва талаба ўртасида фикр-мулоҳаза юритиш, ўқув материалининг ривожланганлик даражаси ҳақида ҳолисона маълумот олиш ҳамда билимдаги камчилик ва бўшлиқларни ўз вақтида аниқлашдан иборат. Назорат қилинадиган ўқув даврининг давомийлигига қараб назорат қуйидагиларга бўлинади: жорий, мавзули, мунтазам ва якуний. Уни амалга ошириш асосий педагогик функцияларни - диагностика, ўқитиш, ташкил этиш, тарбиялаш ва ривожлантириш вазифаларини бажариш билан боғлиқ. Педагогик адабиётларга мурожаат шуни кўрсатадики, дидактикада билимларни назорат қилиш қуйидагича тушунилади:

- талабалар тараққиётини қайд этиш учун оммавий фойдаланиш воситаси (С.П. Баранов);
- таълим муассасалари фаолияти устидан давлат назорати (Г.И.Шукина);

- ўтилган материалдан олинган билимларни аниқлашга қаратилган ўқитиш усули (Ю.К.Бабанский, М.Н.Скаткин, ва бошқалар);

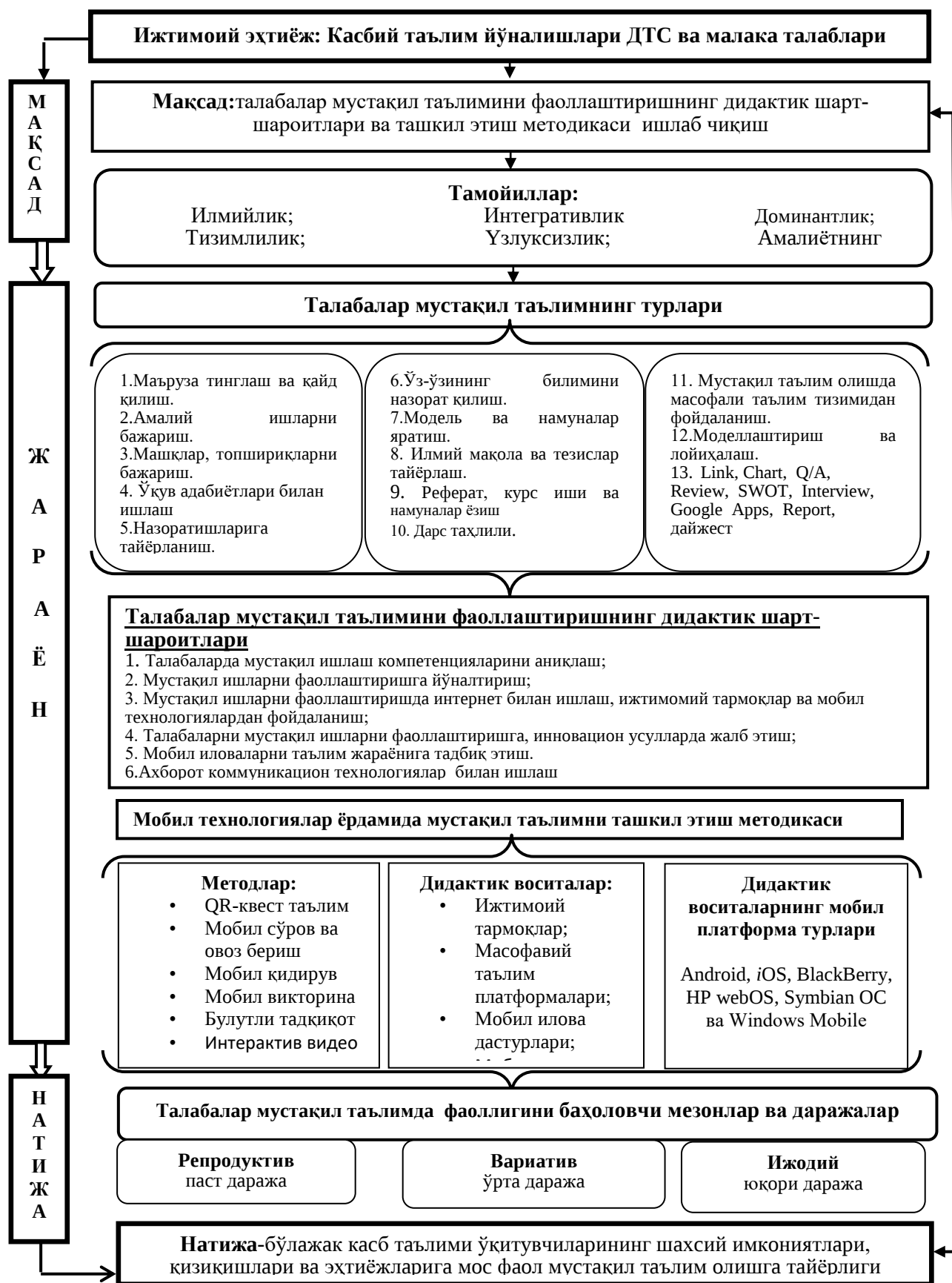
Билимларни назорат қилиш муаммосини, анъанавий усул ва воситаларни ўрганиб, кўп олимлар анъанавий назорат камчиликлари ишора қилди. С.И.Архангелский, ҳолатга аниқлик киритиш ҳамда талабаларнинг билим сифатларини баҳолаш каби муаммоларни текшириш, “ишлатиладиган билимларнинг назорат турлари ҳамда шаклларининг асосий муҳим хато-камчиликлари мавжуд, бунда улар ўрасида ахборотлар тарафкашлик, ноаниқлик ҳамда баҳолаш жараёни бир томонламани англатади”, деб қайд этди [18, 174-бет].

В.П.Беспалко баҳоларнинг субъективлиги ва натижаларнинг такрорланмаслиги анъанавий усуллар билан назоратнинг номукамаллигини белгилайдиган асосий нарса эканлигини таъкидлайди ва шу асосда талабаларнинг билимларини субъектив сифат назорати ушбу камчиликларни бартараф этишнинг биринчи ва асосий вазифаси ўқув мақсадлари диагностик таърифи ҳамда объектив назорат қилиш учун материалларни ишлаб чиқиш деб ҳисоблайди. Таълимни стандартлаштириш шароитида бу нафақат мақсадга мувофиқ, балки мутлақо зарур бўлиб, исбот талаб қилмайди [28, 73-74-бетлар].

Тадқиқот ишининг методикасини такомиллаштиришда мобил технологиялардан кенг фойдаландик. Бунда аниқ талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришга қаратилган таълим тамойиллари (узлуксизлик, интегративлик, илмийлик, доминантлик, тизимлилик, амалиётнинг устуворлиги), методлар (мобил сўров ва овоз бериш, QR-квест таълим, мобил қидирув, булутли тадқиқот, мобил викторина, интерактив видео) ҳамда дидактик воситалар (масофавий таълим платформалари, ижтимоий тармоқлар, мобил технологиялар, мобил илова дастурлари, электрон таълим ресурслари) дан кенг равишда фойдаланилди.

Талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштириш учун биз томонимиздан тақдим этилган дидактик моделнинг асосий мазмуни,

технологик ва объектив қисмларини умумкасбий фанлар мисолида кўриб ўтамыз (2.3-расм).

2.3-расм. Талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик модели

Ҳшбу моделдан кўриниб турибдики, талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари ҳамда уни ташкил қилиш методикасини ишлаб чиқишда биз дастлаб талабаларнинг мустақил таълим олиш турларини ойдинлаштириб олдик. Улар қуйидагилардан иборат:

- маърузаларни эшириш ҳамда қайд қилиб бориш;
- амалий вазифаларни бажариш;
- машқлар, топшириқлар бажариш;
- назорат ишларига тайёргарлик кўриш;
- ўқув адабиётлари устида ишлаш;
- ўзининг билимларини доимий назорат қилиш;
- моделлар ҳамда намуналар тайёрлаш;
- илмий мақолалар ҳамда тезисларни тайёрлаш;
- курс лойиҳалари,рефератлар ҳамда намуналар ёзиш;
- мустақил таълимни бажаришда масофавий таълим платформасидан фойдаланиш;
- дарс таҳлилларини амалга ошириш;
- лойиҳалаш ҳамда моделлаштириш.

Юқоридагилардан ташқари биз талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришда турли ижтимоий тармоқлар, мобил илова дастурлари, мобил технологиялари ҳамда масофавий таълим платформалари асосида қуйидаги бир нечта мустақил таълим шакллариининг электрон турларидан (**SWOT, Interview, Link, Q/A, Report, Chart,Google Apps, Дайжест**) ҳам фойдаландик.

Шунингдек, талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитларини ишлаб чиқишда қуйидагилардан фойдаландик:

1. Талабаларда мустақил равишда ишлаш компетенцияларини аниқлаш;
2. Мустақил равишда ишлашни фаоллаштиришга йўналтириш;

3. Мустақил таълимни фаоллаштиришда интернет ресурслари, ижтимоий тармоқлар ҳамда мобил технологиялардан унумли фойдаланиш;

4. Мобил иловаларни таълим тизимига тадбиқ этиш.

5. Талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштиришда, замонавий инновацион методларни жалб қилиш;

6. Таълим жараёнида ахборот коммуникацион технологиялар билан биргаликда ишлаш.

Бу дидактик шарт-шароитларни жорий қилишда талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштириш мақсадида ишлаб чиқилган махсус мобил платформалар – Android, IOS, BlackBerry, HP webOS, Symbian OS ва Windows Mobileлардан фойдаландик [102]..

Диссертацияда умумкасбий фанларни ўрганиш бўйича қатор категорияларга бўлинган тест топшириқлари ишлаб чиқилди:

- талабаларнинг умумкасбий фанларга оид асосий тушунчаларини шакллантиришни назорат қилиш;
- талабаларнинг умумкасбий кўникмаларини шакллантиришни аниқлаш;
- талабаларнинг мустақил таълимини фаоллаштиришни назорат қилиш.

Тест топшириқларидан фойдаланиш асосида тест топшириқларини тайёрлаш, лойиҳалаш, тест топшириқлари асосидаги вазифаларни талабаларга англатиш ҳамда уларнинг ёзма, оғзаки вазифалари устида муҳокамалар олиб боришдир. Иккинчи ҳолат бизнинг ишимизда муҳимдир, чунки у “тасодикий” жавобни тахмин қилиш имкониятини истисно қилади.

Диссертациянинг 1-илоvasида талабаларни мустақил таълимни фаоллаштириш даражаларини белгилаб берувчи тест топшириқларидан мисоллар келтирилган.

Диссертацияда В.П.Беспалко томонидан белгиланган тест назорати тушунчасига таянамиз - бу “махсус тайёрланган материаллар – тест

топшириқлари асосида махсус назорат процедураларидан фойдаланган ҳолда таълим сифатини назорат қилишнинг ҳолисона усули” [34, 74-бет].

Тадқиқотимиздаги назорат усуллари орасида тест синовларига алоҳида ўрин берилади, шунинг учун унга батафсилроқ ёритамиз. Тест усули янги эмас, яқинда фаол умумий таълим муассасалари ва олий ўқув юртлари амалиётида ҳам ишлатилган. Тест назорати-технологияларни назорат қилишнинг энг истиқболли усулларида бири - бу “педагогика, ўлчаш назарияси, математик моделлаштириш, математик статистика ва автоматлаштиришнинг кесишувида жадал ривожланаётган соҳадир” [35, 15-бет]. Педагогик адабиётларни ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш тест тушунчасининг бир нечта қуйидаги талқинларига аниқлик киритиш имкониятини берди:

- ўлчаш объектининг сифатлари ҳамда хоссаларини баҳолашда тестлардан фойдаланиш жараёнини ҳамда натижаларини умумийлаштириш;
- тест-ҳамма фанлар учун бир хил бўлган, қатъий назорат остида ўтказиладиган, педагогик жараённинг ўрганилган хусусиятларини ҳолисона ўлчаш имконини берадиган мақсадли сўров;

Бир қатор муаллифлар тест синовлари асосида тузилган тест назорати тушунчаси билан тест тушунчасини аниқлайдилар. Илмий ишлаб чиқилган тест-мураккабликни оширишнинг ўзаро боғлиқ вазифаларнинг мажмуи бўлиб, у ўқитувчиларни қизиқтирадиган билим ва шахснинг бошқа хусусиятларини ишончли ва асосли баҳолашга имкон беради. Бошқача қилиб айтганда, тест ва тест назорати тушунчалари бир-бирига мақсадни белгилаш ёки функционал боғлиқликлар орқали боғланади. Улар кўпгина ҳолатларда педагогик илмий тадқиқотларда синоним сифатида фойдаланилади.

Тестлар ва тест назорати, орқали биз тадқиқотда талабаларнинг ўқув режасига мувофиқ умумкасбий фанларни ўзлаштиришга тайёргарлигини аниқлашимиз керак.

2.3. Мобил технологиялар ёрдамида мустақил таълимни ташкил этиш методикаси

Ўқув маълумотларни тақдим қилишнинг истиқболли ҳамда замонавий шаклларида бири бу мобил иловалар асосида мустақил тарзда билимларни эгаллашдир. Технологиядан ўқув воситаси сифатида фойдаланишни ҳисобга олиб, тадқиқотчилар таълим сифатини яхшилашни қайд этадилар. Смартфонларнинг техник имкониятлари ҳамда технологиялари жадаллик билан ривожланишига қарамасдан дарс жараёнида иловалардан фойдаланиш куйида келтирилган бир нечта сабабларга асосан қийиндир:

- когнитив ортиқча юкланиш;
- мобил иловаларидан фойдаланиш самарадорлиги ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ;
- техник муаммолар.

Шундай қилиб, замонавий ахборот технология воситаларидан самарали фойдаланиш учун ўқитувчидан сезиларли меҳнат талаб қилмайдиган, ҳар қандай замонавий мобил қурилмаларда етарлича содда ва қулай бўлган материалларни тақдим этиш усулини ишлаб чиқиш керак.

Мобил қурилмаларнинг асосий хусусиятларидан бири уларнинг турли таркибларини яъни анимация, расмлар, аудио, видео файллар, 3D тасвирлар ҳамда бошқаларни кенгайтириш қобилиятидир, бу эса фан маълумотларини тақдим қилиш йўллари янада такомиллаштириш имкониятини беради. Мобил қурилмалар ўқитувчининг таълим мазмунини, уни жойлаштириш ва тарқатишни тақдим этиши учун янги имкониятлар очади.

Мобил қурилмалар ва веб-қидирув платформаси ёрдамида машғулоти ўйин шаклида ташкил этиш. Ўйин технологияси ўқув жараёнининг техник платформаси сифатида мобил қурилмалардан фойдаланиш орқали ривожлантиришнинг янги йўллари топади. Бундай ўқув форматидан фойдаланиш сценарийлари ўқитувчининг бевосита ўйин жараёнига қўшилиши билан ҳам, ўқитувчи ва талабаларнинг автономлиги

билан ҳам характерланади. Мобил қурилмалар ёрдамида ўйинга асосланган таълим шаклини киритиш мотивацияни ошириш орқали олий таълим тизими натижаларига эришишга ёрдам беради.

Талабаларнинг дам олиш эҳтиёжлари ва имтиёзларини ўрганиш натижасида quest компьютер ва интернет ўйинлари энг машҳур жанрлардан бири эканлигини кўрсатди. Quest (инглиз тилидан quest-қидириш) - ўйинчидан ҳикоя орқали олға интилиш учун руҳий муаммоларни ҳал этишни талаб қилувчи ўйинлар жанридир. Ҳақиқат даражасига кўра, Questлар ҳақиқий ва виртуал турларга бўлинади.

Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, quest вазифаларини бажариш учун зарур бўлган ва ўқитувчи томонидан олдиндан танлаб олинган ресурслар ҳаволалар рўйхати ҳисобланади. Quest билан ишлаш давомийлигига кўра қисқа муддатли ва узоқ муддатлига фарқланади, questнинг туридан қатъий назар эса у маълум тузилишга эга:

Кириш. Бу босқичда талабалар изланиш давомида нималарни ўрганишлари ва бажаришларини тушунишлари керак. Ўқитувчи талабаларни қизиқтирадиган тарзда муайян мавзу бўйича сценарий, ҳикоя ёки топшириқни таклиф этади.

Вазифа. Бу турли хилдаги questларнинг энг асосий босқичидир. Бунда ўқитувчилар мавзу асосида ишлаш учун аввалдан ишланган вазифаларни таклиф қилади, буларга кичик топшириқлар, амалий вазифалар ҳамда саволлар киради. Вазифа реал бўлиши ҳамда фаннинг асосий мавзуларини ёритишга хизмат қилиши лозим. Иккинчи даражадали вазифалар биринчи даражадаги вазифаларга нисбатан соддароқ ҳамда алоҳида жиҳатлари билан боғлиқ бўлиши лозим.

Жараён. Талабалар берилган топшириқларни устида ишлаш бўйича асосий кўрсатмаларни олади ҳамда таклиф қилинган барча босқичларни бажарадилар.

Манбалар. Касб таълими йўналиши талабалари фан мавзулари асосида берилган вазифаларги амалга оширишда ўқитувчи тавсия этган интернет сайтининг манзилларини оладилар.

Баҳолаш. Ушбу босқич жараёнида талабалар фаолият натижаларини баҳолаш, курсдошлари эришган натижаларига солиштириши мумкиндир. Бунда ўқитувчи талабаларнинг амалга оширган ишларига изоҳлар беради.

Хулоса. Бу босқич талабалар ишнинг бошида қўйилган мақсад билан натижани таққослашлари зарур. Шу билан бирга, ушбу босқичда талабалар ўзлаштирган билим ҳамда кўникмалардан ташқари фаолият тармоқлари бўйича фойдаланиш имкони борлигини тушунишлари лозим.

Веб-қидирув таърифлар, таклифлар, веб-технологиялар ишлатилиши, тузилишини тушунтиради, аммо ҳар бир ўйин жанрида саргузашт тушунчаси ёритилмай қолади.

Биринчидан, ўйин фаолияти одатда, асосий сюжет учун боғловчи сифатида қизиқарли, ноодатий, оригинал ғоя мавжудлигини ўз ичига олади. Бироқ, юқорида муҳокама қилинган таълимий веб-қидирув тузилмасида кириш босқичидаги мотивация даражаси ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ, чунки унинг ўрни талабаларга мавзу ёки вазифани таклиф қилишидир.

Иккинчидан, ўйин жанри сифатида изланувчанлик ҳодисаларнинг кўп векторли ривожланишини кўзда тутаяди, мақсадларга эришиш учун эса чизиқли (босқичма-босқич) алгоритм таклиф этилади.

Учинчидан, мавжуд ўйинлар ўйинчиларни рағбатлантириш имкониятига эгадир, бунда талабанинг амалга оширган фаолият натижаларини ҳамда уларнинг ўқитувчилар томонидан баҳоланишини таққослаш воситаси эмас. Шунга кўра, веб-қидиришнинг таклиф қилинган таърифлари талабаларнинг интернет ресурслари ҳамда технологиялари асосида фан мавзуларини жамоавий ёки индивидуал тарзда амалга ошириладиган “веб-лойиҳа” тушунчаси моҳиятини очиб беради ҳамда аниқлик киритади.

Шундай қилиб, таълимнинг ўйин шаклини амалга ошириш учун ўқитувчи ўйиннинг тузилишига эмас, балки, ўйин мазмунига эътибор қаратишига ундайдиган, мавзу компонентидан қатъий назар ўйин вазиятини моделлаштиришга имкон берадиган хизматлардан фойдаланиш лозим.

Сўров ва тест тизимини ташкил этиш. Аудиторияда мобил сўров тизимларидан фойдаланиш тажрибасини тасвирловчи хорижий тадқиқотлар чекловчи чораларни қўллаш ўрнига талабаларнинг смартфонлари имкониятларидан фойдаланишга чақиради. Мобил сўров тизимидан фойдаланишнинг куйидаги афзалликлари мавжуд:

- аудиторияда талабаларнинг биргаликда ишлаш кўникмасини ошириш (талабалар фаол бўладилар, ўзаро ҳамжиҳатлик, ҳамкорлик ҳамда фикр-мулоҳазалар амалга оширилади);

- талабалар учун дарс жараёнида бу каби тизимдан фойдаланиш қизиқарли ҳамда ноодатий тажрибадир;

- аноним тарзда овоз бериш имкониятининг мавжудлиги;

- ўқув жараёнида мобил сўров тизимидан фойдаланиш замонавий техник компонентни жорий этади;

- ўқитувчи томонидан талабанинг ўқув материалларини англаш даражасини ўз вақтида қайд этиш имконининг мавжудлиги, бунда эса дарс давомида тузатиш имкониятини беради.

Мобил-сўров тизимларини синовдан ўтказишда илмий изланувчилар турли машғулотларда фойдаланишда бир қанча хато камчиликларни топишди. Булар:

- техник носозликларнинг бўлиши мумкин;

- очиқ равишда берилган саволлар йўқ (ҳар доим мумкин бўлган жавоблар мавжуд);

- мобил телефондан фойдаланиш жараёнида талаба чалғиши мумкин;

- мобил қурилмалар ёрдамида овоз бериш дарсда давомида анча вақт талаб этади.

- баъзи талабалар сўровномаларни жиддий қарамайдилар;

Мобил сўровлардан фойдаланиш - талабалар смартфонининг шахсий карталарини ўқиш имкониятларидан фойдаланишдир. Бунда, смартфонлар, планшетлар ҳамда интернет тармоғининг борлиги талабаларга муҳим эмас. Ўқитувчи карточкаларни тузиши ва аудиторияларга топшириши мумкин. Бундай сўров тизимидан амалий фойдаланиш тажрибаси шуни кўрсатдики, мазкур ёндашув ОТМнинг техник жиҳозларининг етарли бўлмаган ҳолатларда бир қатор афзалликларга эга.

Талабаларнинг мустақил ва гуруҳли ишларини ташкил этиш. Талабаларнинг мустақил таълими доирасида мобил қурилмалардан фойдаланиш турли хил ахборотлар билан ишлаш учун кенг имкониятлар яратади. Смартфон кўп ҳолларда геолокацион модул, фото ва видео камера, микрофон ва аудио карнайларни ўз ичига олганлиги сабабли, турли хил маълумотлар билан ишлаш учун ажралмас воситаларга эга, талабалар мобил қурилмадан мустақил таълимни бажаришда (аудиториядан ташқари) восита сифатида фойдаланиш учун кенг имкониятларга эга. Булут (Cloud) технологиялари туфайли, таълим вазифаларини ҳал қилиш жараёнида, смартфон ҳам бир гуруҳ талабалар ва ўқитувчи ўртасида алоқа воситаси сифатида ҳаракат қилиши мумкин.

Мобил технологияларга асосланган таълим методлари

Таълим жараёни ўқитувчи ҳамда талабаларнинг биргаликдаги фаолияти сифатида таълим мазмунининг асосини ташкил этган билим, фаолият методлари жамланмаси ҳамда тажрибани, шу билан бирга шахснинг ижтимоийлашуви ва индивидуаллигини такомиллаштиришни ўз олдига асосий мақсади қилиб олади. Таълим беришнинг мақсади ҳамда вазифалари, шу билан бирга талабаларнинг билимларни эгаллаши ўқув жараёнининг мавжуд имкониятларидан фойдаланган равишда илмий изланувчилар “ўқитиш методи” тушунчасини аниқлаштиришнинг ҳар хил вариантларини таклиф қилдилар. Таърифларни умумлаштириш таълим методининг қуйидаги таркибини ажратиб кўрсатиш имконини беради:

- методни қўллашнинг мақсади;

- фойдаланиш шартлари;
- ўқитувчи фаолияти;
- талабалар фаоллиги;
- натижани назорат қилиш усули ва унга эришиш мезони.

Ҳумий қилиб айтганда, талабаларнинг мустақил таълим олишига қаратилган ўқитиш усуллари амалга оширишда мобил қурилмаларнинг алоқа имкониятларидан фойдаланиш лозим. Бу дидактик вазифаларни тегишли ўқитиш усуллари ёрдамида ҳал этиш мумкин, бу эса батафсилроқ баён қилинади.

Қуйида муҳокама қилинган мобил технологияларга асосланган таълим методларининг кўпчилигидан турли фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин. Мобил технологияларнинг дидактик имкониятларга боғлиқ мобил технологияларга асосланган замонавий таълим беришнинг имкониятлари келтирилган (2.2-жадвал).

2.2-жадвал

Мобил технологияларга асосланган замонавий таълим беришнинг дидактик имкониятлари

Мобил технологияларга асосланган замонавий таълим беришнинг дидактик имкониятлари	Замонавий таълим тизими учун керак бўладиган ўқитишнинг янги усуллари амалга ошириш имконияти;
	Мобил компьютер қурилмалари ва симсиз алоқадан фойдаланишга асосланган ўқув жараёнини ташкил этиш имконияти;
	Дарсдан ташқари вақтларда ўқитувчи билан масофавий ўқитиш орқали қўшимча маълумотларга эга бўлиш имконияти;
	Янги билимларни осон ва мустақил ўзлаштириш учун қўшимча имкониятларга эга бўлиши;
	Маълумотларни аудио, аудиовизуал, тақдимот, гипермедиа ва бошқа шаклларда олиш имкониятлари;
	Интерактив тест синовлари ва векториналарида осон иштирок этиш имконияти;
	Маълумотларни осон алмашиш ва юзма-юз ишлаш имконияти
	Индивидуал таълим бериш имконияти
	Талабанинг жойлашувининг чекланганлиги ва ҳар хил вазиятларда мустақил таълим олиш имконияти
	Мустақил таъли сифатини яхшилаш ва топшириқларни мустақил бажариш учун қулайликлар яратиш имконияти;
	Инсон учун доимий равишда тегишли бўлган, ишончли алоқага эга ва олиб юришга қулай, ихчам рақамли қўчма қурилма орқали маълумотларни алмашиш, сақлаш, қайта ишлаш имконияти

Бугунги кунда замонавий ахборот технологиялари, жумладан, мобил ва булутли технологиялар ўқув жараёни иштирокчилари ўртасида ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш учун янги имкониятлар яратмоқда. Технологик асос ўқитиш методини амалга оширишга таъсир кўрсатади, ўз навбатида ўқитиш методини баён қилиш қуйидаги таркибий қисмларни баён қилиш демакдир:

- дидактик мақсад;
- технологик асос;
- профессор-ўқитувчининг ҳаракатлари тартиби;
- талабанинг ҳаракат тартиби;
- мақсадга эришиш мезони.

Методдан фойдаланишнинг қуйидаги шартлари мавжуд: компьютер қурилмалари (мобил ёки стационар) ҳамда шу қурилманинг интернетга уланиши.

Талабаларнинг фаолияти:

- мобил қурилмада мақсадли платформа мавжуд бўлган визуал дастурлаш муҳитида амалий вазифаларни амалга ошириш. Эришилган натижаларни назорат қилиш усули ҳамда унга эришиш мезонлари:

- ижодий ҳамда мустақил топшириқларни бажариш
- талабаларнинг илмий-тадқиқот ҳамда лойиҳа ишларини амалга ошириш жараёнида эгалланган кўникмалардан унумли фойдаланиш.

Ўқитувчи фаолияти:

- ўқув вазифалари, топшириқларини тайёрлаш ёки ўзгартириш киритиш;
- талабаларга мустақил таълимни бажариш жараёнида маслаҳатлар ҳамда бериш;
- берилган топшириқларнинг бажарилиш натижалари текшириш.

Мобил сўров ҳамда овоз бериш методи

Бу метод бугунги кун таълим тизимида жуда зарур бўлиб унда талаба мобил сўров хизматидан тест кўрнишида фойдаланади. Бу усул талабалар

билимини баҳолашни энг сермахсул усули ҳисобланди. Бу методнинг афзаллик томони шундан иборатки бир вақтни ўзида аудиториядаги барча талабаларнинг баҳолаш ва улардан маълумотларни олиш имкониятини беради. Бундан ташқари ушбу метод талабаларинг тезкор мулоҳаза юритиш, ҳар бир топшириқни аниқ вақтда тезкор ўзлаштириш каби кўникмаларини ривожлантириш имкониятлари мавжуд.

Ушуб методнинг асосий мақсад-- талабаларнинг аудиториядан ташқари ва мустақил таълимда олган билимларини назорат қилиш ва уларни билимини тезкор баҳолаш.

Методдан фойдаланиш учун талабаларнинг мобил қурилмаларида булутли сўров шаклларига кириш имконияти мавжудлиги, мобил илова дастури, ёки индивидуал жавоб варақаларининг мавжуд бўлиши лозим.

Бу жараёнда профессор-ўқитувчи қуйидаги вазифаларни бажаради:

- тест топшириқлар ёки саволлар базасини тайёрлайди;
- тест топшириқлар ёки саволлар бериш тартибини режалаштиради;
- сўровнома бориш жараёнини кузатиб боради.

Талабалар эса, берилган тест топшириғи ёки саволларга ўз хоҳишларича жавобларини белгилайдилар.

Натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш мезонлари:

- профессор-ўқитувчи томонидан ишлаб чиқилган баҳолаш тизими бўлиши зарур;
- талабаларнинг жавобни юборган вақтларини қайд этиш зарур;
- тест топшириқлари ва сўровнома натижаларини муҳокама қилиш керак.

WEB QUEST методи

Бу метод талабаларнинг бўш вақти бўйича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики уларни кўп вақтларини онлайн ўйинларга сарфлашар экан. Интернет ўйинларининг энг машҳур жанрларидан бири quest - бу компьютер ва интернетдан фойдаланиб ўйинларда иштирок этиш. Quest (инглизча “quest” -

“қидириш” сўзидан олинган) - бу сюжет орқали ривожланиш учун ўйинчидан руҳий муаммоларни ҳал қилишни талаб қиладиган ўйин жанри. Ҳақиқат даражасига кўра questлар ҳақиқий ва виртуалга бўлинади. Questлар иштирокчилари ушбу ўйин фаолиятининг жозибали томони сифатида мантиқ, диққат, ақл ривожига кўмаклашишини таъкидлайдилар. Veb-quest методини қўллаш орқали талабаларднинг мустақил таълим олиши фаоллашади.

Бугунги кунда интернет тармоғисиз ҳаётимизни тасуввур қилиш қийин. Кўпчилик талабалар ҳам мустақил таълимни бажариш жараёнида асосан интернет хизматларидан фойдаланадилар. Талабалар кўпинча “Google”, “Bing” ёки “Yahoo”, “Wikipedia”, “Yandex” каби қидириш ресурсларидан фойдаланадилар.

Турли хилдаги маълумотларни топиш ва улар билан ишлаш ҳар қандай профилнинг замонавий мутахассисининг энг муҳим қобилиятларидан биридир. Интернет тармоқларидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлган мобил қурилмалар матнли сўровлар билан бирга аудиоли графикли ҳамда овозли қидирув сўровларидан фойдалана олиш лозимлиги сабабли ахборотларни излаш учун қўшимча имкониятларни очади. Шу сабабли ҳозирги даврда, уларни ман қилишдан кўра, бундай қурилмалардан таълим мақсадларини амалга оширишда самарали фойдаланишни рағбатлантириш муҳимроқдир.

Ушбу методнинг асосий мақсади ахборот-коммуникация технологиялар орқали интернет билан ишлашни такомиллаштириш орқали янги маълумотларнинг ўзлаштиради.

Бу методни қўллаш учун интернет ресурслари ва интернет браузерлари хизматларидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлиши лозим. Бунда талаба энг яхши қидириш усуллари ва хизматларини танлай олиши, берилган топшириқ бўйича етарлича хужжатлани олиши, берилган мавзу ва топшириқнинг ечимини қидириб топиш ва тўпланган маълумотларни қайта ишлаб профессор-ўқитувчига ҳоҳлаган бирор бир шаклда смартфонни орқали юбориши мумкин.

Профессор-ўқитувчи эса талабалар томонидан юборилган маълумотларни тўғрилиги бўйича тавсиялар бериб бориши ва натижаларни назорат қилиш ҳамда белгиланган баҳолаш мезонига мувофиқ баҳолаб бориши лозим.

Подкаст методи

Бу метод талабаларга дастурий манбалар билан мустақил тарзда танишиш, ўзига тушунарсиз жойлари билан қайта таниши, эркин ижодий қобилиятларни намоён этиб, подкастлар кўринишида ўз тақдимотларини яратиш имкоятини беради. Ўқув жараёнида подкастлардан фойдаланиш хилма-хилликни олиб киради ва шу билан бирга талабаларнинг берилган мавзуларни мазмунини ўрганишга бўлган қизиқишини оширади. Ушбу методнинг асосий мақсади талабаларда янги маълумотлар қидириб топиш ва улар устида ишлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат

Подкаст методнинг қўлланилиш шартлари:

- видеоқўнғироқни амалга ошириш имкони бўлган мобил қурилмаларнинг мавжудлиги;
- видеоларни қабул қилиш учун интернет муҳит.

Бу методнинг қўллашда профессор-ўқитувчининг роли:

- подкастлар шаклида рўйхатга олиш учун турли хил топшириқларни тайёрлаш;
- иш жараёнини кўриш ва талабанинг ҳаракатларини тўғрилаб бориш.

Талабаларнинг вазифаси:

- берилган топшириқларни бажариш ва видео ёки экран кўринишида ҳисобот тайёрлаш.

Натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш мезонлари:

- дастурий янги маълумотларни ўзлаштиришда талабалар подкастлардан фойдаланиши;

- дастурий янги маълумотларни ўзлаштириш билан боғлиқ уйга берилган вазифаларни ҳисобот шаклида ёки видео кўринишида тақдим этиш.

Мобил лойиҳа методи

Булутли технологиялар ҳамда мобил қурилмалар лойиҳа жараёнини янги юқори даражада амалга ошириш имкониятини беради, сабаби улар доимий равишда қулай ташкилий шаклни, янги воситаларни ҳам таъминлай олади. Масалан, баъзи смартфонлар навигатор, компас, чирок, харита ҳамда бошқалар каби бир қанча ажралмас таркибий воситаларга эга. Бу эса маълумотларни хотирада сақлашнинг булутли амалга оширилиши ўқитувчи ҳамда талабалар гуруҳи ўртасида тезликда ахборот алмашилиш имкониятини беради. Шу билан бирга, мобил иловаларни таълим жараёнига тадбиқ этиш талабаларда жуда катта қизиқишларни уйғотмоқда, бунга сабаб бугунги кунда уларнинг таълим жараёнида тарқалиши жадаллик билан кенгайиб бормоқда.

Ушбу методни қўллашдан қўзланилган асосий мақсад:

- яққа ҳамда гуруҳ билан тадқиқот ишларини ва инновацион лойиҳалар устида ишлаш.

Методдан фойдаланиш шартлари:

- мобил қурилмаларнинг мақсадли платформалар сифатида мавжудлиги;

- талаба ва ўқитувчи ўртасида масофадан туриб ўзаро таъсир ўтказиш механизмларининг мавжудлиги.

Ўқитувчи фаолияти:

- талабаларнинг илмий-тадқиқот ҳамда лойиҳа устида ишлаш фаолиятини ташкил этиш;

- талабаларга лойиҳа дастури мақсадларига етишишга ёрдам кўрсатиш.

Талабанинг фаолияти:

тадқиқот ҳамда лойиҳа топшириқларини ҳал қилиш (индивидуал ёки гуруҳ ишининг бирор қисми сифатида).

Натижаларни назорат қилиш ҳамда уларни баҳолаш мезони:

- мобил технологияларга тегишли инновацион лойиҳаларини амалга оширишда талабаларнинг иштироки орқали баҳоланади.

Мобил викторина методи

Дарсларни ўйин шаклида ташкил этишда мобил технологиялардан фойдаланиш гуруҳли ва индивидуал ишларни интерфаол викториналар шаклида ташкил этиш имконини беради. Албатта бу талабаларнинг ўқув материални осон ўзлаштириш, натижаларга эришиш давомида ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Бундан ташқари берилган вақтдан унумли фойдаланиш орқали иш жараёнини режалаштириш сингари бир қанча касбий жиҳатлари ривожланиб боради.

Ушбу методни қўллашдан кўзланилган асосий мақсад:

- аудиториядан ташқаридаги топшириқларни назорат қилиш;
- уйга берилган вазифаларини текшириб, таҳлил қилиш;
- янги маълумоларни ўзлаштириш жараёнини текшириш.

Ушбу методни қўллашнинг асосий шартлари:

- талабаларда мобил қурилмаларнинг борлиги;
- доимий ишлаб турувчи интернет тармоғига уланиш имкониятининг борлиги.

Профессор-ўқитувчининг роли:

- турли топшириқлар тайёрлаш;
- талабаларнинг фаолиятларини ташкил этиш ҳамда назорат қилиш;
- топшириқни бажариш жараёнида талабаларнинг ҳатти-ҳаракатларини кузатиш, биргаликда таҳлил қилиш ҳамда тузатиш чораларини кўриш.

Талабаларнинг асосий вазифалари:

- викторинада иштирок этиш;
- натижаларни муҳокама қилиш.

Натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш мезонлари:

- талабаларни ўйин жараёнига жалб этиш.

Интерактив видео методи

Замонавий мобил қурилмалар видео мазмунини ижро этиш имконини беради. Бироқ, ҳар қандай ўқув видеосининг қиймати, унда интерактив элементнинг йўқлиги туфайли, тесқари алоқа бериши ва талабалар

томонидан маълум бир фрагмент қанчалик ўрганилганлигини аниқлаш мумкин. Видеоларга анкеталар қўшиш хизматлари туфайли ўқитувчилар анкеталар, тестлар, очиқ-ойдин саволлар ва бошқа ресурсларга ҳаволалар бириктириш орқали интерактив видео дарсликлар яратишлари мумкин.

Методни амалга оширишдан мақсад:

- таълим жараёнига қўшимча равишда услубий таълим ресурсларини киритиш;

- талабалар фан маълумотлари асосида ишлаши учун жозибадор ташкилий шаклни жорий қилиш.

Методни амалга ошириш шартлари:

- талабаларда интернет тармоғига уланиш имконияти бўлган мобил қурилмаларнинг борлиги.

Ўқитувчининг фаолияти:

- саволлар ҳамда видеоматериаллар тайёрлаш.

Талабанинг фаолияти:

- видеоматериалда келтирилган маълумоларнинг мазмунини англаши;
- берилган саволларга жавоблар тайёрлаш.

Олинган натижани назорат қилиш усули ва унга эришиш мезони:

- талабалар томонидан интерфаол видеодарсликлардан фойдаланиш;
- сўров натижаларини назорат қилиш.

Ҳар куни мобил интернетнинг улуши ва мобил қурилма фойдаланувчилари сони тобора ортиб бормоқда. Бундай ўзгаришлар жуда тез суръатларда ривожланиб бормоқда - энди ҳар бир киши ҳаётнинг барча соҳаларида қулайлик ва шароит яратиш учун ҳаракат қилмоқда. Коммуникаторлар (Гаджетлар) ва планшетларнинг пайдо бўлиши инсонларга анча қулайликлар ва имкониятларни тақдим этмоқда энди “катта ҳажмли” ноутбуклар ва бошқа қурилмаларни йўлда, иш сафарларида, учрашувларга ва бошқа мақсадларга олиб боришга зарурат йўқ. Бироқ, мобил қурилмалар махсус қўшимчалар-мобил иловаларсиз жуда кўп фойда келтирмайди.

Таълимда мобил иловаларнинг аҳамияти ортиб бормоқда ва бунинг асосий сабаби улар тақдим этаётган имкониятлар:

- талабалар дарс жараёнида ҳамда дарсдан ташқари машғулотларда топшириқлар устида бирга изланадилар,

- маълумотлар алмашиш,

- масофадан ўқитиш тизимини ташкил қилиш ҳамда ота-оналар билан ҳамкорлик.

Мобил таълим (M-learning) - жой ва вақтдан мустақил равишда, бир катор мобил қурилмалар орқали ўрганиш қобилияти.

Mobile learning-мобил қурилмалар ёрдамида электрон таълим, билим олувчининг жойлашуви ёки жойини ўзгартириш билан чекланмайдиган таълим ҳисобланади.

Пандемия муносабати билан юртимиздаги барча таълим муассасалар дарс машғулотларини масофавий таълим усулига ўтказдилар. Ҳозир ҳам кўплаб таълим муассасаларда онлайн ўқиш тизими жорий этилган. Бунда дарслар асосан институтларнинг moodle электрон таълим тизими орқали амалга оширилмоқда. Бундай платформаларнинг барчаси онлайн тизимда ишлайди. Хеч кимга сир эмаски бугунги кунда Республикамизда интернет сифати ва тезлиги барча ҳудудларда бирдек эмас, хусусан чекка ҳудудларда бу муаммо ҳали бартараф этилгани йўқ. Ҳар бир фан бўйича мобил иловалар ишлаб чиқиш, фанлар бўйича маълумотларни ўзлаштиришни осонлаштиришга хизмат қилади.

Мобил иловаларнинг яна бир афзал томони уларнинг онлайн режимда ҳам ишлаш имкониятининг мавжудлигидир. Пандемия муносабати билан дарсларни онлайн тизимга ўтказилганда ўқитувчи ва талаба ўртасидаги асосий муаммо интернет билан боғлиқ бўлди. Биз томонимиздан ишлаб чиқилган мобил илова эса талабаларни мустақил таълим олишига катта ёрдам берди. Талаба ҳамма топшириқларни офлайн режимда бажариб, натижаларни интернет яхши ишлайдиган ҳудудга чиқиб бемалол жўнатиш имкониятига эга бўлди.

Мобил таълим қачон ва қаердалигидан қатъий назар, таълим тизимидаги жараёни амалга ошириш учун ахборот-коммуникация технологиялар (механизмлар) билан бирга мобил технологиялардан самарали фойдаланишларни ўз таркибига олади.

Таълим кўп шаклларни ўз ичига олиши мумкин: мобил қурилмалар ёрдамида талабалар таълим ресурсларига киришлари, бошқа фойдаланувчилар билан боғланишлари ва аудиториядан ташқари таркиб тузишлари мумкин. Мобил таълим таълим олий таълим тизимларини самарали бошқариш, таълим муассасалари ва талабаларнинг оилалари ўртасидаги ўзаро алоқаларни яхшилаш каби ўқув мақсадларига эришиш учун зарур бўлган тадбирларни ўз ичига олади.

Мобил таълим талабаларга матнли хабарлар, овозли маълумотлар, турли сўровларда қатнашиш, матн, эслатма ҳамда суҳбатларни олиш, уларни кўриб чиқиб таҳлил қилиш учун ишлатилади.

Бундан ташқари мобил таълим, мазмунига қуйидагилар киради:

Ихчамлиги -мобил ўқув компонентлари алоқа узилишлари эҳтимоли мавжуд эканлигини ҳисобга олиб, қисқа муддат ичида юклаб олиш имконияти бўлиши керак.

Файллар сифатининг юқори даражаси - кичик экран ҳажми билан юқори тасвир овоз сифати яхши ва юкланиш даражаси тез.

Мавжудлик-мобил таълим контентида жойлашишдан қатъий назар, ҳар қандай жойда кириш мумкин. Мобил тармоқ провайдерларининг кўпайиб бориши ва мобил қурилмаларнинг мавжудлиги талаба учун қулай бўлган исталган вақтда мобил таълим хизматларининг ҳамма жойда мавжудлигини таъминлайди.

Таълим олиш имкониятларини кенгайтириш. Мобил телефонларнинг нархи доимо тушиб, улардан фойдаланувчилар сони эса кундан кунга ортиб бормоқда, ҳатто узоқ ҳудудларда, бундай қурилмалар сотиб олиш ва уларни фойдаланиш имконияти мавжуд. Бу эса ҳозирги кунда турли мамлакатларда мобил алоқа орқали замонавий ўқув материалларини тақдим этувчи мобил

технологиялардан фойдаланишга асосланган кўплаб лойиҳаларни жорий қилиш имкониятини оширмоқда.

Таълимни шахсийлаштириш. Мобил қурилмалар одатда эгаларининг мулки бўлиб, кун давомида уларнинг ихтиёрида бўлади. Шу сабабли мобил технологиялар компьютер технологияларга нисбатан шахсийлаштириш учун кўпроқ имкониятлар яратади.

Қайтар алоқа ва ўқув натижаларини баҳолаш. Мобил технологиялар ўқув натижаларини баҳолаш жараёнини тезлаштиради. Талабалар ва ўқитувчиларга тараққиётни тезроқ кузатиб бориш имконини беради.

Ҳар қандай жойда доим ўрганиш имконияти. Кўпинча мобил қурилма эгаси билан бўлгани учун, исталган вақтда ва ҳар қандай жойда машқ қилиш мумкин. Мобил тренинг иловалари фойдаланувчига танлаш имконини беради: улар бир неча дақиқа давом этадиган машқни бажаришлари мумкин ёки улар вазифани бир неча соат давомида тўлиқ жамлашлари мумкин.

Вазиятли ўрганишни қўллаб-қувватлаш. Анъанавий аудитория ўқув жараёни билан солиштирганда, мобил қурилмалар мавзу-маҳсус мобил иловалар турларидан фойдаланиб, мавзуни тушуниш учун имкон қадар осон қилади ва талабанинг қулай муҳитга кўчиб ўтишига имкон беради.

Расмий ва расмий бўлмаган таълим ўртасидаги алоқани таъминлаш. Мобил қурилмалар расмий ва норасмий таълим ўртасидаги чегараларни бузиб, янги билимларни эгаллашга кўмаклашади. Мобил қурилмалар ёрдамида талабалар аудиторияда ёки аудиториядан ташқари ўқитиладиган ўқув материални яхшироқ тушуниш учун қўшимча материалларни осонгина топишлари мумкин. Мисол учун, талабалар билан “суҳбатлашиш” ва мобил телефонга ўрнатилган карнай ва микрофон орқали уларни “тинглаш” учун жуда кўп тил ўрганиш иловалари мавжуд.

Имконияти чекланган талабаларга ёрдам кўрсатиш. Матн миқёси, овозли эшитилиши, геолокация ва матнли нутқ технологиялари туфайли мобил қурилмалар етарли ресурсларга эга бўлган жамоаларда ҳам, кам

таъминланган жамоаларда ҳам ногиронлар учун таълим сифатини кескин яхшилайти.

Мобил дастур (илова) - бу мобил қурилмага (телефон, коммуникатор, смартфон ва ҳоказоларга ўрнатилган компонентлар) учун махсус мобил платформа (Android, IOS, BlackBerry, HP webOS, Symbian ОС ва Windows Mobile), боғлаш учун мобил сервер ва назорат фойдаланувчи интерфейси ва бизнес-мантикий қурилмадир.

Биз ишлаб чиққан мобил илова талабалар томонидан “Касбий педагогика” фанини мустақил равишда ўзлаштиришга мўлжалланган. Бу мобил илова асосида талабалар фаннинг намунавий, ишчи дастури билан танишиш, назарий маълумотларни ўзлаштириш, амалий вазифалар устида ишлаш, мустақил таълим мавзуларини танлаб олиш, тест топшириқларини топшириш, шунингдек мавзуга оид луғат ва электрон ресурслардан фойдаланиш имконига эга. Шу билан бирга, бу мобил илова талабаларнинг аудиторияда ва аудиториядан ташқарида фанни ўзлаштиришга мўлжалланган бўлиб, бунда белгиланган вазифаларни устида ишлаш, мустақил таълим фаолияти ҳамда назорат топшириқларини бажаришга мўлжалланган.

“КАСБИЙ ПЕДАГОГИКА” ФАНИДАН МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ АМАЛГА ОШИРИШ ҲАМДА ФАОЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ

Талабаларнинг фан бўйича мустақил таълим топшириқлари устида ишлашда қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- ✓ мустақил тарзда янги назарий ҳамда амалий билимларни ўзлаштириш кўникмаларини ривожлантириш;
- ✓ керакли маълумотларни излашнинг энг мақбул усуллари ҳамда воситаларини аниқлаш;
- ✓ ахборот манбалари ва манзилларидан самарали тарзда фойдаланиш;

- ✓ илмий ҳамда ўқув адабиётлар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар устида ишлаш;
- ✓ Электрон шаклдаги ўқув адабиётлари ҳамда маълумотлар билан ишлаш;
- ✓ берилган топшириқларнинг мақбул ечимини белгилаш;
- ✓ интернет тармоқларидан мақсадли, самарали фойдаланиш;
- ✓ торшириқларни бажаришда ижодий, креатив ва тизимли ёндошиш;
- ✓ маълумотларни қиёсий таҳлил қилиш;
- ✓ ечими топилган лойиҳа ёки ғояларни илмий асослаш ҳамда мутахассислар олдида уни ҳимоя қилиш.

Талабалар мустақил таълимнинг мақсади қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

1. Маъруза ва амалий машғулотларда бўлмаган мавзуларни мустақил қайта ишлаш.
2. Билимларни эгаллаш, чуқурлаш ва мустаҳкамлаш курсини асосий ва мураккаб вазифаси (маъруза ва амалий машғулот).
3. Нисбатан оддий материал билан танишиб, кейин маъруза ёки амалий машғулот давомида ўқитувчи томонидан кенгайтирилади.

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакллари

Талаба мустақил таълими тайёрлашда фаннинг хусусиятларини ҳисобга олиб, қуйидаги биир қанча шакллардан фойдаланишни тавсия этилади:

- ўқув қўлланмалар ҳамда дарсликлар бўйича фаннинг боблари, шу билан бирга мавзуларни ўрганиш;
- рефератив тақдимотларлар тайёрлаш;
- тарқатма материаллар асосида маърузаларни ўзлаштириш;
- вазиятли масала ечиш;
- текшириш методикаси бўйича видео ва аудиокассеталар ёрдамида амалий кўникмаларни эгаллаш;

- маълум мавзу бўйича интернетдан маълумотлар тўплаш;
- Вазиятли муаммоларга йўналтирилган психологик вазиятли масалалар ечиш;
- Кейс (реал педагогик вазиятлар ва педагогик вазиятли масалалар асосида case-study ечиш).
- График органайзер ишлаб чиқариш ва тўлдириш;
- Крассвордлар тузиш ва ечиш.

Мустақил таълимни фаоллаштириш методлари

- ўқув материални тақдим этиш шакллари кенгайтириш ва кўргазмалиликни ошириш (мобил викториналар, Web-quest, QR-квест таълим методлари ёрдамида);
- бир нечта дастурий воситалар асосида ишлаш кўникмаларини такомиллаштириш (скринкастлар подкастлар,, интерактив методлар ёрдамида)
- маълумотларнинг кўриниши ва интерактивлигини такомиллаштириш.
- мақсадли платформа (moodle, hemis)лар мобил иловалар (телефон, коммуникатор, смартфон ва ҳоказоларга ўрнатилган компонент) орқали амалий ишларни бажариш.

Талаба мажбуриятлари:

1. Мустақил таълим мавзусини танлаш (талабага мустақил иш мавзусини танлаш имконияти берилган).
2. Мустақил таълимни бажариш шаклини талаба имконияти ва ҳоҳишига кўра танлаш.
3. Белгиланган муддатда мустақил таълимни муваффақиятли тугатиш.
4. Зарур ҳажмдаги материалларни ўрганиш.
5. Мустақил таълимни бажаришда максимал қизиқиш ва фаолликни намоён этиш.
6. Адабиётлар билан доимий ишламасдан туриб, етук мутахассис бўлмасликни чуқур ҳис қилиш.

Талабалар мустақил таълимининг мазмуни, бажариш шакли ва хажми

№	Мустақил таълим мавзулари	Бажариш шакли	Бажариш муддати	Хажми (соатда)
1	Ўзбекистон Республикасида таълимни ривожлантиришнинг янги боскичида касбий педагогиканинг ўрни	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	1 - hafta	2
2	Касбий педагогиканинг мазмун-моҳияти	Мавзуни ўқиб ўрганиш	1 - hafta	2
3	Касб таълими шакллари ва ўқитиш воситалари	Адабиётлардан ўқиб ўрганиш ва мавзу бўйича тақдимот тайёрлаш	2 - hafta	2
4	Ўзбекистонда касб таълимини ислоҳоти.	Жамоавий тарзда кейс-стадилар тайёрлаш	2 - hafta	2
5	Касб таълимининг асосий шакллари	Индивидуал топшириқларни реферат тарзида тайёрлаш	3 - hafta	2
6	Касб таълими муассасаларида тарбиявий жараёнларни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари	Адабиётлардан конспект қилиш.	3 - hafta	2
7	Кадрлар тайёрлашдаги касбий-квалификацион ўзгаришлар	График органейзер ишлаб чиқиш	4 - hafta	2
8	Ишлаб чиқариш таълимини ташкил қилишнинг асосий шакллари	Адабиётлардан конспект қилиш.	4- hafta	2
9	Касбларни тизимли таҳлил қилиш бунда, кенг профилли ҳамда юқори малакали кадрларни тайёрлашга қўйилган талабларни ўрганувчи методлар	Адабиётларни ўрганиб красворт тузиш	4 - hafta	4
10	Таълимни ташкил қилишга инновацион ёндошув	Ижодий ёндашиб реферат тайёрлаш	5 - hafta	2
11	Тарбия мезонлари ва методлари	Адабиётлардан ўрганиб, жамоавий кейс-стадилар тузиш	5 - hafta	2
12	Касб таълими жараёни, мазмуни ва методлари	Тақдимот тайёрлаш	6 - hafta	2
13	Ижодий фикрлашни шакллантириш	Видео материаллар тайёрлаш	6 - hafta	2
14	Педагогик жамоани бошқаришдаги юқори тажрибаларни қўллаш ва умумлаштиришни мустақил равшда ўзлаштириш	Адабиётларни ўрганиб таҳлил қилиш ва конспект тайёрлаш	7 - hafta	2
15	Педагогик жараён моҳияти ва тузилмаси	Индивидуал топшириқларни бажариш	7 - hafta	2

16	Педагогик технологияларнинг самарадорлигини баҳолаш мезонлари	Мавзуни ўқиб ўрганиш	8 - ҳафта	2
17	Касб таълимида устоз-шогирд муносабатларини мустақил ўрганиш	Адабиётлардан ўқиб ўрганиш ва мавзу бўйича тақдимот тайёрлаш	8 - ҳафта	2
18	Касб таълими мезонлари.	Жамоавий тарзда кейс-стадилар тайёрлаш	9 - ҳафта	2
19	Касб таълими муассасасида тарбиявий ишларни амалга оширишнинг назарияси ва амалиёти	Индивидуал топшириқларни реферат тарзида тайёрлаш	9 - ҳафта	4
20	Педагогик жамоани жипслаштириш методлари	Адабиётлардан конспект қилиш.	10 - ҳафта	2
21	Педагогик жараёни лойиҳалаш Тарбия мезонлари ва методлари	График органейзер ишлаб чиқиш	10 - ҳафта	2
22	Таълим оловчиларнинг ўқиш фаолиятини ташкил қилиш	Адабиётлардан конспект қилиш.	11 - ҳафта	2
23	Тарбия жараёнининг шакллари	Адабиётларни ўрганиб красворт тузиш	11 - ҳафта	2
24	Таълим жараёнига модулли ўқитиш технологияларни қўллашнинг методик асослари	Ижодий ёндашиб тақдимот тайёрлаш	11 - ҳафта	2
25	Шахсга йуналтирилган касбий таълим	Адабиётлардан ўрганиб, жамоавий кейс-стадилар тузиш	12- ҳафта	2
26	Педагогнинг тарбиялаш маҳорати.	Тақдимот тайёрлаш	12 - ҳафта	2
27	Ишлаб чиқариш таълими усталарини тайёрлашнинг муаммолари ҳамда истиқболлари	Видео материаллар тайёрлаш	13 - ҳафта	2
28	Касб таълими самарадорлигини баҳолаш мезонлари.	Адабиётларни ўрганиб таҳлил қилиш ва конспект тайёрлаш	13 - ҳафта	2
29	Касб таълими мазмунига қўйиладиган умумий талаблар. Талабалар жамоасини шакллантириш	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	13 - ҳафта	2
30	Касб-ҳунар коллежлари учун муҳандис-педагогларни тайёрлаш мақсад ва вазифалари	Мавзуни ўқиб ўрганиш	14 - ҳафта	2
31	Касб таълими шакллари ва ўқитиш воситалари	Адабиётлардан ўқиб ўрганиш ва мавзу бўйича тақдимот тайёрлаш	14 - ҳафта	2
32	Касб таълимининг асосий шакллари	Жамоавий тарзда кейс-стадилар тайёрлаш	15 - ҳафта	2
33	Таълим муассасида тарбиявий жараёни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари	Индивидуал топшириқларни реферат тарзида тайёрлаш	15 - ҳафта	4
Жами:				72

Ўзлаштириш натижаларини расмийлаштириш

Талабалар билимини баҳолаш тегишли фан бўйича профессор-ўқитувчи томонидан талабаларнинг фанларни ўзлаштиришини ҳисобга олиш журналида қайд этиб борилади. Профессор-ўқитувчилар қўшимча равишда талабалар билимини баҳолашни электрон тизимда ҳам юритиши мумкин.

Талабалар мустақил таълимини услубий таъминлаш

moodle.jizpi.uz, jizpi.uz, student.jizpi.uz (HEMIS талаба ахборот тизими) интернет портали орқали Жиззах политехника институти баъзаси Касбий педагогика фани саҳифасида модулларга мос мавзулар учун:

- ✓ услубий тавсиялар;
- ✓ маъруза маълумотлари ҳамда тақдимотлар;
- ✓ амалий машғулоти дарслари учун мавзу маълумотлари;
- ✓ вазиятли масала, тест, расмий тест ва бошқа маълумотлар

жойланган.

Баҳолаш мезони

“Касбий педагогика” фани бўйича талабалар мустақил таълимни жорий, оралиқ ва якуний назоратлар жараёнида қуйидаги топшириқларни бажариш орқали назорат қилиш ҳамда баҳолаш тавсия этилади (2.4-жадвал):

2.4-жадвал

Талабаларни мустақил таълими натижаларини баҳолаш мезони

Г.Р	Мустақил таълим шакллари	Топшириш муддати	Баҳолаш мезонлари
1. Жорий назоратда баҳоланадиган ишлар:			
1.	Талабанинг маъруза машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда конспект юритиши	ОН гача ЯН гача	3 баллгача 1-баллгача
2.	Алоҳида мавзулар бўйича кейс-стади тайёрлаш	ОН гача	3 баллгача
3.	Алоҳида мавзулар бўйича тақдимот тайёрлаш	ОН гача	3 баллгача
4.	Фан бўйича барча ўтилган маърузаларни ўзлаштириш	ЯН гача	3 баллгача
2. Оралиқ назоратда баҳоланадиган ишлар:			
1.	Тасдиқланган мавзулар бўйича кичик гуруҳларда тақдимот тайёрлаш ва ҳимоя қилиш	ЯН гача	40 баллгача

3. Якуний назоратда баҳоланадиган ишлар:			
1.	Кейс-стади, эссе, назорат иши ёки бошқа кўринишдаги мустақил ишларни бажариш	Семестрнинг охиригикки ҳафтасида	2 баллгача

Мобил викторина методи

Дарсларни ўйин шаклида ташкил этишда мобил технологиялардан фойдаланиш гуруҳли ва индивидуал ишларни интерфаол викториналар шаклида ташкил этиш имконини беради. Албатта бу талабаларнинг ўқув материални осон ўзлаштириш, натижаларга эришиш давомида ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Бундан ташқари берилган вақтдан унумли фойдаланиш орқали иш жараёнини режалаштириш сингари бир қанча касбий жиҳатлари ривожланиб боради (2.5-жадвал).

2.5-жадвал

Мобил викторина методини амалга ошириш шартлари

Методнинг қўллашдан мақсад:	Методни қўллаш шартлари:	Ўқитувчи фаолияти:	Талабалар фаолияти:	Натижани назорат қилиш усули ва унга эришиш мезони:
аудиториядан ташқаридаги топшириқларни назорат қилиш; уйга берилган вазифаларини текшириб, таҳлил қилиш; янги маълумоларни ўзлаштириш жараёнини текшириш.	талабаларда мобил қурилмаларнинг борлиги; интернет тармоғига уланш имкониятининг мавжудлиги.	Турли топшириқлар тайёрлаш; талабаларнинг фаолиятларини ташкил этиш ҳамда назорат қилиш; топшириқни бажариш жараёнида талабаларнинг ҳатти-ҳаракатларини кузатиш, биргаликда таҳлил қилиш ҳамда тузатиш чораларини кўриш.	викторинада иштирок этиш; натижаларни муҳокама қилиш.	талабаларни ўйин жараёнига жалб этиш.

Мустақил таълим мавзуси: Таълим жараёнига модулли ўқитиш технологияларни қўллашнинг методик асослари

Мустақил таълимнинг мақсади: Модулли ўқитиш технологияларини мазмуни, афзалликлари, истиқболлари ва уни таълим жараёнига тadbик этишнинг методик асосларини ёритиб бериш.

Таълим тизимида модул тизимнинг қуйидаги афзалликлари мавжуд:

- келтирилган фанлар, фанлар ичидаги модуллар ўртасида ўқитишнинг узлуксиз амалга ошишини таъминланади;
- ҳар битта модулда ва улар ўртасида ўқув жараёнининг ҳамма турларини методик жиҳатдан асосланлаш ва бр-брига мослиги ўргатилади;
- талабалар томонидан ўзлаштириши доимий ҳамда самарали равишда назорат (ҳар бир модулдан кейин) қилиниши;

- талабаларнинг қобилиятига асосан табақаланиши (илк модуллардан кейин, ўқитувчи баъзи талабаларга фанни мустақил тарзда ўзлаштиришни тавсия беради);

- маълумотни “мағзини чақиб” бергандан сўнг, талаба ўқишни янада жадаллаштириш, аудиториядаги дарслардан унумли фойдаланиш ҳамда ўқув вақтининг таркибини, маъруза, амалий машғулотлар, индивидуал, мустақил таълим учун ажратилган соатлар миқдорини янада оптималлаштириш.

Натижада, талабалар етарли даражада билимларга ҳам, амалий кўникмага ҳам, эга бўлади.

Модулли ўқитиш асосида олий малакали кадрларни тайёрлашда қуйидагилар асосида таъминланади:

- таълим тизимида ўқитиш жараёнининг узлуксизлиги (бу жараёнда фанларни ўзлаштириш самарадорлик кўрсаткичи янада жадаллашади);

- ўқитиш жараёнини янада фаоллаштириш (бунинг охирида маълумотларнинг асосий қисми, талабаларнинг мустақил равишда ишлаши натижасида, ахборот технология машиналари асосида ўзлаштирилади);

- таълим жараёнида билим эгаллашни индивидуаллаштириш (талабалар ўзларининг мавжуд қобилиятлари асосида билимларни ўзлаштириш имкониятларига эга бўлади).

WEB QUEST методи.

Бу метод талабаларнинг бўш вақти бўйича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики уларни кўп вақтларини онлайн ўйинларга сарфлашар экан. Интернет ўйинларининг энг машҳур жанрларидан бири quest - бу компютер ва интернетдан фойдаланиб ўйинларда иштирок этиш. Quest (инглизча “quest” - “қидириш” сўзидан олинган) - бу сюжет орқали ривожланиш учун ўйинчидан руҳий муаммоларни ҳал қилишни талаб қиладиган ўйин жанри. Ҳақиқат даражасига кўра questлар ҳақиқий ва виртуалга бўлинади. Questлар иштирокчилари ушбу ўйин фаолиятининг жозибали томони сифатида мантиқ, диққат, ақл ривожига кўмаклашишини таъкидлайдилар. Veb-quest методини қўллаш орқали талабаларнинг мустақил таълим олиши фаоллашади.

Бугунги кунда интернет тармоғисиз хаётимизни тасуввур қилиш қийин. Кўпчилик талабалар ҳам мустақил таълимни бажариш жараёнида асосан интернет хизматларидан фойдаланадилар. Талабалар кўпинча “Google”, “Bing” ёки “Yahoo”, “Wikipedia”, “Yandex” каби қидириш ресурсларидан фойдаланадилар.

Турли хилдаги маълумотларни топиш ва улар билан ишлаш ҳар қандай профилнинг замонавий мутахассисининг энг муҳим қобилиятларидан биридир. Интернет тармоқларидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлган мобил қурилмалар матнли сўровлар билан бирга аудиоли графикли ҳамда овозли қидирув сўровларидан фойдалана олиш лозимлиги сабабли ахборотларни излаш учун қўшимча имкониятларни очади. Шу сабабли ҳозирги даврда, уларни ман қилишдан кўра, бундай қурилмалардан таълим мақсадларини амалга оширишда самарали фойдаланишни рағбатлантириш муҳимроқдир.

Ушбу методнинг асосий мақсади ахборот-коммуникация технологиялар орқали интернет билан ишлашни такомиллаштириш орқали янги маълумотларнинг ўзлаштиради.

Бу методни қўллаш учун интернет ресурслари ва интернет браузерлари хизматларидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлиши лозим. Бунда талаба энг яхши қидириш усуллари ва хизматларини танлай олиши, берилган топшириқ бўйича етарлича хужжатлани олиши, берилган мавзу ва топшириқнинг ечимини қидириб топиш ва тўпланган маълумотларни қайта ишлаб профессор-ўқитувчига ҳоҳлаган бирор бир шаклда смартфонни орқали юбориши мумкин.

Профессор-ўқитувчи эса талабалар томонидан юборилган маълумотларни тўғрилиги бўйича тавсиялар бериб бориши ва натижаларни назорат қилиш ҳамда белгиланган баҳолаш мезонига мувофиқ баҳолаб бориши лозим.

Керакли жихозлар: Интернет тармоғи, компьютер (смартфон, планшет, коммуникатор), махсус мобил платформа (Android, IOS, BlackBerry, HP webOS, Symbian OS ва Windows Mobile).

2.3-жадвал

Мустақил таълимни олиб бориш босқичлари

Босқич-лар	Босқичлар Номи	Мазмуни
I	Ташкилий қисм	Талабаларга мустақил ишларни бажаришга оид умумий тушунчалар бериш. Мустақил иш мавзуларини мазмуни қисқача ёритиш. Мустақил ишни бажариш учун методик кўрсатмалар (услубий кўрсатмалар, маърузалар матни, дарслик, ўқув қўлланма, тестлар банки, интернет сайтлари) тақдим этиш.
II	Мустақил иш мавзусини тақсимлаш	Мустақил иш мавзуларни талабаларга танлаш имкониятини берган ҳолда тақсимлаш
III	Мустақил ишни бажариш	Мустақил иш мавзулари мазмунидан келиб чиққан ҳолда якка ёки жамоавий бўлиб бажариш
IV	Химоя	Талаба томонидан ишлаб чиқилган мустақил иш индивидуални ёки жамоавий шаклда химоясини ўтказиш
V	Баҳолаш	Химоядан муваффақиятли ўтган мустақил иш бўйича талабаларни баҳолаш

Кутиладиган натижалар:

1. Ўқитишнинг истиқболли тизимларидан бўлган модулли ўқитиш бўйича тушунчаларга эга бўладилар;
2. Ўқитишнинг модул тизимига ўтиш самарадорлигини айтиб бера оладилар;
3. Мустақил таълимни якка ҳолда бажара оладилар;
4. Модулли ўқитиш технологиясининг афзалликларини айтиб бера олади.

Олий таълим муассасаларида модулли ўқитишнинг ўзига хослиги унинг бошқа ўқитиш тизимларидан фарқини намоён қилишидадир.

Улар:

1. Ўқув жараёнининг мазмуни яқунланган мустақил блоklar сифатида намоён бўлади. Мазкур мазмунни ўзлаштириш таълим мақсадига мувофиқ тарзда амалга оширилади. Дидактик мақсадлар талабалар учун шакллантирилиб, нафақат ўзлаштириладиган ўқув материаллари кўлами, балки уни ўзлаштириш даражасини ҳам белгилаб беради. Шу билан бир

қаторда ҳар бир талаба ўқитувчи томони зарур ўқув материалларини қаердан топиш ҳақида ёзма шаклда кўрсатма олади.

2. Талаба ҳамда ўқитувчи орасидаги мулоқотнинг шакли ўзгаради. Ҳудуд ҳамда шахсий индивидуал мулоқот шаклида амалга ошади. Айнан модулар ўқув-тарбия жараёнини субъект-субъект муносабатлари асосида ташкил этиш имконини беради.

3. Талабалар таълим жараёнининг асосий қисмида мустақил равишда ишлайдилар. Бунда талабалар ўз фаолиятларини мақсадли режалаштириш, ташкил этиш, назоратга олиш ҳамда баҳолашга ўрганиб борадилар. Бу эса талабага мазкур фаолият жараёнида ўз-ўзини англаш имконини беради. Ҳудуд ўзлаштирган билимлари даражасини мустақил аниқлайдилар, ўз билим, кўникмалари орасидаги бўшлиқни кўра оладилар. Ўқитувчи ҳам талабаларнинг ўқув-билув фаолиятларини модулли бошқариш имкониятига эга бўлади.

4. Ёзма тарздаги аниқ модулар ўқитувчиларга талабалар фаолиятини индивидуаллаштириш имконини беради. Бу ўринда яқка тартибдаги маслаҳатлар бериш, ёрдам кўламини кенгайтириш масаласи назарда тутилмайди. Бунинг учун, биринчи навбатда, ўқитувчилар модулли дастурга эга бўлишлари керак. Ушбу дастур мужассамлашган дидактик мақсадлар ва модулар мажмуидан иборат бўлиши лозим.

Бундан ташқари **“Таълим жараёнига модулли ўқитиш технологияларни қўллашнинг методик асослари”** мавзусига доир ўқув материали намунаси 10–илова келтирилган.

Ҳар хил мақсадлар учун мўлжалланган мобил иловалар бугунги кунда жуда кўп. Биз томонимиздан ишлаб чиқилган мобил илова бошқа иловалардан қуйидаги жиҳатлари билан алоҳида фарқ қилади:

- фан бўйича умумлашган ва қўшимча маълумотларни ўзида мужассамлаштирган;
- мавжуд маълумотлар тизимли ва илмий асосланганлиги;

- хажмининг кичиклиги ва офлайн режимда ҳам ишлаш имконияти мавжудлиги;
- талабалар томонидан мустақил бажарилган топшириқларни ижтимоий тармоқлар орқали ўқитувчига юбориш имконияти мавжудлиги;
- талабалар билимини мустақил назорат қилиши учун тест ва матнли топшириқларни мавжудлиги;
- натижаларни тўғридан-тўғри фан ўқитувчисига юбориш имкониятини мавжудлиги.

Айнан шу жиҳатлари билан бу мобил илова бошқа иловалардан фарқ қилади. Бу эса ўз навбатида жуда талабчан ҳамда замонавий талабаларга мос касбий компетенцияларни ривожлантиришга ва мустақил таълим дарслари самарадорлигини янада оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

1. Таълим тизимида талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштириш унинг шахсий фазилатлари инобатга олинса муваффақиятли давом этади. Бу эса таълим жараёнида педагогик шартнинг самарадорлиги турли таълимий ҳамда тарбиявий функциялардан фойдаланиш асосида таъминланади.

2. Олий таълим муассасалари талабаларининг мустақил таълим олишига қаратилган ўқув топшириқ, вазифаларига киритиш, талабаларни ижтимоий тармоқлардан самарали фойдаланишни фаоллаштириш ҳамда интернет ресурс тармоқларидан фойдаланишга йўналтирилган коммуникатив, ахборот масалаларни кенгайтирилди.

3. Ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ўзаро алоқаларни ташкил этиш учун интернет-алоқа хизматларидан фойдаланиш, одатда, талабаларнинг техник қурилмалари имкониятларидан фойдаланишга асосланди.

4. Ўқитувчилар томонидан талабалар мустақил таълим бажаришини бевосита ҳамда билвосита бошқариш, шу билан бирга замонавий инновацион

таълим технологияларнинг мавжуд имкониятларини инобатга олган ҳолда ўқув-услубий томондан қўллаб-қувватлаш жараёни амалга оширилганлиги талабаларнинг катта қизиқишига сабаб бўлди.

5. Ҳумумкасбий, ихтисослик фанларни ўқиб-ўрганиш жараёнида талабаларнинг муваққил таълимини фаоллаштиришда биз томонимиздан тақдим этилган дидактик моделнинг мазмуни, объектив ва технологик таркибий қисмлари касбий педагогика фани асосида кўрсатиб ўтилди. Талабаларнинг индивидуал имкониятлари, эҳтиёжлари ҳамда қизиқишларига мувофиқ фаол муваққил таълим олишга тайёрлиги ушбу моделда очиб берилди.

6. Ўқитишда муваффақиятли вазиятларини яратиш, истиқболли тизимни ташкил этиш, интернет тармоқларидан фойдаланган ҳолда талабаларнинг муваққил билим олишини янада такомиллаштириш асосида фанларнинг ўқув-методик таъминоти ҳамда ҳумумкасбий, ихтисослик фанларни ўқитиш методикаси мобил қидирув, мобил сўров ва овоз бериш, падкаст, мобил викторина, QR-qvest таълим, булутли тадқиқот ва интерактив видео каби методлар ёрдамида такомиллаштирилди;

7. Мобил технологияларга асосланиб таълим бериш методлари тизимини жорий қилиш учун дастлаб уларни маълум тизимга солиш, уларнинг ўзига хос тамойилларини ҳамда хусусиятларини аниқлаш, ҳар битта методни фан мавзусининг мазмунига мослигини аниқлаш; ундан сўнг тизимни реал таълим жараёнида синаб кўришни талаб қилади. Бу эса ўз навбатида талабаларнинг муваққил таълим олишини фаоллаштиради.

УМУМИЙ ХҲЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Ўтказилган тадқиқот асосида бир қатор қуйидаги назарий ва амалий аҳамиятдаги умумлаштирилган хулосаларни чиқариш мумкин:

1. Мустақил таълим тушунчасини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатдики, мустақил таълим таълимнинг ривожланиши жараёнида ва педагогикада Олий таълим муассасаларини таълим-тарбиявий ишларини жадаллаштириш асосида ўрганилган. Таълим назариясининг янада такомиллаштишига ҳамда фанларни ўқитиш методларига асосан мустақил таълим методлари ва шакллари ўзгарди.

2. Таълим жараёнини фаоллаштириш, оптималлаштириш ва модернизациялаш ҳамда рақамлаштириш тушунчаларининг таҳлили натижалари, замонавий шароитларда умумкасбий фанларни ўрганишда талабаларининг мустақил таълимини фаоллаштириш муаммосини ҳал қилиш учун барча зарур услубий ва назарий шарт-шароитлар мавжудлигини кўрсатди.

3. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш уларнинг ижодий ҳамда билиш фаолиятини, ўқитувчи томонидан талабанинг мустақил таълимни амалга ошириш жараёнини бошқаришни янада такомиллаштириш, мустақил таълимнинг асосий фаол усуллари ва шаклларида самарали фойдаланиш, шу билан бирга бўлғуси мутахассиснинг касбий сифатларини янада такомиллаштириши исботланган.

4. Танлаб олинган бир нечта объектив омилларга асосан йўналганлик, умумкасбий, ихтисослик фанларнинг назарий-амалий маълумотларини ўрганиш асосида талабалар мустақил таълимини фаоллаштириш тизимини қуриш тамойиллари: тизимлилик, илмийлик, узвийлик, доминатлик, амалиётнинг устуворлиги, интегративлик ҳамда касбий компетентлигини оширишга хизмат қилади.

5. Талабалар умумкасбий, ихтисослик фанларни ўрганишда мустақил таълимни янада кенг қамровли тарзда фаоллаштиришда концептуал (тузилмавий ва функционал) назарий функционал тузилмаси ишлаб

чиқилди. У ўзаро бир-бирига боғлиқ бир нечта таркибий қисмни ўз ичига олади: мақсадли, тузилмавий ва мазмуний, технологик, баҳоловчи ва субъектив-рефлектор, башоратли, тушунтириш ва тасвирий, ориентация, назорат ва диагностик ва коррекцион вазифаларни бажаради.

6. Талабаларни мустақил таълимини фаоллаштиришга йўналтирилган ўқув-услубий вазифаларни белгилаш, талабалар жамоасида ўзаро тармоқлараро алоқаларни янада фаоллаштириш ҳамда интернет ресурс манбаларидан фойдаланиш асосида уларда коммуникатив, ахборот масалалари янада кенгайтирилди. Шунингдек, ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ўзаро алоқаларни ташкил этиш учун интернет-алоқа хизматларидан фойдаланиш, одатда, талабаларнинг техник қурилмалари имкониятларидан фойдаланишга асосланди.

7. Ўқитишда муваффақиятли вазиятларни яратиш, истиқболли тизимни ташкил этиш, интернет ресурсларидан фойдаланган ҳолда талабалар мустақил равишда билимларни эгаллаш фаолиятини янада ривожлантириш, уларнинг билим олишдаги ўқув-методик таъминотлари ҳамда умумқасбий, ихтисослик фанларни ўқитиш методикасини мобил қидирув, мобил сўров ва овоз бериш, падкаст, мобил викторина, QR-qvest таълим, булутли тадқиқот ва интерактив видео каби методлар ёрдамида такомиллаштирилди;

Таълим тизимида мобил технологияларга таянган ҳолда ўқитиш методларини таълим жараёнида қўллаш учун уларни бир томондан тизимлаштириш, бу жараёни амалга оширишнинг ўзига тегишли хусусиятларини, тамойилларини аниқлаб олиш ҳамда танланган методнинг фан мавзусининг мазмунига мослигини аниқлаш; бошқа томондан, тизимни реал таълим жараёнида синаб кўришни талаб қилади. Бу эса ўз навбатида талабаларнинг мустақил таълим олишини фаоллаштиради.

Амалга оширилган илмий-тадқиқот изланишлар ҳамда таҳлили амалга оширилган назарий ва илмий, назарий ва методик манбалар, таълим муассасаларда ўтказилган тажриба-синов ишлари натижаларига таянган ҳолда қуйидагича тавсиялар берилди:

1. Умумқасбий фанларни ўқитиш жараёнига ҳам замонавий электрон таълимдан, ҳам замонавий мобил технологиялардан уйғунлашган ҳолда фойдаланишни кенг кўламда тадбиқ этиш зарур.

2. Олий таълимда ўтиладиган фанларнинг ресурслари асосида android va IOS тизимида ишлайдиган мобил иловаларни яратиш керак. Шунда бу фанларни талабалар томонидан хоҳлаган жойда ва хоҳлаган вақтда ўрганиш имконияти туғилади.

3. Талабалар имкониятлари, илмий-ишодий қизиқишлари ҳамда эҳтиёжларига мос фаол мустақил таълим олишга мўлжалланган таълим тизимини жорий қилиш лозим

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 56 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори. “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”. 27.07.2017 й., ПҚ-3151. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 30-сон, 729-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори. “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”. 20.04.2017 й., ПҚ-2909. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 18-сон, 313-модда, 19-сон, 335-модда, 24-сон, 490-модда.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”. 07.02.2017 й., ПФ-49. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. “Қишлоқ ва сув хўжалиги тармоқлари учун муҳандис-техник кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”. 24.05.2017 й. ПҚ-3003. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8

октябрдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. ҚХММБ: 06/19/5847/3887-сон 09.10.2019 й

10. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1997. – 20-29 б.

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4 октябрдаги “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун педагог кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 400-сонли қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 28 майдаги “Малакали педагог кадрларни тайёрлаш ҳамда ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларини шундай кадрлар билан таъминлаш тизимини янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.

13. Абдуллаева Қ.М. Махсус фанларни ўқитишда бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билим ва кўникмаларини шакллантиришнинг методик асослари. Дисс. ... пед. фан. ном. – Т., 2006. – 182 б.

14. Аверьянов А.Н Системное познание мира: методологические проблемы. М., 1985. 236с.

15. Акимов И.Н., Якунин В.И. (5) Системологические подходы к преподаванию графических дисциплин: чертательная геометрия, инженерная и компьютерная графика // Материалы семинара-совещания зав. кафедр геометрии, инж. информатики, график и вузов Центр., Поволж., Юж., Урала Сев.-Зап. зон Рос. Федерации. Нижний Новгород, 1997. С.12-13.

16. Акулова О.В Kadrlar tayyorlash sifatini oshirish pedagogik xodimlar Boloniya jarayoni g'oyalari kontekstida // Axborot byulleteni. SPb: nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti nashriyoti A.I. Gertsen.-2006.-1 (29) - B.20.

17. Аравийская О.М Безруков Т.В., Смирнова Л.И. Использование средств компьютерной графики в технологии и организации интенсивного обучения (начертательная геометрия)// Новые образовательные технологии. М.,6.2000.Вып.6.С.33-36.
18. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М., 1980. – С.191.
19. Аскарлов И.Б. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш методикаси пед. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD)дисс.... автореф. – Тошкент: 2018 - 52с
20. Аскарлов И.Б. Бўлажак касб таълими педагогларининг тадқиқотчилик кўникмаларини ривожлантиришнинг моҳияти. Халқ таълими. – Т., 2017. №2. – Б.43-46.
21. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т.: Т. 2 / Б.Г.Ананьев; Под ред. А.Л. Бодалева. – М.: Педагогика, 1980. – 288 с.
22. Ашурова С.Ю. Енгил саноат йўналишлари бўйича кичик мутахасислар тайёрлашда махсус фанларни модулли ўқитишнинг илмий услубий асослари. Пед.фан. номз... дисс. – Т., 2005.
23. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. - М.: Просвещение, 1982. - 251 с.
24. Басова Н.В. Педагогика и практическая психология.Ростовн Д., 1999. 251с.
25. Блонский П.П. Педология. Книга для преподавателей и студентов высших педагогических учебных заведений. М.: Владос, 2000. 287с.
26. Безрукова В.С 32. Педагогика.Проективная педагогика: Учеб. пособие для инж.-пед.ин-тови индустр.-пед.техникумов. Екатеринбург,1996.344с
27. Беляева А. Управление самостоятельной работой студентов//Высш. Образование в России.2003.№6.С.105-109.
28. Беспалко В.П. [36], Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М.,1995.336с.

29. Байденко В.И. Методические рекомендации по разработке проектов ФГОС ВПО. – М.: ИЦ ПКПС, 2007.– 104с.
30. Боккуть Б.В., Сокорева СИ., Шеметков Л.А., Харламов И.Ф. Вузовское обучение: Проблемы активизации. Минск, 1989. 109 с.
31. Буряк В.К. Теория и практика самостоятельной работы школьников. Автореф. дис.... д-ра. пед. наук. Тбилиси., 1986 41с.
32. Вазина К.Я Модель саморазвития человека. - Н. Новгород, 1994. - 268 с.
33. Виготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: АСТ, 2005. – С.672 .
34. Волостникова А.Г. Познавательные интересы и их роль в формировании личности – М.: Просвещение, 2011. – 362 с.
35. Гарунов М.Г., Р.А.Блохин, Г.С.Лаптева Развитие студентов опыта самостоятельной профессиональной деятельности. Серия: Содержание, формы и методы обуч. высш. И сред, шк.: Обзор, информ./ НИИ проблем высш.шк.М.,1985.Вып.7.С.35-37.
36. Давидов В.В. Теория развивающего обучения. -М., 1996.-141 с.
37. Давыдков В.П. Роль и место автоматизированных обучающих систем в самостоятельной работе студентов: Автореф.дне... .канд.пед.наук. Новосибирск,1999.1 3с.
38. Данилова М.А. Данилова В.И. Дидактическое структурирование процесса обучения студентов в педагогических ВУЗе: Дисс. .. канд. пед. наук. Пермь: ПГПУ, 2003. – С.139
39. ДжураевР.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. дисс... док. пед. наук. – Т.: 1995. – С. 43.

40. Донцов В.Н. О понятии группы в социальной психологии / А. И. Донцов // Социальная психология: хрестоматия / сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. - М.:Аспект Пресс, 2003. - С. 147 - 152.

41. Дьюи Д. Опора на познавательный интерес : из книги "Воспитание: возвращаясь к изначальным смыслам" / Дж. Дьюи ; ред.-сост. С. Лебедев // Классное руководство и воспитание школьников : журн. Изд. дома "Первое сент.". 2014. № 2. С. 10-12.

42. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - 2-е изд. - М. : Издательский центр «Академия», 2005. - 208 с.

43. Загвязинский В.И. Идея, замысел и гипотеза педагогического исследования. Т., Педагогика, 1997. - № 2. - С.9-14.

44. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. М.,1999. 608с

45. Зеер Е.Ф. Психология профессионального развития / Э.Ф. Зеер. – М.: Издательский центр “Академия”, –2006. – С.240.

46. Зимняя И.А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности. – Ижевск, 2001. - 103 с.

47. Ильина С.И. Наши задачи / <http://apocalypse.orthodoxy.ru/problems/145.htm>

48. Исмоилова З.Қ. Маънавий-ахлоқий тарбиянинг назарий ва экспериментал - методик асослари: Дис...пед. фан. док. – Т., 2006. –345 б.

49. Каган М.С. Философия культуры. СПб, 1996 С. 109

50. Каптерев Избранные педагогические сочинения./Подред. А.М.Арсеньевой.М., 1982.199с

51. Карсонов В.А. .Коррекционная педагогика: Учебное пособие - Саратов: Изд-во СГПИ 1999. 198 с

52. Ковалевский И. - Избранные работы / А.О. Ковалевский. - М.: Издательство Академии Наук СССР, 2014. - 676 с.

53. Коджаспиров Г.М Педагогика.: учебник для студ. высш. учеб.заведений Г.М. Коджаспирова. – М.: Гардарики, 2004. – С.528.

54. Коменский Я.А. Великая дидактика / Ян Амос Коменский. - М.: ЁЁ Медиа, 2012. - 399 с.
55. Кортаева Б.И. Педагогические взаимодействия и технологии // – М.: Академия, 2007. – С.256.
56. Костенко И Самостоятельной работы заочников// Высш.образование России.1999.№6.С.50-53
57. Краевский В.В. Педагогика и ее методология вчера и сегодня //Педагогическая наука в контексте современности.М.,2001.С.6-30.
58. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии: моногр. / В.А. Крутецкий. - М.: Просвещение, **2003**. - 260 с
59. Кустов Ю.А. Осоргин Е.Л., Гусев В.А. Преемственность учения в системе «Школа – профетех училище - колледж - вуз - производство» / Ю.А.Кустов, Е.Л.Осоргин, В.А.Гусев. - Самара: ТолПи, Самарский университет им. Татищева, Самарский профессионально-пед. колледж, 1999. -257с.
60. Кулиева Ш.Х. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлаш жараёнига тизимли ёндашувнинг илмий-услубий асослари. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2012. – 142 б.
61. Леонтьев А.Н. Гуманистические перспективы образования В.А.Леонтьев // Высшее образование в России. 1999. -№4. - с.33-38.
62. Лернер И.Я. Показатели системы учебно-познавательных заданий - Новые исследования в педагогических исследованиях. Вып.2 (67). - М. Педагогика, 1990. -80 с.
63. Маркова А.К. Психология профессионализма.М.,1996.308с
64. Маркова С.М. Моделирование педагогических. - Н.Новгород: ВГИПА, 2003. – 143 с.
65. Матжонов С. Ўмумтаълим тизимида адабиётдан мустақил ишларни ташкил этиш: Автореф. дис. ... пед.фан.докт. – Т.:1998. – 42 б.
66. Махмутов И.М. Проблемное обучение : основные теории. –М.: Педагогика, 1991.- 321 с.

67. Менчинская Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника: Избранные психологические труды - М.: Педагогика, 2012. - 305с.
68. Муқимов Б.Р. Талабалар мустақил таълим жараёнида дастурий дидактик мажмуанинг ўрни ва аҳамияти // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў». – Нукус, 2019. – № 6. – 48-52б.
69. Муслимов Н.А. Педагогик фаолиятга тизимли ёндашув муаммолари // Касб-хунар таълими, 2004. - № 3. – Б.24.
70. Муслимов Н.А. Талабалар мустақил таълим жараёнида дастурий дидактик мажмуанинг ўрни ва аҳамияти // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў». – Нукус, 2019. – № 6. – 48-52б.
71. Наин А.Н. Технология работы над диссертацией по гуманитарным наукам. Челябинск, 2000. 187с.
72. Наумова Л.К. Организация самостоятельной работы магистрантов (Направление "Педагогика") : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 СПб, 2006 169 с.
73. Нишоналиев Ҳ.Н. Формирование личности учителя трудового обучения: проблемы и перспективы. – Т.: Фан, 1990. – С.88 .
74. Нишоналова З. Мустақил фикр ривожланганлигининг психологик мезонлари // Халқ таълими. - Тошкет, 2001.- №1.- Б. 38 – 40.
75. Нишоналова З. Воспитание совершенного человека в развитии педагогической мысли эпохи возрождения Востока: Автореф. дисс. ... д.п.н.- Т.: ТИИМФХ. 1998. -35 с.
76. Ниязметова Т.Р. Методика самостоятельной работы учащихся на уроках узбекской литературы в IV – VII классах: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Т.:1999. - 21 с.
77. Огородникова И.Т. Основные проблемы и методика изучения эффективности урока по основам наук в школе / Огородников И. Т. - М.: МГПИ, 2005. - 32 с.

78. Олимов Қ.Т. Махсус фанлардан ўқув адабиётлари янги авлодини яратишнинг назарий-услубий асослари. Авторефер. дис. ...пед. фан. док. –Т.: 2005. -44 б.
79. Педагогический энциклопедический словарь / Ред. Кол.: Б.М. Бим-Бад и др. М.: Научное изд-во “Большая российская энциклопедия”. - М., 2002. -68 с.
80. Петров Ю.Н. Инженерно-педагогическое образование как педагогический феномен: Монография. - Н. Новгород: ВГИПА, 2005.
81. Пигалова Т.Б. Дидактические условия организаци и самостоятельной работы учащихся средних профессиональных учебных заведений (на Пример е социальной педагогики): Автореф.дис... .канд.пед.наук.Оренбург,2000.19с.
82. Пидкасистый П.И. Педагогика учебное пособие для студентов пед. вузов и пед. колледжей. //под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – С.640 .
83. Платонов К.К. Структура и развитие личности.М.,1986.225с.
84. Полозов В.С. Начертательная геометрия (информационно-параметрический подход в инженерных графических задачах): Учеб, пособие. Нижний Новгород, 2000.60с.
85. Психоло-гопедагогический словарь: Для учителей и рук.обще образоват.учреждений/Автор-сост.В.А.Мижеригов.М.,1998.540с. (164)
86. Рычков А.К. Философия: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / А. К. Рычков, Б. Л. Яшин. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004.
87. Садикова Ф.М. Талабаларнинг мустақил ижодий фаолиятини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш(профессионал таълим соҳа йўналишлари мисолида) пед. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD)дисс.... автореф. – Тошкент: 2022 - 52с
88. Садовский В.ва Е.Юдин Система // Философская энциклопедия. Т. 5.

89. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. Тўз
МУ
қошидаги ОПИ.- 2003 203б
90. Силкина Н.В. Отраслевое профессиональное образование
например в подготовке кадров для железных дорог // Вестн. Учеб.-
метод. обн. по проф. пед. образованию. Екатеринбург, 2003. Вып.
2(33), 16. С. 5-10.
91. Скоткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. - М., 1991.
С. 156
92. Скок. Г.Б. Основы технологии коррекции и педагогической
деятельности: Автореф. дис... д-ра пед. наук. М., 1988. 43с.
93. Сластенин В.А. Педагогический процесс как система. - М.:
Магистр-Пресс, 2000. - 219с.
94. Талайзина Н.Ф. Деятельностный и подход к построению модели
специалиста. Вестник высшей школы, №3, 1986 - С. 10-14.
95. Толипов Ё.Қ. Олий педагогик таълим тизимида умуммехнат ва
касбий кўникма ва малакаларни ривожлантиришнинг педагогик
технологиялари: Дис. ... пед. фан. докт. – Т., 2004. – 314 б.
96. Толипова Ж.. Биологияни ўқитишда инновацион технологиялар.
Педагогика олий ўқув юрти талабалари учун дарслик. “Ўзлпон” Т.: 2011 -
128 бет
97. Турдибаева Б.М. Формирование познавательной
самостоятельности у студентов педагогических вузов как средство
совершенствования воспитательной работы. (На примере биологических
факультетов во внеаудиторное время): Автореферат дисс. ... канд. пед. наук.
– Жалал – абад. 2001. – 22 с
98. Ёрозова М.Б. Ўлажак касбий таълим педагогини лойиҳала
фаолиятига тайёрлаш технологиясини такомиллаштириш. пед. фан. докт.
дисс.... автореф. – Тошкент: 2015 - 43с

99. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения (комплект из 2 книг) / К.Д. Ушинский. - М.: Педагогика, 1991. - 922 с.

100. Хайитова Ш.Д., Абдулхаев И. “Талабалар мустақил таълимини ташкил этиш ва ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантириш” International conference on learning and teaching” номли халқаро конференция. Тошкент, 2022.

101. Хайитова Ш.Д. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларни мустақил таълим олишини фаоллаштириш усуллари. НамДУ хабарлари. –Т. Илмий журнал: - Наманган. 2020. №2. Б 165

102. Хайитова Ш.Д. Мустақил таълимнинг мазмуни, хусусиятлари ва малака даражаларини аниқлаш мезонлари. “Замонавий тадқиқотлар, инновациялар, техника ва технологияларнинг долзарб муаммолари ва ривожланиш тенденциялари” Республика миқёсида илмий техник анжуман – Жиззах 2020 йил 10-11 апрель Б 216-221

103. Хайитова Ш.Д. Талабаларнинг мустақил ишларини ривожлантиришда тизимли ёндашув. Буюк ипак йўлида умуминсоний миллий қадриятлар: тил, таълим ва маданият халқаро илмий-амалий конференция материаллари. -Самарқанд, 2020 йил 9-10 октябрь Б 456-459

104. Хайитова Ш.Д. Systematic approach in activating students' independent work // “Профессионал таълим тизимида ислохотлар: малака ошириш таълим турида инновацион ғоялар” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция. – Жиззах 2020 йил ноябр Б. 289-293.

105. Hayitova Sh.D. The Main Features of Organizing Students' Independent Work in The Educational Process // Central Asian journal of literature, philosophy and culture Received 22nd December 2020 B. 16-21

106. Hayitova Sh.D The Contents of Students' Independent Education and Methods of Implementation // Psychology and education (2021) 58(2):Б 1867

107. Hayitova Sh.D Mustaqil faoliyatni faollashtirish oliy ta'lim talabalarining tabiiy-ilmiy "dunyo qiyofasi"ni shakllantirish sharti sifatida //

O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali 1-son, 1-qism
2021 Б.16-18

108. Хайитова Ш.Д Таълим тизими самарадорлигини оширишда мустақил таълимнинг ўрни. The journal of academic research research in educational sciences ISSN 2181-1385VOLUME 2 ISSUE 4APRIL 2021 Б 83-86

109. Хайитова Ш.Д.Талабалар мустақил таълимни фаоллаштиришнинг назарий модели. Ta'lim, fan va innovatsiya 2021/2-son Б 89-96

110. Халилов Н. Мустақил таълим шакллари // Халқ таълими. – Тошкент, 2002.- № 5.- Б. 88 – 89.

111. Халилова Ш.Т. Ижтимоий психология. - Т.: Фан. 2013. - 118 б.

112. Харламов И.Ф. Педагогика: краткий курс: учеб. пособие / – Минск: Высш.школа, 2005. –272 с

113. Ходжабоев А.Р. Научно-педагогические основы учебно-методического комплекса подготовки учителя труда. Автореф. дисс. пед. наук. - Т.: 1992. - 42 с.

114. Ходжабаев А.Р, Хусанов И.А. Касбий таълим методологияси. - Т.: Фан ва технология, 2007.- 192 б.

115. Ҳамидов Ж.А. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда ўқитишнинг замонавий дидактик воситаларини яратиш технологияси. Монография. – Т.: “Sano-standart”. 2017. - Б. 160.

116. Ҳамидов Ж.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда ўқитишнинг замонавий дидактик воситаларини яратиш ва қўллаш технологияси: Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc) диссертацияси автореферати. – Т., 2017 й.

117. Химматалиев Д.О., Байбаева М.Х., Мукимов Б.Р. “Жаҳон таълим тизими” фанидан мустақил ишларни бажариш бўйича услубий кўрсатма // Услубий кўрсатма. – Т.: ТИМИ, 2017. – б.т. 18

118. Хуторской А.В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования / А. В. Хуторской, Л. Н.

Хуторская // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: Межвузовский сб. науч. тр. / Под ред. А. А. Орлова. – Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2008. - Вып. 1. – С.117-137.

119. Ҳусанбоева Қ.П. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: Дис. ... пед.фан.док. –Тошкент: ЎзПФТИ, 2004. – 261 б.

120. Чориев Р.К. Касб таълими мутахассисларини дуал тизими асосида касбий фаолиятга тайёрлаш методикасини такомиллаштириш Автореф. дис... док. пед. наук. – Т.: 2000. – С.67.

121. Т.И.Шамова Управление образовательными системами. - М., 2007. - 384 с.

122. Шарипов Ш.С. Педагогические условия формирования изобретательского творчества студентов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Т.: 2000. -20 с.

123. Шедровский Л.Г. Очерки по философии образования. - М.: 1998. - 358 с.

124. Шморгун В.Г. Формирование структурно-механической неоднородности в слоистых металлических и интерметаллидных композитах, создаваемых с помощью комплексных технологий Автореф. дис... док. пед. наук. Киев, 2007.17с.

125. Шодиев Н.Ш. Талаба шахсига йўналтирилган ўқитиш технологиялари. Т: ТДИУ, 2004. - 182 б.

126. Шукина Г.И. [210] Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Шукина Г.И. - М.: Просвещение, 2007 - 160 с.

127. Энциклопедия профессионального образования./ Подред.С.Я.

128. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М., 1997. С 126

129. Юшко Г.Н. Научно-дидактические основы организации и самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Авто-реф. дис... .канд. пед. наук. Ростовн/Д.,2001.25с.

130. Қўйсинов О.А. Касб таълими йўналиши бакалавр ўқитувчиларни тайёрлашда мустақил таълимнинг илмий - методик асослари. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2008.

131.Yastrebova E.B., Kryachkov D.A. From Bachelor's to Master's: Suggestions for Course and Material Design // The Magic of Innovation: New Techniques and Technologies in Teaching Foreign Languages/ ed. by Dmitry A. Kryachkov, Elena B. Yastrebova, Olga A. Kravtsova. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2015. P. 237-254.

Интернет маълумотлари:

<http://www.istedod.uz/>

<http://www.ziyonet.uz/>

<http://www.pedagog.uz/>

<http://www.lex.uz/>

<http://www.oak.uz/>

<http://www.maqolalar.uz/>

<http://library.tma.uz/>

<http://edu.tma.uz/>

Қўйсинов О.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг касбий-педагогик ижодкорлигини компитентли ёндашув асосида ривожлантириш технологиялари. Монография. – Т.: “DELTA PRINT SERVIS” НАШРИЁТИ. 2018.- 156 б.

МҮНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ МОБИЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ФАОЛЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	6
1.1§.Талабаларнинг мустақил таълим олишини ташкил этишнинг зарурати.....	6
1.2§. Тадқиқот муаммосининг методологик жиҳатлари	27
1.3§.Умумкасбий фанларни ўқитишда мустақил таълимни фаоллаштиришнинг назарий функционал тузилмаси	41
1-боб бўйича хулосалар	60
II БОБ. ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА МЕТОДИКАСИ.....	62
2.1.§. Талабалар мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт- шароитлари	62
2.2§. Мустақил таълим - талабаларни касбий шакллантириш жараёни моделининг муҳим концепцияси сифатида.....	81
2.3§. Мобил технологиялар ёрдамида мустақил таълимни ташкил этиш методикаси	91
Иккинчи боб бўйича хулосалар	119
УМУМИЙ ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР.....	121
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	124